MINISTERUL EDUCAŢIEI ŞI CERCETĂRII
AL REPUBLICII MOLDOVA

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris
C.Z.U. 342.72/.73(043.3)

SANDU VICTOR

DREPTUL LA UN NIVEL DE TRAI DECENT: GARANŢII CONSTITUŢIONALE

Specialitatea: 552.01 – Drept constituțional

Teză de doctor în drept

Conducător științific: **COSTACHI Gheorghe,**
profesor universitar,
doctor habilitat în drept

Autor: **SANDU Victor**

Chișinău, 2024

© Sandu Victor, 2024

CUPRINS

LISTA ABREVIERILOR **4**

ADNOTARE **5**

ANNOTATION **6**

АННОТАЦИЯ **7**

INTRODUCERE **8**

1. ABORDĂRI CONCEPTUALE PRIVIND DREPTUL LA UN NIVEL DE TRAI DECENT ŞI GARANŢIILE JURIDICE DE ASIGURARE **16**

1.1. Conceptul de nivel de trai decent şi exigenţele acestuia prin prisma abordărilor doctrinare 16

1.2. Asigurarea juridică a dreptului la un nivel de trai decent în sistemul instrumentelor internaţionale şi naţionale: mecanisme 29

1.3. Concluzii la capitolul 1 39

2. SEMNIFICAŢIA DREPTURILOR ŞI LIBERTĂŢILOR FUNDAMENTALE ÎN DOCTRINA STATULUI DE DREPT **40**

2.1. Exigenţele statului de drept – reflecţie a valorii drepturilor şi libertăţilor fundamentale 40

2.2. Determinarea naturii juridice a drepturilor fundamentale şi definirea sintagmei „drepturi şi libertăţi fundamentale" 43

2.3. Problematica clasificării drepturilor şi libertăţilor fundamentale 49

2.4. Relevanţa naturii juridice a dreptului la un nivel de trai decent şi determinarea locului acestuia în cadrul categoriilor drepturilor fundamentale 59

2.5. Concluzii la capitolul 2 64

3. DREPTUL LA UN NIVEL DE TRAI DECENT – DREPT DISTINCT ÎN CADRUL DREPTURILOR ŞI LIBERTĂŢILOR FUNDAMENTALE **65**

3.1. Definirea şi determinarea conţinutului dreptului la un nivel de trai decent 65

3.2. Încadrarea dreptului la un nivel de trai decent în principiile aplicabile drepturilor şi libertăţilor fundamentale 69

3.3. Particularităţi ale gradului de asigurare a dreptului la un nivel de trai decent, în funcţie de statutul juridic al subiectelor de drept 73

3.4. Interdependenţa dreptului la un nivel de trai decent şi obligaţia statului privind realizarea lui 78

3.5. Concluzii la capitolul 3 83

4. STATUL SOCIAL – GARANT ECONOMICO-JURIDIC AL ASIGURĂRII DREPTULUI LA UN NIVEL DE TRAI DECENT **84**

4.1. Statul social – caracteristică a statului de drept şi democratic 84

4.2. Cadrul instituţional de protecţie şi asigurare a realizării garantate a dreptului la un nivel de trai decent 89

4.2.1. Instituţia Avocatul Poporului – promotor al asigurării dreptului la un nivel de trai decent 95

4.2.2. Curtea Constituţională – garant al asigurării dreptului la un nivel de trai decent 108

4.2.3. Justiţia de drept comun – garant al respectării dreptului la un nivel de trai decent 116

4.3. Concluzii la capitolul 4 119

CONCLUZII GENERALE ŞI RECOMANDĂRI **120**

BIBLIOGRAFIE **123**

CURRICULUM VITAE AL AUTORULUI **141**

DECLARAŢIE PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII **144**

LISTA ABREVIERILOR

art.	–	articol
alin.	–	Alineat
s.n.	–	sublinierea noastră
DUDO	–	Declarația Universală a Drepturilor Omului
ONU	–	Organizația Națiunilor Unite
QOL	–	Quality of Life
LQ	–	Lebensqualitat
RM	–	Republica Moldova
CtEDO	–	Curtea Europeană a Drepturilor Omului
CC	–	Curtea Constituțională
CNAS	–	Casa Națională de Asigurări Sociale

ADNOTARE

Sandu Victor *„Dreptul la un nivel de trai decent: garanții constituționale”.*

Teză de doctor în drept la specialitatea: 552.01 - *Drept constituțional.* Chișinău, 2024.

Structura tezei. Lucrarea cuprinde: introducere, patru capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografia din 211 titluri, 122 pagini text de bază. Rezultatele obținute au fost publicate în 12 lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: stat de drept, stat social, drepturi și libertăți fundamentale, nivel de trai decent, garanții constituționale, garanții juridice de asigurare.

***Domeniul de studiu*:** științe juridice, specialitatea 552.01 - Drept constituțional.

Scopul tezei rezidă în abordarea științifică a dreptului fundamental la un trai decent, în vederea identificării esenței și conținutului acestuia, a garanțiilor constituționale și obligațiilor corelative ale statului, urmărindu-se într-un final aprecierea gradului de asigurare efectivă a acestuia și formularea soluțiilor susceptibile de a optimiza situația din domeniu.

***Obiectivele studiului*:** determinarea gradului și a volumului de abordare a dreptului la un nivel de trai decent în literatura de specialitate, precum și în reglementările normative la nivel național și internațional; definirea și identificarea locului dreptului la un nivel de trai decent în sistemul drepturilor fundamentale ale omului; identificarea drepturilor conexe ce condiționează realizarea dreptului la un nivel de trai decent; stabilirea proporționalității în asigurarea dreptului la un nivel de trai decent nediscriminatoriu în funcție de statutul juridic al titularului acestuia; identificarea și analiza obligațiilor corelative ale statului și a garanțiilor constituționale în proces de realizare a dreptului la un nivel de trai decent; identificarea mijloacelor și a mecanismelor de realizare a dreptului la un nivel de trai decent; reliefarea rolului și forței juridice a jurisprudenței Curții Constituționale și a Curții Europene a Drepturilor Omului în calitate de garant juridic al respectării dreptului fundamental la un nivel de trai decent.

Noutatea științifică și originalitatea rezultatelor cercetării. În plină concordanță cu scopul determinat și al obiectivelor trasate, indubitabil că noutatea științifică își găsește deznodământul printre puținele lucrări, fundamentarea științifică închegată, distructibilitatea dreptului la un nivel de trai decent în cadrul drepturilor social-economice. În același timp, reflecțiile directe în complexitatea lor conferă o nouă abordare doctrinară prezentului studiu științific și se regăsesc în următoarele argumente, printre care: abordarea și argumentarea „dreptului la un nivel de trai decent” în calitate de drept distinct în cadrul categoriei drepturilor social-economice, propunere fundamentată științific și expusă în această ipostază pentru prima dată în spațiul cercetărilor; dreptul la un nivel de trai este un drept natural și înnăscut, având o dublă natură juridică, un dublu caracter: social-economic; **social** - prin esența ființei umane, **economic** - prin asigurare. Totodată, dreptul la un nivel de trai decent se manifestă într-o dublă ipostază: ca fiind activ și pasiv, **activ** - prin aportul personal în procesul de realizare și **pasiv** - prin garantarea nivelului de trai decent și asigurarea lui din partea statului pe cale economică prin intermediul mecanismelor juridico-statale.

Astfel, dreptul la un nivel de trai decent trebuie perceput dintr-o dublă perspectivă: ca drept subiectiv, reglementat constituțional, și ca drept asigurat de către stat, în funcție de gradul de dezvoltare social-economică și culturală a societății.

Problema științifică soluționată. S-a fundamentat științific postulatul că dreptul la un nivel de trai decent constituie un drept distinct în cadrul drepturilor fundamentale, fiind argumentată dubla sa ipostază social-economică, fapt ce implică antrenarea complexă și a altor drepturi în exercitarea și asigurarea lui, ceea ce, ca rezultat, atrage răspunderea statului pentru neonorarea obligațiilor sale de stat social. Totodată, s-a determinat și s-a argumentat prezumția că nivelul de trai decent este compatibil cu demnitatea umană și cu libera dezvoltare a personalității în cadrul societății contemporane.

Valoarea aplicativă a lucrării. Cunoașterea acestui drept de către cetățeni și influența lui asupra liberei dezvoltări a personalității umane vor contribui la cristalizarea conștiinței generale și juridice a cetățenilor, fapt ce va înregistra un aport substanțial în edificarea statului de drept și democratic.

Implementarea rezultatelor științifice, reflectate în cele 12 lucrări științifice publicate la tema tezei, în care se identifică valoroase informații cu caracter științifico-didactic, poate servi drept suport solid studenților, masteranzilor, doctoranzilor în procesul de instruire, precum și de elaborare a lucrărilor științifice de orice nivel.

ANNOTATION

Sandu Victor "The Right to a Decent Standard of Living: Constitutional Guarantees".

PhD thesis in law, speciality: 552.01 - Constitutional law. Chisinau, 2024.

Thesis structure: The work includes: introduction, four chapters, general conclusions and recommendations, bibliography of 211 titles, 122 pages of basic text, the results were published in 12 scientific papers.

Keywords: rule of law, welfare state, fundamental rights and freedoms, decent standard of living, constitutional guarantees, legal guarantees of security.

Field of study: legal sciences, speciality 552.01 - Constitutional law.

The aim of the thesis is to scientifically approach the fundamental right to a decent living in order to identify its essence and content, the constitutional guarantees and the correlative obligations of the state, with a view to finally assessing the degree of its effective assurance and formulating solutions likely to optimise the situation in the field.

Study objectives: To determine the degree and extent to which the right to a decent standard of living is addressed in the literature and in national and international normative regulations; to define and identify the place of the right to a decent standard of living in the system of fundamental human rights; to identify related rights that condition the realization of the right to a decent standard of living; to establish proportionality in ensuring the right to a non-discriminatory decent standard of living according to the legal status of the right holder; identifying and analysing the correlative obligations of the state and the constitutional guarantees in the process of realising the right to a decent standard of living; identifying the means and mechanisms for realising the right to a decent standard of living; highlighting the role and legal force of the case law of the Constitutional Court and the European Court of Human Rights as legal guarantors of respect for the fundamental right to a decent standard of living.

Scientific novelty and originality of research results. In full accordance with the determined aim and the objectives set, there is no doubt that scientific novelty finds its outcome among the few works, the well-established scientific foundation, the destructibility of the right to a decent standard of living within the framework of socio-economic rights. At the same time, the direct reflections, in their complexity, bring a new doctrinal approach to the present scientific study and can be found in the following arguments, among which: the approach and argumentation of the "right to a decent standard of living" as a distinct right within the category of social-economic rights, a proposal scientifically founded and exposed in this hypostasis for the first time in the research space; the right to a standard of living is a natural and innate right with a double legal nature, a double character: social-economic; ***social*** - by the essence of the human being, ***economic*** - by insurance. At the same time, the right to a decent standard of living manifests itself in two ways: as active and passive, ***active*** - through personal contribution to the process of achieving it, and ***passive*** - by guaranteeing a decent standard of living and ensuring it from the state through economic means by means of legal-state mechanisms.

Thus, the right to a decent standard of living must be seen from a double perspective: as a subjective right regulated by the Constitution and as a right guaranteed by the State according to the degree of socio-economic and cultural development of society.

The scientific problem solved: The scientific basis has been established that the right to a decent standard of living is a distinct right within the framework of fundamental rights, and its double social-economic aspect has been argued, which implies the complex involvement of other rights in its exercise and provision, which as a result entails the responsibility of the state for failing to fulfil its obligations as a welfare state. At the same time, the presumption that a decent standard of living is compatible with human dignity and the free development of personality in contemporary society has been determined and argued.

The applied value of the work. Knowledge of this right by citizens and its influence on the free development of the human personality will contribute to the crystallisation of the general and legal consciousness of citizens, which will make a substantial contribution to the building of the rule of law and democracy.

The implementation of the scientific results reflected in the 12 scientific papers published on the theme of the thesis, in which valuable information of a scientific-didactic nature can be found, can serve as a solid support for students, master's students, doctoral students in the process of training, as well as in the elaboration of scientific works of any level.

АННОТАЦИЯ

Санду Виктор. «Право на достойный уровень жизни: конституционные гарантии».
Диссертация на соискание ученой степени доктора права;
Специальность 552.01 - Конституционное право. Кишинёв, 2024.
Структура диссертации: введение, четыре главы, общие выводы и рекомендации, библиография 211 наименований, 122 страницы основного текста. Научные результаты опубликованы в 12 научных статьях.
Ключевые слова: правовое государство, социальное государство, основные права и свободы, достойный уровень жизни, конституционные гарантии, правовые гарантии безопасности.
Область исследования: **юридические науки, специальность 552.01** - конституционное право.
Целью диссертации является научный подход к фундаментальному праву на достойную жизнь для выявления его сущности и содержания, конституционных гарантий и корреспондирующих им обязанностей государства, чтобы в итоге оценить степень его эффективного обеспечения и сформулировать решения, способные оптимизировать ситуацию в данной сфере.
Цели исследования: определить степень и объем рассмотрения права на достойный уровень жизни в литературе, в национальных и международных нормативных актах; определить и выявить место права на достойный уровень жизни в системе основных прав человека; выявить смежные права, обусловливающие реализацию права на достойный уровень жизни; установить пропорциональность обеспечения права на недискриминационный достойный уровень жизни в зависимости от правового статуса правообладателя; выявление и анализ корреляционных обязанностей государства и конституционных гарантий в процессе реализации права на достойный уровень жизни; определение средств и механизмов реализации права на достойный уровень жизни; освещение роли и юридической силы практики Конституционного суда и Европейского суда по правам человека как правового гаранта соблюдения фундаментального права на достойный уровень жизни.
Научная новизна и оригинальность результатов исследования. В полном соответствии с определенной целью и поставленными задачами не вызывает сомнений, что научная новизна обнаруживает себя среди немногочисленных работ, устоявшихся научных основ, разрушаемости права на достойный уровень жизни в рамках социально-экономических прав. В то же время непосредственные размышления, в своей сложности, привносят в настоящее научное исследование новый доктринальный подход и обнаруживаются в следующих аргументах, среди которых: подход и аргументация "права на достойный уровень жизни" как отдельного права в рамках категории социально-экономических прав, предложение, научно обоснованное и раскрытое в этой ипостаси впервые в исследовательском пространстве; право на достойный уровень жизни - это естественное и врожденное право, имеющее двойную правовую природу, двойной характер: социально-экономический; ***социальный*** - по сущности человека, ***экономический*** - по страхованию. При этом право на достойный уровень жизни проявляется двояко: как активное и пассивное, ***активное*** - через личный вклад в процесс его достижения, и ***пассивное*** - через гарантию достойного уровня жизни и обеспечение его со стороны государства экономическими средствами с помощью государственно-правовых механизмов.
Таким образом, право на достойный уровень жизни необходимо рассматривать в двух плоскостях: как субъективное право, регулируемое конституцией, и как право, гарантированное государством в зависимости от степени социально-экономического и культурного развития общества.
Решенная научная проблема. На научной основе установлено, что право на достойный уровень жизни является самостоятельным правом в рамках основных прав, аргументирован его двойной социально-экономический аспект, предполагающий комплексное участие других прав в его реализации и обеспечении, что в итоге влечет ответственность государства за невыполнение своих обязательств как государства всеобщего благосостояния. В то же время определена и аргументирована презумпция того, что достойный уровень жизни совместим с человеческим достоинством и свободным развитием личности в современном обществе.
Прикладное значение работы. Знание гражданами этого права и его влияние на свободное развитие человеческой личности будет способствовать кристаллизации общего и правового сознания граждан, что внесет существенный вклад в построение правового государства и демократии.
Внедрение научных результатов, отраженных в 12 опубликованных по теме диссертации научных работах, в которых содержится ценная информация научно-дидактического характера, может служить надежным подспорьем для студентов, магистрантов, докторантов в процессе обучения, а также при подготовке научных работ любого уровня.

INTRODUCERE

Actualitatea și importanța temei de cercetare. Omul, ca ființă umană, pentru existența sa are nevoie întâi de toate de hrană și locuință chiar și în starea sa naturală. Însă, din perioada în care societatea umană devine organizată în stat, aceste prerogative naturale dobândesc o semnificație aparte.

Societatea modernă contemporană se caracterizează printr-un înalt grad de realizare și protecție a drepturilor fundamentale ale omului ca „valori supreme". Astfel, potrivit art. 1 alin. (3) din Constituție: „Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate" [27]. Aceste prevederi cu putere de principiu sunt reconfirmate prin art. 24-59, cuprinse în capitolul 2 al Constituției cu titlul: „Drepturile și libertățile fundamentale". Or, tocmai ansamblul unitar și dialectic al drepturilor fundamentale cu valoare supremă constituțională pot asigura, în complexitatea sa, „libera dezvoltare a personalității umane".

Prin urmare, atât în doctrina constituțională, cât și în dreptul internațional public, precum și în conștiința maselor largi, s-a încetățenit concepția conform căreia: „Drepturile omului sunt ideologia, religia, mitul în jurul cărora s-a constituit legislația statelor, s-au specializat juriști, au fost elaborate politici de stat, este visul împlinit al umanității" [23, p.46-47].

Perceperea, realizarea și asigurarea drepturilor fundamentale ale omului și, implicit, a celor social-economice, cunosc o dinamică pozitivă. Având la bază, încă din Antichitate, „natura umană pozitivă și legea naturii ... reglementarea acestora se realizează în funcție de nevoile conviețuirii sociale, ale progresului general, ale dezvoltării comunității și evoluției societății umane" [93, p.221].

Pentru aceasta trebuie să existe o bază social-economică care va alimenta sursa realizării acestui drept. Astfel, potrivit art. 126 alin. (1) din Constituție, „economia Republicii Moldova este ... de orientare socială ... ". Aceasta presupune că „statul este obligat să ia măsuri pentru ca orice om să aibă un nivel de trai decent, care să-i asigure sănătatea și bunăstarea lui și a familiei lui, cuprinzând hrana, îmbrăcămintea, locuința, îngrijirea medicală, precum și serviciile sociale necesare" (art.47 alin. (1) din Constituție).

Totodată, alin.(2) al aceluiași articol stabilește că: „Cetățenii au dreptul la asigurare în caz de șomaj, boală, invaliditate, văduvie, bătrânețe sau în celelalte cazuri de pierdere a mijloacelor de subzistență, în urma unor împrejurări independente de voința lor".

Aici este necesar de menționat faptul că *„nivelul de trai decent"* constituie (în cazul unor state UE) unul dintre drepturile fundamentale garantate constituțional, este un drept complex, a

cărui realizare este condiționată de numeroase drepturi conexe. Din considerentele enunțate, acesta face parte din categoria drepturilor fundamentale de generația a doua, stipulate în *Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale* din 16 decembrie 1966 [91]. În acest sens, prezintă importanță art. 4 alin. (1) din Constituție, conform căruia: „Dispozițiile constituționale privind drepturile și libertățile omului se interpretează și se aplică în concordanță cu Declarația Universală a Drepturilor Omului [46], cu pactele și celelalte tratate la care Republica Moldova este parte".

Astfel, în *Raportul Avocatului Poporului pentru anul 2019* se menționează că „Indiferent de situația politică din țară, orice guvern ar trebui să acorde o atenție sporită domeniului drepturilor omului. Obligațiile statului, în materie de drepturi ale omului (de a respecta, de a proteja și de a realiza), derivă din tratatele internaționale în domeniul drepturilor omului la care Republica Moldova este parte și care, la rândul lor, în conformitate cu Constituția, sunt superioare dreptului național. Aceste angajamente asumate de Republica Moldova trebuie să fie criterii indispensabile ale procesului de luare a deciziilor la nivel de stat, precum și de elaborare a documentelor de politici publice" [108].

Starea drepturilor omului este apreciată în *Raportul privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în 2018,* în care este indicat faptul că „în pofida unor eforturi depuse de autorități, situația în sfera drepturilor omului nu s-a îmbunătățit, iar în unele domenii chiar s-au înrăutățit, inclusiv în sfera drepturilor social-economice" [107, p.5].

În acest sens, este general recunoscut faptul că încălcarea oricărui drept „aduce după sine intervenția legii, care urmează să readucă ordinea, liniștea, corectitudinea, încrederea în puterea drepturilor celui a căruia i-au fost încălcate" [20, p.47].

Dreptul la un nivel de trai decent, stipulat în *Pactul internațional din 16 decembrie 1966*, dedicat drepturilor economice, sociale și culturale, invocă interdependența acestora. În consecință, aceasta impune cercetarea dreptului la un nivel de trai decent în complexitatea sa.

Sub aspectul dreptului constituțional, acest fapt este motivat de raportarea la principiile universalității și egalității în drepturi a cetățenilor. Însă, prin dimensiunea dreptului internațional, se caută noi metode și mecanisme de asigurare, garantare și ocrotire a dreptului la un nivel de trai decent, precum și a drepturilor social-economice conexe. În consecință, statul, în mod inevitabil, trebuie să-și ajusteze cadrul legislativ în conformitate cu principiile și normele unanim recunoscute ale dreptului internațional.

În plus, drepturile sociale și economice sunt în deplină dependență „de nivelul de dezvoltare economică a societății, ceea ce denotă faptul că respectarea drepturilor sociale este condiționată de nivelul de dezvoltare economică a societății și statului, iar asigurarea suficientă a nivelului de trai

decent reprezintă una dintre condițiile de constituire a statului de drept cu caracter social" [54, p.10].

Aceste probleme, în complexitatea lor, și impactul direct asupra realizării plenare a dreptului la un nivel de trai decent determină interesul științific de cercetare multiaspectuală a acestui drept, precum și necesitatea reglementărilor normative sub aspectul cunoașterii, realizării garantate și protecției din partea statului.

Totodată, sub aspect practic, starea *de facto* și *de jure* a dreptului la un nivel de trai decent, în condițiile actuale, servește ca un barometru, un indicator sintetic calitativ și determinativ și, în același timp, un criteriu de clasificare a societăților umane în: societăți dezvoltate, societăți slab dezvoltate și societăți subdezvoltate.

În asemenea circumstanțe, se atestă o tendință sporită de cercetare și cunoaștere sub aspect științifico-practic a dreptului fundamental la un nivel de trai decent. În consecință, va fi stabilit rolul social al statului și obligația lui ca, prin instituțiile etatice abilitate, să întreprindă toate măsurile (atât pe plan intern, cât și pe plan extern) pentru a asigura realizarea dreptului cetățenilor săi la un nivel de trai decent.

Astfel, având profunde semnificații juridico-practice, importanța și actualitatea temei sunt incontestabile din perspectiva necesității realizării investigațiilor științifice, obținerea și realizarea unor rezultate fiind impuse de realitatea și viitorul societății contemporane.

Scopul tezei rezidă în abordarea științifică a dreptului fundamental la un trai decent în vederea identificării esenței și conținutului acestuia, a garanțiilor constituționale și obligațiilor corelative ale statului, urmărindu-se într-un final aprecierea gradului de asigurare efectivă a acestuia și formularea soluțiilor susceptibile de a optimiza situația din domeniu.

Obiectivele cercetării. Întru realizarea scopului stabilit, am trasat următoarele obiective:

- investigarea modului de abordare a dreptului la un nivel de trai decent în doctrina dreptului constituțional, precum și în reglementările normative la nivel național și internațional, prin prisma definirii drepturilor și libertăților fundamentale;
- identificarea, prin prisma naturii juridice, a locului dreptului la un nivel de trai decent în una dintre categoriile de clasificare a drepturilor și libertăților fundamentale;
- prezentarea argumentelor științific întemeiate și includerea dreptului la un nivel de trai decent în categoria drepturilor și libertăților fundamentale;
- prin definirea noțiunii „dreptul la un nivel de trai decent", identificarea drepturilor conexe ce condiționează realizarea acestui drept;
- stabilirea proporționalității în asigurarea dreptului la un nivel de trai decent nediscriminatoriu în funcție de statutul juridic al subiectului beneficiar de acest drept;

- determinarea obligațiilor statului și a garanțiilor juridice în proces de realizare a dreptului la un nivel de trai decent;
- cercetarea mijloacelor și a mecanismelor de realizare a acestui drept;
- analiza rolului și forței juridice a jurisprudenței Curții Constituționale și a Curții Europene pentru Drepturile Omului în calitate de garant juridic al respectării dreptului la un nivel de trai decent.

Ipoteza de cercetare se axează pe relevarea garanțiilor constituționale ale asigurării traiului decent al omului**.** Vom aprecia în ce măsură aceste prevederi sunt argumentate științific, garantate normativ corespunzător și realizate prin mecanisme eficiente de asigurare și protecție, inclusiv a dreptului la un nivel de trai decent.

Noutatea științifică și originalitatea rezultatelor cercetării. În plină concordanță cu scopul determinat și al obiectivelor trasate, indubitabil că noutatea științifică își găsește deznodământul printre puținele lucrări, fundamentarea științifică închegată, distructibilitatea dreptului la un nivel de trai decent în cadrul drepturilor social-economice. În același timp, reflecțiile directe în complexitatea lor conferă o nouă abordare doctrinară prezentului studiu științific și se regăsesc în următoarele argumente, printre care:

- abordarea și argumentarea „dreptului la un nivel de trai decent" în calitate de drept distinct în cadrul categoriei drepturilor social-economice, propunere fundamentată științific și expusă în această ipostază pentru prima dată în spațiul cercetărilor;
- dreptul la un nivel de trai este un drept natural și înnăscut, având o dublă natură juridică, un dublu caracter: social-economic; ***social*** - prin esența ființei umane, ***economic*** - prin asigurare.

Totodată, dreptul la un nivel de trai decent se manifestă într-o dublă ipostază: ca fiind activ și pasiv, ***activ*** - prin aportul personal în procesul de realizare și ***pasiv*** - prin garantarea nivelului de trai decent și asigurarea lui din partea statului pe cale economică prin intermediul mecanismelor juridico-statale.

Astfel, dreptul la un nivel de trai decent trebuie privit dintr-o dublă perspectivă: ca drept subiectiv reglementat constituțional și ca drept asigurat de către stat în funcție de gradul de dezvoltare social-economică și culturală a societății.

Problema științifică soluționată. S-a fundamentat științific postulatul că dreptul la un nivel de trai decent constituie un drept distinct în cadrul drepturilor fundamentale, fiind argumentată dubla sa ipostază social-economică, fapt ce implică antrenarea complexă și a altor drepturi în exercitarea și asigurarea lui. În această ordine de idei, sunt evidențiate importanța și răspunderea statului pentru neonorarea obligațiilor sale de stat social. Totodată, s-a determinat și s-a argumentat prezumția că nivelul de trai decent este compatibil cu demnitatea umană și cu libera

dezvoltare a personalității în cadrul societății contemporane.

Valoarea aplicativă a lucrării. Cunoașterea acestui drept de către cetățeni și influența lui asupra liberei dezvoltări a personalității umane vor contribui la cristalizarea conștiinței generale și juridice a cetățenilor, fapt ce va înregistra un aport substanțial în edificarea statului de drept și democratic.

Suportul metodologic. Pentru realizarea scopului și obiectivelor prezentei teze de doctor au fost utilizate atât metode de cercetare teoretice, denumite metode generale de cercetare, cât și cele specifice domeniului de investigare științifică - Dreptul. Prima categorie de metode, care include analiza, sinteza, inducția, deducția, a servit la justificarea actualității temei cercetate, la identificarea problemei științifice soluționate, la formularea ipotezelor de lucru, precum și a scopului și obiectivelor lucrării. Prin aplicarea acestui set de procedee, în compartimentul unu al tezei, a fost efectuată analiza lucrărilor științifice și clasificarea lor, fapt care a permis o mai bună realizare a cercetării și obținerea rezultatelor scontate. Formularea concluziilor și recomandărilor, de asemenea, derivă din reușita aplicării acestor metode clasice, precum și aplicarea setului de metode specifice. Astfel, în categoria doi de metode de cercetare menționăm:

a) ***metoda istorică,*** care a permis abordarea cercetării în raport cu evoluția dreptului la un nivel de trai decent. Astfel, pornind de la gradul de dezvoltare social-economică a societății, metoda istorică a fost utilizată dintr-o dublă perspectivă. Pe de o parte, acest procedeu a fost aplicat pentru cercetarea studiilor științifice care abordează diferite aspecte ale temei investigate, implicit și în evoluție istorică, permițând astfel polemica și interpretarea lucrărilor de referință. Pe de altă parte, pornind de la caracterul doctrinar-juridic al cercetării, întrucât un rol important îi revine studiului reglementărilor normativ-juridice ale dreptului la un nivel de trai decent atât în plan național, cât și internațional, metoda istorică a servit la realizarea investigațiilor științifice în acest sens și obținerea rezultatelor scontate.
b) ***metoda dialectică,*** care, prin esența ei, a permis formularea întrebărilor legate de tema investigației și, respectiv, identificarea răspunsurilor raționale și adecvate întrebărilor autentice, conturându-se astfel un tablou unitar științific al caracterului complex al dreptului la un nivel de trai decent;
c) ***metoda comparativă*** a stat la baza analizei subiectelor abordate în lucrările științifice și în reglementările normative prin prisma identificării elementelor comune, precum și a diferențelor de abordare cu impactul lor asupra stării *de facto* a dreptului la un nivel de trai decent;
d) ***metoda logică,*** care a permis analiza științifică a abordărilor doctrinare și a reglementărilor normative și formularea concluziilor privind influența dintre știință și normă, precum și de a stabili cât de autentică este norma, în complexitatea sa, și cât de adecvată rigorilor raționamentelor științifice;

e) ***abordarea conceptuală,*** prezentă în următoarele compartimente ale tezei (cap. 2, 3, 4), a servit la definirea unor noțiuni-cheie precum: stat social, nivel de trai, mod de trai, stil de viață. Aceeași metodă de cercetare a permis argumentarea științifică a dublei naturi a dreptului la un nivel de trai decent, înțelegerea importanței sale (pentru stat și cetățeni), precum și justificarea necesității garantării constituționale a acestuia.

f) ***hermeneutica,*** preluată din filologie, dar indispensabilă în cazul analizei textuale a Constituției Republicii Moldova și formularea recomandărilor de rigoare. Această metodă este deosebit de valoroasă, întrucât utilizarea sa permite evitarea interpretărilor eronate sau a unor duble interpretări de expresii, noțiuni sau text. Dreptul la un nivel de trai decent, în acest caz, a fost spus investigării științifice pentru definirea sa în calitate de drept fundamental, a cărui respectare depinde de un set de drepturi conexe. De asemenea, a fost realizat obiectivul perceperii acestuia în calitate de drept distinct, din categoria drepturilor social-economice, caracteristic parcursului de dezvoltare a societății contemporane.

Aprobarea rezultatelor cercetării. Rezultatele prezentei investigații au fost examinate în cadrul Centrului de Cercetări Juridice al Institutului de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al Universității de Stat din Moldova, precum și în cadrul diferitor manifestări cu caracter științific de nivel național și internațional. La tema tezei au fost publicate:

a) trei *articole în reviste științifice* naționale;

b) *comunicări științifice* - în total nouă, dintre care: a) internaționale – șase; b) naționale – două și una la masa rotundă.

Structura tezei. Sub aspect structural, teza conține: introducere, patru capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografie.

Introducerea, fiind elaborată în conformitate cu prevederile ghidului ANACEC, include argumentarea actualității și importanței temei investigate, scopul și obiectivele de cercetare, gradul de cercetare a temei, ipoteza de cercetare, noutatea și originalitatea rezultatelor științifice obținute, suportul metodologic al cercetării, structura lucrării și sumarul compartimentelor.

În capitolul întâi, denumit ***Abordări conceptuale privind dreptul la un nivel de trai decent și garanțiile juridice de asigurare***, sunt trecute în revistă ideile expuse în doctrina de specialitate pe marginea dreptului fundamental la un nivel de trai decent, în vederea aprecierii gradului de cercetare a acestuia. Astfel, accentul este pus pe analiza conceptului de nivel de trai decent și pe exigențele acestuia prin prisma abordărilor doctrinare (paragraful 1.1).

Întrucât dreptul la un nivel de trai decent are și o aplicabilitate care trebuie juridic reglementată și protejată, au fost analizate izvoarele normative care îl consacră (în 1.2. *Asigurarea juridică a dreptului la un nivel de trai decent în sistemul instrumentelor internaționale și naționale: mecanisme).*

De asemenea, au fost supuse cercetării dimensiunile ştiinţifice ale drepturilor omului şi a fost determinat locul dreptului la un nivel de trai decent în cadrul acestora. Plecând de la definirea noţiunii de „drepturi fundamentale", s-a argumentat postulatul conform căruia „dreptul la un nivel de trai decent" reprezintă un drept fundamental constituţional cu toate consecinţele de rigoare. Aceasta a permis determinarea locului dreptului la un nivel de trai decent în categoria „drepturilor social-economice" şi în conformitate cu clasificările date în literatura de specialitate.

În consecinţă, în concluziile la acest capitolul, a fost determinat şi menţionat scopul cercetării, au fost identificate principalele obiective ale investigaţiei ştiinţifice.

Capitolul doi, intitulat ***Semnificaţia drepturilor şi libertăţilor fundamentale în doctrina statului de drept***, include în cele patru paragrafe o analiză detaliată referitoare la sistemul şi semnificaţia drepturilor şi libertăţilor fundamentale ale omului, din categoria cărora face parte şi dreptul la un nivel de trai decent. În mod special, este accentuată ideea conform căreia dreptul la un nivel de trai decent, chiar nefiind identificat în Constituţie ca drept distinct, întruneşte elementele definitorii ale noţiunii de drepturi fundamentale.

În conţinutul paragrafului 2.1. *Exigenţele statului de drept - reflecţie a valorii drepturilor şi libertăţilor fundamentale,* sunt cercetate concepţiile doctrinare în cadrul cărora se argumentează ştiinţific că doar autentica asigurare a drepturilor fundamentale ca valori supreme constituie temelia statului de drept şi democratic.

Complexitatea şi dialectica fenomenului, încă din primele lucrări ştiinţifice din perioada antică, au impus necesitatea determinării naturii juridice a drepturilor fundamentale. Evoluţia istorică a determinat în cele din urmă natura juridică a drepturilor omului, aspecte elucidate în paragraful 2.2. al capitolului *Determinarea naturii juridice şi definirea sintagmei „drepturi şi libertăţi fundamentale".*

În paragraful 2.3. *Problematica clasificării drepturilor şi libertăţilor fundamentale* se pune accentul pe coerenţa, precum şi pe unitatea fenomenului, momente ce invocă determinarea criteriilor pentru clasificarea în categorii clare a drepturilor şi libertăţilor fundamentale.

Paragraful 2.4. *Relevanţa naturii juridice a dreptului la un nivel de trai decent şi determinarea locului lui în cadrul categoriilor drepturilor fundamentale* prezintă sinteza argumentelor logice şi a fundamentărilor ştiinţifice în materie. Pe această cale s-a reuşit atât determinarea naturii juridice a dreptului la un nivel de trai decent, cât şi stabilirea rolului său în contextul categoriilor drepturilor fundamentale, în conformitate cu criteriile doctrinare de clasificare.

Capitolul trei, cu denumirea ***Dreptul la un nivel de trai decent - drept distinct în cadrul drepturilor şi libertăţilor fundamentale***, constituie capitolul de bază al tezei, în care au fost realizate cele mai importante obiective de cercetare a subiectului.

Paragraful 3.1. *Definirea și determinarea conținutului dreptului la un nivel de trai decent,* cuprinde o analiză a ideilor științifice în vederea demonstrării calității de drept distinct, atât prin definiție (criteriu formal), cât și prin conținut (criteriu material).

Unitatea dialectică a multiaspectualității dreptului la un nivel de trai decent implică elucidarea răsfrângerii principiilor generale ale dreptului constituțional, aplicabile drepturilor și libertăților fundamentale. Acest aspect este elucidat în paragraful 3.2. cu titlul: *Încadrarea dreptului la un nivel de trai decent în principiile aplicabile drepturilor și libertăților fundamentale.*

Paragraful 3.3. *Particularități ale gradului de asigurare a dreptului la un nivel de trai decent în funcție de statutul juridic al subiecților de drept)* evocă postulatul că principiile universalității și egalității drepturilor fundamentale se răsfrâng asupra tuturor cetățenilor. Totodată, unele categorii de subiecți beneficiază de o „discriminare pozitivă", caracteristică statului de drept și democratic.

În paragraful 3.4. *Interdependența dreptului la un nivel de trai decent și obligația statului privind realizarea lui* este analizată dubla ipostază a naturii juridice a dreptului la un nivel de trai decent, fapt ce presupune obligația corelativă a statului de a-l asigura în practică.

Capitolul patru, intitulat ***Statul social - garant economico-juridic al asigurării dreptului la un nivel de trai decent,*** conține patru paragrafe, în cuprinsul cărora sunt elucidate esența și semnificația social-economică și juridică a statului social (în paragraful 4.1.), fiind identificate respectivele funcții ale statului.

În paragraful 4.2, studiul este axat pe cadrul instituțional de protecție și asigurare a realizării garantate a dreptului la un nivel de trai decent, fiind cercetate subiecte precum: Avocatul Poporului ca promotor al asigurării dreptului la un nivel de trai decent; jurisprudența Curții Constituționale ca garanție a asigurării dreptului la un nivel de trai decent și justiția de drept comun ca garant al respectării dreptului la un nivel de trai decent.

Concluziile generale și recomandările rezidă din sinteza cercetării în raport cu obiectivele trasate, fiind identificate rezultatele pozitive în procesul realizării dreptului la un nivel de trai decent, precum și lacunele doctrinare și normativ-juridice.

1. ABORDĂRI CONCEPTUALE PRIVIND DREPTUL LA UN NIVEL DE TRAI DECENT ŞI GARANŢIILE JURIDICE DE ASIGURARE

1.1. Conceptul de nivel de trai decent şi exigenţele acestuia prin prisma abordărilor doctrinare

Orice problemă ştiinţifică supusă cercetării implică indubitabil cercetarea şi analiza minuţioasă a lucrărilor ştiinţifice publicate deja.

Întrucât în teză urmează să argumentăm logic şi ştiinţific că dreptul la un nivel de trai decent constituie un drept distinct în cadrul drepturilor şi libertăţilor fundamentale, cercetării ştiinţifice au fost supuse importante lucrări care reflectă problema drepturile omului în complexitatea sa.

Sfera de cercetare a înglobat izvoare doctrinare şi normative care cuprind tematica din domeniile: statul de drept, definirea şi natura juridică a drepturilor fundamentale, clasificarea drepturilor şi principiile generale din domeniu. Totodată, au fost cercetate şi lucrările care direct sau tangenţial dezvăluie, într-un volum mai mare sau mai mic, aspecte ale dreptului la un nivel de trai decent.

Pornind de la caracterul multiaspectual al problematicii investigate şi de la variatele abordări ale acesteia atât în diverse lucrări, cât şi în state diferite, vom structura acest paragraf, în primul rând, după ţara de origine a cercetătorilor, precum şi după ierarhia lucrărilor: tratate, monografii, articole ştiinţifice şi teze de doctorat.

Dreptul la un nivel de trai decent, perceput ca unul din drepturile fundamentale ale omului, care, deopotrivă cu celelalte drepturi, ca valori supreme garantate constituţional, constituie baza dezvoltării personalităţii umane, este obiect de cercetare pentru numeroşi autori din doctrina dreptului constituţional. Cu toate acestea, dreptul în cauză nu este abordat în toată complexitatea sa, aprecierile ce-i sunt date variind de la stabilirea locului lui în una dintre categoriile drepturilor fundamentale până la determinarea acestuia în conexiune cu alte drepturi. Aceasta determină, într-o măsură sau alta, caracterul lui de drept fundamental şi condiţionează atât exercitarea lui, cât şi plenitudinea, volumul în funcţie de nivelul de dezvoltare social-economică a societăţii. În pofida acestui fapt, abordările sunt schematice, nedezvoltate în ansamblul şi în interacţiunea lor.

În această ordine de idei, vom analiza viziunile cercetătorilor expuse în lucrările de specialitate din Republica Moldova, România şi din alte state.

Promotor al conceptului *stat de drept*, în cadrul căruia drepturile şi libertăţile fundamentare reprezintă valori supreme şi sunt garantate, asigurarea cărora implică statul şi, respectiv, instituţiile statului, implicit autoritatea judecătorească, este prof. Gheorghe Costachi.

Principalele lucrări științifice, semnate de dl profesor Gh. Costachi, care au servit drept suport documentar pentru prezentul studiu de doctorat, sunt:

a) ***Direcții prioritare ale edificării statului de drept în Republica Moldova*** [37] - lucrare în care autorul enunță, printre principalele direcții de edificare a statului de drept, următoarele: „recunoașterea și respectarea drepturilor inalienabile ale omului; asigurarea dreptului și a legilor ce corespund dreptului; organizarea sistemului puterii de stat în baza principiului separației". Chiar dacă aceste direcții poartă un caracter general, susținem ideea „recunoașterii și respectării drepturilor inalienabile ale omului" în sensul că, doar fiind distincte, drepturile pot fi recunoscute, inclusiv dreptul la un nivel de trai decent.

b) ***Statul de drept și democrația în Republica Moldova.*** În: *Probleme ale edificării statului de drept în Republica Moldova* [41], lucrare în care autorul subliniază că pentru edificarea statului de drept și democratic „este necesară asigurarea intangibilității drepturilor și libertăților omului, apărării social-juridice a personalității, a tuturor valorilor și bunurilor, asigurarea unui amplu sistem de garanții ale drepturilor, libertăților și intereselor cetățeanului, precum și caracterul real al protecției acestora". Acest raționament sugerează ideea că drepturile fundamentale ale omului nu doar constituie fundamentul edificării statului de drept, dar asigură acest proces prin interacțiunea lor organică. În acest sens, experiența practică demonstrează că se impune un „caracter real al protecției acestora". Respectiv, succesul în acest domeniu pornește de la individualizarea fiecărui drept fundamental și determinarea caracterului lui distinct în cadrul drepturilor fundamentale. Dintr-o asemenea perspectivă, precum și ca rezultat al prezentei cercetări, vom argumenta necesitatea identificării dreptului la un nivel de trai decent, ca drept fundamental distinct și al reflectării lui ca atare în textul Constituției.

c) ***Locul și valoarea drepturilor omului în concepția statului de drept și practica edificării acestuia în Republica Moldova.*** În: *Respectarea drepturilor omului - condiție principială în edificarea statului de drept în Republica Moldova* [39, p.9-31].

Prezintă importanță faptul că autorul pornește de la axioma în conformitate cu care „... consacrată constituțional, ideea statului de drept a devenit principiul fundamental în a cărui bază se organizează și funcționează statele democratice europene" [39, p.10]. „În acest context se impune cu necesitate de a releva locul și valoarea drepturilor omului în concepția statului de drept, pentru ca astfel să putem trasa unele din principalele direcții ale edificării acestuia" [39, p.10].

d) ***Organizarea și funcționarea puterii în statul de drept*** (publicată în coautorat) [42]. În arealul temei noastre de cercetare se încadrează paragraful 5 din Partea a II-a a monografiei,

în care autorii elucidează rolul puterii judecătorești în asigurarea drepturilor fundamentale garantate constituțional. În mod deosebit această asigurare cuprinde contracararea abuzurilor și a exceselor de putere din partea autorităților publice, atât centrale, cât și locale, și aceasta deoarece autoritățile publice dispun de o putere discreționară. Lucrarea prezintă o cercetare complexă, logic argumentată și științific fundamentată. Anume puterea de stat în procesul exercitării ei prin instituțiile etatice poate și trebuie să asigure respectarea drepturilor fundamentale - condiție imanentă a statului de drept. Astfel, autoritatea judecătorească raportează activitatea autorității publice „la situația de caz concretă pentru a stabili dacă limitele acesteia sunt depășite, iar autoritatea publică a intrat în zona excesului de putere" [42, p.614-615].

e) ***Cetățeanul și puterea în statul de drept*** [36], lucrare în care autorul, determinând în calitate de nucleu „cetățeanul", argumentează obligația instituțiilor etatice, a puterii de stat de a asigura exercitarea drepturilor fundamentale proclamate ca valori supreme garantate constituțional. Aceasta deoarece „cea mai importantă problemă ce necesită a fi soluționată ține de consolidarea poziției persoanei în raport cu puterea ... recunoașterea, consacrarea și garantarea ... drepturilor și libertăților fundamentale" [36, p.9].

f) ***Rolul justiției în edificarea statului de drept*** [40], lucrare în care autorul argumentează unitatea dialectică cu „puterea judecătorească - garanție fundamentală a legalității și respectării drepturilor omului în statul de drept" [40, p.13], condiție imanentă și în raport cu dreptul la un nivel de trai decent. Cu alte cuvinte, funcția autorităților judecătorești de drept comun este exercitată în raport cu toate drepturile fundamentale garantate. Pornind de la practica constituțională în conformitate cu care Constituția, prin spiritul ei, este supremă, iar drepturile fundamentale sunt garantate constituțional, autorul prin raționamente structurate logic consideră „justiția constituțională - gardianul constituționalității statului de drept" [40, p.14].

Un alt cercetător autohton, care se face remarcat grație unor lucrări de valoare în materia drepturilor omului, este prof. Alexandru Arseni. În lucrarea sa ***Drept constituțional și instituții politice. Tratat*** [5] sunt abordate asemenea drepturi fundamentale ale omului precum: dreptul la muncă, dreptul la asistență și protecție socială, dreptul la un nivel de trai decent – toate atribuindu-le la categoria drepturilor și libertăților social-economice și culturale. Însă cercetătorul nu precizează esența dreptului la un nivel de trai decent și nici nu evidențiază raportul și conexiunea lui cu alte drepturi fundamentale.

Analiza drepturilor social-economie o regăsim și în lucrările academicianului Ion Guceac, în special în cea intitulată ***Curs elementar de drept constituțional*** [62], în care autorul acordă o deosebită atenție dreptului la muncă și la protecția muncii, identificând următoarele elemente:

„2) dreptul la condiții echitabile și satisfăcătoare de muncă; 3) dreptul la protecția împotriva șomajului; 4) dreptul salariaților la protecția împotriva șomajului cu acordarea ajutorului și sprijinul în caz de șomaj; 5) dreptul la protecția muncii" [62, p.116].

Remarcăm aici dreptul la protecția muncii, care este expus pe elemente, fiind evidențiat faptul că acesta privește „securitatea și igiena muncii, regimul de muncă deosebit al femeilor și al tinerilor; instituirea unui salariu minim pe economie; repausul săptămânal; concediul de odihnă plătit; reglementarea prestării muncii în condiții grele, precum și alte situații specifice".

Totodată, cercetătorul examinează dreptul la un nivel de trai decent ca pe o obligație a statului de a lua „măsuri de dezvoltare economică și de protecție socială care să fie de natură să asigure cetățeanului un nivel de trai decent" [62, p.118]. În viziunea autorului, acest drept este „circumscris dreptului la asigurare în caz de: șomaj, boală, invaliditate, văduvie, bătrânețe sau în celelalte cazuri de pierdere a mijloacelor de subzistență, în urma unor împrejurări independente de voința lor". Aceasta deoarece atunci când, dintr-un motiv sau altul, cetățeanul nu mai poate desfășura activitatea pentru care trebuie să fie remunerat, el este în drept să beneficieze de sprijinul material acordat lui și familiei sale de către stat.

Nu poate fi neglijată nici lucrarea ***Protecția juridică a drepturilor omului*** [15], semnată de autorii Teodor Cârnaț și Marina Cârnaț, în care aceștia, evocând drepturile economice ale omului, vorbesc despre: dreptul la muncă și la protecția muncii; dreptul la odihnă; dreptul la asistență și protecție socială; dreptul la un nivel de trai decent [15, p.103].

Subliniind faptul că dreptul la muncă și la protecția muncii are un conținut complex, autorii sus-menționați identifică următoarele elemente definitorii ale acestuia: libertatea alegerii profesiei; libertatea alegerii locului de muncă, în sensul posibilității cetățeanului de a desfășura, potrivit pregătirii sale, o muncă liberă aleasă sau acceptată în domeniile economic, administrativ, juridic, social sau cultural, posibilitate garantată de către stat; retribuția pentru munca depusă; ajutorul de șomaj; securitatea și igiena muncii; măsuri speciale de ocrotire a muncii femeilor și tineretului.

În mod special, autorii menționează că „remunerarea muncii prestate trebuie să fie echitabilă, înlăturându-se orice fel de discriminare; trebuie să asigure o existență decentă pentru beneficiar și familia sa" [15, p.104]. În opinia acestora, dreptul la un nivel de trai decent „rămâne încă a fi un deziderat" ce poate să se asigure:

1) Prin munca cetățeanului și a familiei sale.
2) Pentru aceasta statul trebuie să contribuie decisiv la ameliorarea condițiilor de viață pentru a se realiza standardele civilizației.
3) Dar aceasta nu este suficient, se cere cooperarea internațională liber consimțită, mai ales pentru a pune ființele umane la adăpost de foame.

În acest context, tratatele internaționale prevăd că prin cooperarea internațională trebuie luate măsuri pentru: „îmbunătățirea metodelor de producție, de conservare și de distribuire a produselor alimentare prin deplina utilizare a cunoștințelor tehnice și științifice, prin difuzarea principiilor de educație în ceea ce privește alimentația și prin dezvoltarea sau reforma regimurilor agrare, în așa fel încât să asigure cât mai bine punerea în valoare și utilizarea resurselor naturale; pentru a asigura o repartiție echitabilă a resurselor alimentare mondiale în raport cu necesitățile, ținându-se seama de problemele care se pun atât țărilor importatoare, cât și țărilor exportatoare de produse alimentare".

În aceeași ordine de idei, merită atenție și lucrarea ***Tratat de Drept constituțional și instituții politice*** [97], semnată de prof. *Victor Popa*, în care se recunoaște că din categoria drepturilor *economice și sociale* fac parte: dreptul la muncă și la protecția muncii; dreptul la asistență și protecție socială; protecția familiei și a copiilor orfani; ocrotirea mamei, copiilor și a tinerilor; protecția persoanelor cu dizabilități [98, p.309]. Cu privire la dreptul la un nivel de trai decent, se enunță caracterul „complex și cumulativ" al acestuia, cu următorul conținut: dreptul protecției sociale; dreptul la muncă și protecția familiei și a copiilor orfani; protecția persoanei handicapate. Cu regret însă, drepturile menționate nu sunt expuse în esența lor.

O importanță distinctă pentru cercetarea de față prezintă studiile semnate de autori români, după cum urmează:

a) Ion Deleanu. ***Drept constituțional și instituții politice. Tratat*** [47], în care autorul menționează: „Pornind de la triada structurii umane: omul este o ființă bio-psiho-socială. Elementele triadei interferează, desigur. Numai convențional și cu valoare operatorie limitată ele pot fi separate". În acest context, autorul identifică categoria: „Drepturi și libertăți ale persoanei, în raporturile ei cu societatea sau statul, exercitate de regulă individual" în cadrul căreia este inclus și dreptul la un trai decent; acest drept este „o aspirație, realizabilă progresiv". Cu toate acestea, dreptul la un nivel de trai decent este „un drept fundamental, nu o simplă problemă de politică economică și socială" [47, p.163].

Tot aici se include și „securitatea socială" [155, p.162], care, în viziunea autorului, poate fi exprimată „din două perspective: a) în sens restrâns sau dintr-o perspectivă comutativă, el însemnând securitatea muncii și a muncitorului, iar în anumite condiții chiar și a familiei lui (de exemplu, implicarea societății în determinarea condițiilor de muncă, de angajare, de salarizare, asigurarea pentru incapacitatea de muncă din cauza bătrâneții, invalidității etc.); b) în sens larg, el înseamnă asigurarea satisfacerii trebuințelor ireductibile, a unor condiții minime de bază, pentru existența fiecărui individ" [47, p.164].

b) Ioan Muraru, Elena-Simina Tănăsescu. ***Drept constituțional și instituții politice*** [87]. În

lucrare poate fi atestată următoarea clasificare: drepturile și libertățile social-economice și culturale. Referitor la dreptul la un nivel de trai decent, autorii menționează că acesta este unul complex, subliniind: „Traiul decent se realizează prioritar prin munca cetățeanului și a familiei sale, dar statul trebuie **să contribuie decisiv** la ameliorarea condițiilor de viață pentru a se realiza standardele civilizației" [87, p.178].

În aceste împrejurări, pe de o parte, pe plan intern, Constituția „obligă statul să ia măsurile de dezvoltare economică și de protecție și asistență socială corespunzătoare a cetățenilor. Pe de altă parte, complexitatea acestui drept, dificultățile pe care statul le întâmpină fac ca efortul acestuia să nu fie suficient, ceea ce implică rolul cooperării internaționale, pentru a pune ființele umane la adăpost de foame și mizerie".

c) Genoveva Vrabie. ***Organizarea politico-etatică a României. Drept constituțional și instituții politice*** [147]. Este o lucrare în care dreptul la un nivel de trai decent este corelat cu alte drepturi, cum ar fi: „dreptul la pensie", „dreptul la concediu de maternitate plătit", „la ajutor de șomaj etc.". În opinia autoarei, toate aceste garanții juridice s-au dovedit deja insuficiente pentru a putea vorbi de *un real* drept la „un nivel de trai decent" [147, p.481]. Obligația statului de a asigura nivelul de trai decent este considerată ca o garanție constituțională [147, p.478].

d) Gheorghe Iancu. ***Drept constituțional și instituții politice*** [66]. Autorul atribuie dreptul la un nivel de trai decent (art. 47 din Constituția României) la categoria drepturilor și libertăților economice, sociale și culturale. Referitor la dreptul la muncă, autorul subliniază că acesta este „un drept inerent ființei umane, natural și imprescriptibil" [66, p.170].

Însă autorul nu dezvoltă nimic în raport cu salariul minim, cu toate că alin. (2) al art. 4 din Constituție stipulează că salariații au dreptul la „instituirea unui salariu minim brut pe piață". Dreptul la un nivel de trai decent este perceput „în conținutul său complex", dar nu-i sunt dezvăluite elementele constitutive.

Unele aspecte ale dreptului la un nivel de trai decent și ale drepturilor conexe au fost prezentate, fiind teme de comunicare în cadrul conferințelor internaționale și naționale. Astfel, Oxana Chisari, în una dintre comunicările sale, a abordat probleme ce țin de: a) asistența socială; b) statutul juridic al persoanelor tinere și c) dreptul la ocrotirea sănătății [18, p.67-74].

În contextul dat, autoarea definește „asistența socială" ca „activitate/formă de organizare a protecției sociale; totalitatea instituțiilor statale și nestatale care desfășoară anumite activități în favoarea persoanei sau a grupurilor vulnerabile ..." [18, p.67]. În ceea ce privește competența instituțiilor „implicate în prevenirea, înlăturarea sau minimalizarea consecințelor riscurilor sociale, acestea pot fi determinate având în vedere necesitățile reale ale acestor persoane,

abordate individual sau ale anumitor grupuri" [18, p.67].

Problema ce ține de securitatea și sănătatea în muncă constituie obiectul tezei de doctor în drept cu titlul „***Formele controlului respectării legislației în domeniul securității și sănătății în muncă***", autor Felicia Păscăluță. Prezintă interes pentru cercetarea de față concepția autorului în conformitate cu care o deosebită atenție trebuie acordată instituției „protecția muncii" în raport cu „securitatea și sănătatea în câmpul muncii", iar pe această cale sunt clare „formele controlului respectării legislației muncii" [94, p.5].

Tangențial, această concepție ne plasează în domeniul dreptului la un nivel de trai decent prin asigurarea securității și sănătății în muncă.

În acest context menționăm articolul „***Dreptul la muncă al femeilor***" [79, p.129-138], elaborat de Tatiana Macovei. Autoarea susține că, la etapa actuală, femeilor le sunt asigurate mecanismele juridice de protecție a dreptului la muncă, însă acestea continuă să se confrunte cu numeroase dificultăți pe piața muncii, în special ce țin de segregarea pieței muncii, salarizarea inferioară în raport cu bărbații, lipsa mecanismelor de îmbinare a vieții profesionale cu cea de familie etc." .

Autoarea T. Macovei consideră că, în aceste condiții, „se impune abordarea de măsuri care ar trece în mod gradual de la politici de conciliere *women friendly* (având în centrul atenției femeia) la politici de conciliere *family friendly,* prin introducerea de sisteme care ar putea să favorizeze viața familială" [79, p.136].

„Specific Republicii Moldova este faptul că statul a aprobat un șir de măsuri care au ca scop eliminarea discriminării femeilor în câmpul muncii, precum și întreprinderea de diverse măsuri de conciliere a vieții familiale cu cea profesională, iar pe perioada gravidității, precum și a concediilor de îngrijire a copiilor de până la 6 ani, femeile să beneficieze de o serie de garanții juridice ce țin de statutul lor de salariate" [79, p.137].

Pornind de la statutul juridic distinct al subiectelor de drept în raport cu dreptul la un nivel de trai decent, în calitate de izvor doctrinar servește și autoreferatul tezei de doctorat cu titlul „***Particularitățile raporturilor juridice de muncă ale femeilor***", susținute de Tatiana Macovei. Nucleul studiului rezidă în „instituția protecției muncii femeilor" [79, p.4].

Este de remarcat faptul că, în circuitul științific, se vehiculează cu o nouă sintagmă - „calitatea vieții", considerată sinonim cu „dreptul la un nivel de trai decent". Abordarea s-a făcut prin prisma definirii sub aspect juridic, precum și a indicilor determinanți. În aceeași lucrare, sunt formulate propuneri privind reglementarea normativă a noțiunii. De asemenea, se propune o clasificare a actelor normative în scopul caracterizării juridice a „calității vieții".

Noțiunea prezintă interes deoarece „calitatea vieții are o tangență directă cu „nivelul de trai

decent". Etimologic „calitatea vieții" *(eng.* - quality of life, prescurtat QOL; *germ.* - Lebensqualitat, abreviat - LQ) se definește ca „ansamblul valorilor de viață, ce caracterizează tipurile de activitate, structura necesităților, condițiile de existență a omului, satisfacerea vieții umane, relațiile sociale și mediul înconjurător" [177, p.128].

În 1961, Comisia Europeană ONU a elaborat o recomandare de determinare a „calității vieții după următoarele criterii (în cumul): sănătatea, consumul alimentar, învățământul, angajarea și condițiile muncii, condițiile de trai, îmbrăcămintea, asigurarea socială, odihna și timpul liber" [124].

În doctrină „calitatea vieții" este definită ca fiind „bunăstarea generală, care cuprinde determinarea obiectivă și subiectivă a dezvoltării bunăstării fizice, materiale, sociale și economice a persoanei, determinate în cumul prin prisma individuală a valorilor" [153]; sau calitatea vieții reprezintă „... ansamblul indicatorilor ce caracterizează aspectele vieții spirituale, materiale, social-culturale, ecologice și demografice ale omului și societății" [177, p.131].

De asemenea, este evidențiată dependența directă dintre starea drepturilor social-economice și „nivelul de dezvoltare economică a societății și nivelul de respectare a drepturilor sociale datorate nivelului de dezvoltare economică a societății și statului, suficient pentru a asigura un nivel de trai decent și a acționa ca o condiție pentru formarea unui stat social legal".

Merită atenție, în acest context, lucrarea ***Protecția socială a persoanelor cu handicap,*** semnată de Livius Manea [81]. În monografia citată, autorul abordează problema protecției sociale în complexitatea sa și în raport cu persoanele cu dizabilități - ca subiecte cu statut juridic special. Pentru studiul de față prezintă interes deosebit elucidarea conceptuală a categoriilor „calitate a vieții", „mod de viață" și „stil de viață", raportate la persoanele cu dizabilități. Considerăm că prezentul studiu excede cadrul acestor persoane și poate fi extins ca o abordare universală aplicabilă fiecărui om [81, p.150].

În contextul acestor discuții, determinarea calității de subiect de drept a persoanelor cu dizabilități se impune cu necesitate. Pornind de la reglementările constituționale ale dreptului la un nivel de trai decent, a cărui asigurare ține de obligația statului (potrivit art. 47 alin. (1) din Constituție), prezintă interes abordările doctrinare din teoria generală a dreptului, obiectul căreia cuprinde inclusiv funcțiile statului, implicit funcția socială.

Doctrina constituțională pornește de la primatul dreptului la un nivel de trai decent asigurat de către stat. Astfel, „din totalitatea drepturilor fundamentale, stipulate în Constituție, anume extinderea drepturilor și a libertăților social-economice accentuează funcțiile ce le revin acestor drepturi și libertăți, în condițiile unei economii de piață, ceea ce resolicită statului și multiplicarea valenței lui sociale - constituind premise ale responsabilității lui" [47, p.72].

Statul social „nu poate fi un simplu partener de afaceri, un simplu observator, ci un participant care trebuie să intervină, trebuie să aibă inițiativă și mai ales să ia măsuri care să asigure realizarea binelui comun. El trebuie să protejeze pe cei slabi, dezavantajați de destin și de șansă, trebuie să sprijine sectoarele economiei aflate în criză, dar care sunt indispensabile promovării unui trai civilizat, trebuie să asigure funcționarea unor servicii publice de protecție și intervenție socială" [87, p.83]. Pe când teoria generală a dreptului pornește de la principalele trăsături ale statului de drept, într-o accepție fiind identificate: „... protecția socială a categoriilor defavorizate; ... gradul de instrucție și educație a poporului ..." [9].

Într-o altă concepție, „ajutorul social de stat garantează un standard economic unic" [89, p.130]. În această ordine de idei, în atenția statului revin „drepturile și libertățile omului, problemele de ordin social acordat cu care se confruntă comunitatea umană" [89, p.139].

Funcțiile statului în domeniul economic și social, într-o viziune expusă în doctrina teoriei generale a dreptului, sunt materializate prin „sarcina economică", reglementată prin art. 126 alin. (l) din Constituție și, respectiv, prin „sarcina socială", stipulată în art. 47 alin. (1) din Constituție. În acest caz, iarăși suntem în prezența interdependenței dintre dreptul la un nivel de trai decent și caracterul social al statului, de unde rezultă „premisele responsabilității" statului în asigurarea acestui drept.

Astfel, cercetarea științifică a problemei privind dreptul omului și cetățeanului la un nivel de trai decent în societatea contemporană, respectiv în Republica Moldova, ca parte integrantă a procesului interdependent de evoluție a societății umane interfrontaliere, prezintă interes consolidat de importanța sa teoretică și practică.

Un loc aparte în materia cercetărilor îl ocupă tezele de doctorat din domeniu. O primă teză de doctor habilitat, pe care o vom menționa, este intitulată ***Drepturile sociale ale omului și cetățeanului în Republica Moldova: garanții constituționale***, susținută de Natalia Şciuchina [142]. Autoarea pornește de la aspectul normativ privind semnificația drepturilor și libertăților fundamentale pe plan mondial în raport cu cel național. În mod special, cercetătoarea remarcă faptul „că până în prezent apelul de a extinde domeniul de influență a dreptului internațional are scopul de a extinde lista garanțiilor suplimentare pentru cetățeni. În același timp, este necesar și interesul statului pentru perfecționarea legislației interne" [142, p.14]. Cu alte cuvinte, suntem în prezența dimensiunilor constituționale: universalitatea și egalitatea în drepturi (art. 15 și 16 din Constituție), principii stipulate și în art. 1 din Declarația Universală a Drepturilor Omului.

Aceasta duce inevitabil la dezvoltarea societății umane, pe de o parte, și la ridicarea gradului de conștiință juridică, pe de altă parte. Prin urmare, în circumstanțe obiective și naturale, doar o abordare autentic științifică a „dreptului la un nivel de trai decent" va genera

măsuri concrete, sub aspect normativ şi practic, privind perfecţionarea continuă a activităţii de elaborare a cadrului normativ respectiv, precum şi controlul implementării lor în practică. Doar pe această cale se poate identifica şi consolida un stat de drept şi democratic în care „demnitatea omului, drepturile şi libertăţile lui, libera dezvoltare a personalităţii umane sunt valori supreme şi garantate constituţional" (art. 1 alin. (3) din Constituţia Republicii Moldova; art. 1 alin. (3) din Constituţia României).

Deci, drepturile social-economice, inclusiv dreptul la un nivel de trai decent, sunt cercetate în literatura de specialitate în calitate de element al statutului juridic al persoanei. În mod distinct, în cadrul tezei de faţă prezentăm argumente atât în favoarea dreptului la un nivel de trai decent, ca un drept cu statut aparte, dar şi a exercitării lui în raport cu statutul juridic specific al subiectelor de drept beneficiare de acest drept prin prisma respectării principiilor echităţii sociale.

În cadrul tezei sale, N. Şciuchina examinează următoarele subiecte: a) sistemul drepturilor şi libertăţilor sociale; b) condiţiile statului social; c) noţiunea „drepturi sociale"; d) locul dreptului la un nivel de trai decent în cadrul drepturilor fundamentale; e) statutul juridic al subiectelor de drept, precum şi mecanismul de garantare a dreptului la un nivel de trai decent.

Autoarea consideră că „în sistemul drepturilor şi libertăţilor constituţionale, drepturile sociale constituie o grupă specială, egală în conţinut cu drepturile şi libertăţile civile" [140, p.12]. În viziunea noastră, este o confuzie ce vine în contradicţie cu afirmaţia potrivit căreia „drepturile sociale ţin de drepturile omului de a doua generaţie" [142, p.5].

George Vlăiescu este un alt autor la care ne vom referi mai detaliat, întrucât tema abordată de acesta fundamental intercalează pe unele dimensiuni cu tema tezei de faţă. Ideea de fond expusă de către autor constă în „elucidarea, în cadrul raportului dintre individ şi stat, a dreptului omului la un nivel de trai decent, ca drept de sine stătător, dar mai ales ca drept complex care ia naştere din interacţiunea cu alte drepturi fundamentale" [146, p.8].

Autorul recunoaşte „natura enciclopedică şi interdisciplinară a temei, de rigoarea construcţiei şi de interpretările critice, lucru ce denotă preponderenţa calitativă a cercetării sale [146, p.7], însă nu dezvoltă anume „natura interdisciplinară a temei", ci doar constată acest lucru.

Argumentând necesitatea reconsiderării „principiului legitimităţii puterii de stat" [7], autorul menţionează „obligaţia deţinătorilor puterii de stat de a-şi păstra pe parcursul întregului mandat, între anumite limite rezonabile, nivelul de încredere obţinut iniţial (iar tehnologia modernă este un mijloc promiţător în această direcţie) [146, p.7] iar, pe de altă parte, „de a acţiona de o aşa manieră încât fiecare act al puterii de stat să se reflecte în finalitatea supremă a legii: binele comun" [4, p.202].

Această opinie este în contradicție cu exigențele principiului legitimității puterii de stat sub următoarele aspecte:

1. Guvernanții într-un stat de drept și democratic nu „dețin putere de stat", ci o exercită prin reprezentare (art. 2 alin. (1) din Constituția Republicii Moldova). Totodată, împărtășim concepția în conformitate cu care legitimitatea este „un principiu de întemeiere și justificare a autorităților etatice corespunzător unor norme juridice și morale și recunoașterea de către guvernați de a fi conduși de cei care guvernează" [4, p.202].

Astfel, cei care exercită puterea de stat prin reprezentare sunt obligați să-și îndeplinească funcțiile și atribuțiile strict determinate constituțional și, doar în consecință, ei își vor menține nivelul de încredere obținut inițial. Altă interpretare și abordare, în opinia noastră, diminuează principiul legitimității puterii de stat și, în consecință, a obligației statului de a întreprinde măsuri în vederea asigurării dreptului la un nivel de trai decent.

Legitimitatea puterii este „o însușire a puterii de stat ce rezidă în suveranitatea națională, specifică statului de drept și democratic, în cadrul căruia atât Constituția, cât și organele etatice și actele emise de ele sunt în concordanță cu voința generală și sunt acceptate ca atare de întreaga societate umană organizată în respectivul stat". Aici, expresia „fiecare act al puterii de stat să se reflecte în finalitatea supremă a legii", deși justă, este superficială, concepția „suveranitatea națională" fiind ignorată.

Autorul remarcă „ideea înlesnirii, prin măsuri și mijloace juridice eficiente (în care nivelul de trai joacă un rol vital), a apropierii celor două culturi, a micșorării **distanței față de putere** (un indicator sociologic de măsurare a distanței dintre omul de rând și autorități pe baza gradului inegalităților sociale și al inaccesibilității indivizilor la resursele economice" [146, p.9].

Iar o asemenea micșorare a „distanței față de putere" ar fi „... de neimaginat în lipsa ocrotirii și garantării drepturilor fundamentale ale omului" ... îndeosebi în lipsa „... asigurării dreptului omului la un trai decent" [146, p.9].

În opinia noastră, acest raționament nu soluționează și nu garantează asigurarea plenipotențiară a dreptului la un nivel de trai decent. Aceasta deoarece nu „micșorarea distanței față de putere" este mijlocul de soluționare a „gradului inegalităților sociale și al inaccesibilității indivizilor la resursele economice, „ci cadrul constituțional - normativ", pe de o parte, și funcționalitatea instituțiilor politico-etatice chemate să asigure dezvoltarea social-economică, precum și protecția juridică a drepturilor lezate, pe de altă parte. Aici ne referim la caracterul social al statului, al economiei de orientare socială, iar sub aspectul protecției – la funcționalitatea Curții Constituționale, a sistemului judecătoresc și a instituției Avocatului Poporului.

Legătura organică dintre natura juridică a drepturilor omului și obligația statului de a le asigura este expusă de către englezul John Locke, promotor al școlii dreptului natural. Astfel, „omul în starea sa naturală este o ființă rezonabilă și liberă, dornică să trăiască bine. Pentru aceasta el renunță voluntar, prin contract, la unele dintre pretențiile și prerogativele sale în favoarea statului, care îi datorează respect și protecție" [77, p.54].

Cu siguranță, acest raționament științific, pe care îl împărtășim, este valabil și astăzi. Mai mult ca atât, el se regăsește consfințit în art. 16 alin. (1) din Constituție, în conformitate cu care: „Respectarea și ocrotirea persoanei constituie o îndatorire primordială a statului". Iar în raport cu tema tezei, art. 47 alin. (1) din Constituție prevede: „Statul este obligat să ia măsuri pentru ca orice om să aibă un nivel de trai decent ... ".

Privind natura juridică a drepturilor omului, iluministul J.-J. Rousseau menționa că „drepturile omului sunt daruri esențiale ale naturii, de care nu se poate atinge în niciun fel ... ", iar „dacă omul renunță la drepturile sale naturale, el încetează de a mai fi om, imposibil să-și îndeplinească obligațiunile" [125, p.146]. Anume în acest context, școala dreptului natural al drepturilor și libertăților fundamentale prevalează astăzi în doctrina dreptului constituțional, precum și a dreptului internațional public.

Prezintă interes pentru studiul de față natura juridică a drepturilor omului, precum și garantarea lor și, în acest sens, lucrarea ***Asigurarea drepturilor omului în lume***, elaborată de Alexei Potângă și Gheorghe Costachi [100]. Astfel, sub aspect istoric, autorii expun evoluția conceptuală a drepturilor și libertăților omului prin prisma „dreptului natural" [100]. Această opinie se confirmă prin referințele de rigoare, cum ar fi lucrarea lui H. Grotius ***De jure belli et pads*** (apărută în 1625). Potrivit filosofului și juristului olandez, „dreptul natural nu se preocupă numai de lucrurile ce nu depind de voința omului, ci are ca obiect și multe lucruri care sunt urmarea unui act al voinței omenești" [60, p.169]. Acest aspect ține de procesul asigurării drepturilor omului.

Cât privește opțiunea în raport cu natura juridică a drepturilor omului, „școala dreptului natural", pe care o împărtășim și noi, autorii fac referință la Aristotel, care afirmă: „Numai prin lege devine cineva sclav ori liber, dar prin natură oamenii nu se deosebesc cu nimic, pentru că această <diferență> nu este dreaptă, ci abuzivă" [2].

Aristotel sublinia că „omul se naște înarmat cu posibilitatea de a realiza înțelepciunea practică și virtutea, care se pot foarte ușor folosi în scopuri opuse. De aceea, el este cel mai nelegiuit și mai sălbatic în lipsa virtuții și este cel mai nesătul de dragoste și hrană. Dar simțul dreptății are un caracter politic, căci dreptatea este ordinea comunității politice și decernarea a ceea ce este drept".

Referitor la obligația statului de a apăra drepturile și libertățile fundamentale în general, prezintă interes tripla abordare depistată în literatura de specialitate. Astfel, sunt identificate trei planuri:

„a) al filosofiei politico-juridice, a cărei evoluție a condus la formarea individului ca persoană umană, îndreptățită să beneficieze sau să fie învestită cu drepturi proprii opozabile, în primul rând, statului căruia îi aparține [2, p.41];

b) pe plan juridic, în acest scop ideile privind drepturile omului fiind transpuse în instrumente juridice generatoare de drepturi și obligații, mai întâi pe plan național și apoi pe plan internațional;

c) pe cel al cooperării dintre state, la nivel internațional, care intervine mult mai târziu pentru drepturile câștigate prin intermediul unor instrumente juridice specifice sau chiar identificarea unor noi drepturi" [83, p.44].

În susținerea acestei concepții, în literatura de specialitate se menționează faptul că pe această cale au apărut „... teorii sociale care au căutat să legitimeze prerogativa statului de a contribui la apărarea drepturilor și libertăților omului și de a întreprinde măsurile necesare pentru asigurarea drepturilor acestora" [91, p.16].

Împărtășim aceste argumente, îndeosebi tendința „cooperării dintre state", în ce privește asigurarea dreptului la un nivel de trai decent. Susținem ideea că pe această cale „au fost repuse în funcție principiile economice liberale și restabilit sistemul drepturilor omului prin intermediul unor garanții reale acordate individului, cu scopul de a asigura respectarea fermă a drepturilor sale fundamentale" [55, p.36]. Totodată, acest proces a cunoscut „o protecție încadrată în instrumente juridice la nivel mondial ca urmare a amplificării problemelor abătute asupra omenirii, dar și ca o consecință a generalizării influenței unor concepții filozofice și religioase" [52, p.56].

Din nou suntem în prezența legăturii organice dintre natura juridică a drepturilor omului și obligația statului de a le asigura. Cu bună dreptate, „în urma acestui îndelungat proces istoric de cristalizare, instituția drepturilor omului se înfățișează în prezent ca una deosebit de complexă, ce ține atât de ordinea juridică internă, cât și de cea internațională" [100, p.18].

Nu doar „instituția drepturilor omului" este „deosebit de complexă", dar și unele drepturi, printre care „dreptul la un nivel de trai decent", caracterizat prin propria complexitate.

Datorită acestei calități, experiența practică a demonstrat existența unor obligații ale întregii comunități internaționale de a veghea asupra respectării drepturilor și libertăților respective în cadrul fiecărei țări, intervenind numai în acele situații în care drepturile omului sunt încălcate într-un stat sau altul.

Următoarea concepție, identificată în literatura rusă de specialitate, prezintă interes în raport cu tema tezei. În fond, este o concepție filosofico-juridică, în conformitate cu care: „drepturile omului nu sunt în stare să ne acorde garanții că vom fi iubiți și răsfățați, ele nu garantează fericirea în viață, nici măcar dreptate sau *o bunăstare minimă* (s.n.). Ele nu fac decât să ne apere de înjosiri și atacuri asupra demnității noastre, și tot numai din partea unui, dar și a celui mai delincvent - puterea de stat, ceea ce în cadrul democrației înseamnă voința majorității" [175, p.25].

Această concepție implică asigurarea drepturilor și libertăților, inclusiv a dreptului la un nivel de trai decent din partea instituțiilor etatice abilitate, cum ar fi: Avocatul Poporului; Curtea Constituțională și instanțele judecătorești de drept comun. Aici menționăm că „dezvoltarea drepturilor omului în dreptul internațional și legislația națională s-a încununat cu crearea unui sistem de drepturi care reglementează global existența armonioasă a personalității" [43, p.19].

Generalizând cele studiate, subliniem importanța abordării științifice a temei de cercetare cu profunde semnificații teoretico-practice în societate. Lucrările de specialitate au servit drept surse doctrinare pentru elaborarea tezei prin prisma fundamentării științifice a dreptului la un nivel de trai decent, distinct în cadrul drepturilor fundamentale - valori supreme și garantate.

Astfel, obligativitatea tratării prezentei teze presupune abordarea următoarelor aspecte:

- definirea noțiunii „drepturi și libertăți fundamentale";
- determinarea naturii juridice a drepturilor în general și a celor distincte în particular;
- clasificarea drepturilor fundamentale conform criteriilor științifice;
- încadrarea fiecărui drept distinct în principiile generale aplicabile drepturilor fundamentale;
- interdependența și corelația drepturilor fundamentale în raport cu categoria dreptului distinct, supus cercetării;
- analiza abordărilor științifice ale obligațiilor constituționale ale statului în asigurarea drepturilor garantate;
- elucidarea fundamentelor științifice privind calea juridică de apărare a drepturilor fundamentale.

1.2. Asigurarea juridică a dreptului la un nivel de trai decent în sistemul instrumentelor internaționale și naționale: mecanisme

În epoca contemporană, standardul *un nivel de trai decent* a devenit foarte actual și important pentru persoană. În încercarea de a elucida conținutul acestuia, menționăm că, în general, noțiunea *nivel de trai decent* nu este definită clar. Textul constituțional stabilește însă că

acesta trebuie să asigure fiecărui om sănătatea și bunăstarea, enunțând și principalele elemente ale unui asemenea trai: hrana, îmbrăcămintea, asistența medicală și serviciile sociale necesare [44, p.205].

Desigur, o astfel de accepțiune este destul de îngustă, sugerând nu atât ideea de trai/viață, cât de existență fizică. Altfel spus, caracterul decent al traiului/vieții presupune cu mult mai mult decât o existență fizică.

Într-o accepțiune largă, potrivit cercetătorilor, sintagma *trai decent* semnifică posibilitatea omului de a deține și de a beneficia de bunurile și realizările civilizației: asigurare medicală, tehnică modernă, mijloace de transport, hrană rațională și calorică, servicii de deservire, acumularea de bogății culturale. *Traiul decent* este imposibil fără dezvoltarea liberă a personalității, fără beneficierea de realizările științei, culturii și fără posedarea unei profesii [56, p.107]. În opinia noastră, doar o asemenea accepțiune reflectă esența *dreptului persoanei la un nivel de trai decent.*

Incontestabil, baza juridică de garanție a drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățeanului constituie „consacrarea acestora la nivel constituțional printr-o formulă asemănătoare literei și spiritului celor conținute în normele de drept internațional" [38, p.89]. În linii generale, această concordanță se respectă, iar în caz contrar se aplică prevederile art. 4 din Constituție, referitoare la prioritatea reglementărilor internaționale.

Cu certitudine, dreptul la un nivel de trai decent, ca drept fundamental inalienabil ființei umane, garantat constituțional și la nivel internațional, impune analiza succintă a acestor reglementări normative. În acest context vom expune reglementările cuprinse în actele normative: a) de nivel internațional; b) de nivel european; c) dreptul comparat și d) dreptul național.

Dincolo de aceasta, semnificația deosebită a *dreptului persoanei la un nivel de trai decent* a fost accentuată prin însăși reglementarea acestuia la nivel internațional și european. Cele mai importante prevederi în acest sens le atestăm în:

A. Dreptul la un nivel de trai decent în dreptul internațional.

1. Declarația Universală a Drepturilor Omului [46], care prevede:

- în art. 25 alin. (1): „Orice persoană are dreptul la un nivel de viață corespunzător asigurării sănătății sale, bunăstării proprii și a familiei, cuprinzând hrana, îmbrăcămintea, locuința, îngrijirea medicală, precum și serviciile sociale necesare, are dreptul la asigurare în caz de șomaj, de boală, de invaliditate, văduvie, bătrânețe sau în alte cazuri de pierdere a mijloacelor de subzistență ca urmare a unor împrejurări independente de voința sa";
- în art. 22: „Orice persoană, în calitatea sa de membru al societății, are dreptul la securitatea

socială; ea este îndreptățită ca prin efortul național și colaborarea internațională, ținându-se seama de organizarea și resursele fiecărei țări, să obțină realizarea drepturilor economice, sociale și culturale indispensabile pentru demnitatea sa și libera dezvoltare a personalității sale";

- în art. 23 alin. (3): „Orice om care muncește are dreptul la o retribuire echitabilă și satisfăcătoare care să-i asigure atât lui, cât și familiei sale, o existență conformă cu demnitatea umană și completată, la nevoie, prin alte mijloace de protecție socială".

2. Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale [92], care stabilește, în art. 11: „Statele-părți la prezentul Pact, recunoscând dreptul oricărei persoane la un *nivel de trai suficient* pentru ea însăși și familia sa, inclusiv hrană, îmbrăcăminte și locuință suficiente, precum și la o îmbunătățire continuă a condițiilor sale de existență, vor lua măsuri potrivite pentru a asigura realizarea acestui drept și recunosc în acest scop importanța esențială a unei cooperări internaționale liber consimțite."

Indubitabil, dreptul la un nivel de trai decent constituie obiect de reglementare în instrumentele dreptului internațional. Astfel, acest drept este reglementat atât prin *Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948*, cât și prin *Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale din 16 decembrie 1966*.

Respectând principiile și normele dreptului internațional, acest drept își regăsește reglementarea în Constituția Republicii Moldova, în Constituția României, precum și în constituțiile altor state [61].

Astfel, pornind de la complexitatea dreptului la un nivel de trai decent, în *Declarația Universală a Drepturilor Omului* sunt identificate următoarele trei articole conexe și interdependente: art. 22, art. 23, art. 25.

Potrivit art. 22: „Orice persoană, în calitate de membru al societății, are dreptul la securitate socială; ea este îndreptățită să obțină satisfacerea drepturilor economice, sociale și culturale indispensabile pentru demnitatea și libera dezvoltare a personalității sale, prin efort național și cooperare internațională, ținându-se seama de organizarea și de resursele fiecărei țări" [46, p.11].

În context, art. 23, *Dreptul la muncă*, stipulează:

„1. Orice persoană are dreptul la muncă, la libera alegere a muncii, la condiții echitabile și satisfăcătoare de muncă, precum și la ocrotire împotriva șomajului.

2. Toți oamenii au dreptul, fără nicio discriminare, la salariu egal pentru muncă egală.

3. Orice om care muncește are dreptul la o remunerație echitabilă și satisfăcătoare care să-i asigure lui, precum și familiei sale, o existență conformă cu demnitatea umană și completă, dacă este cazul, cu alte mijloace de protecție socială.

4. Orice persoană are dreptul să întemeieze cu alte persoane sindicate şi să se afilieze la sindicate pentru apărarea intereselor sale".

În final, dar nu în ultimul rând, art. 25, dedicat dreptului la un nivel de trai decent, stabileşte:

„1. Orice persoană are dreptul la un nivel de viaţă corespunzător asigurării sănătăţii sale, bunăstării proprii şi a familiei, cuprinzând hrana, îmbrăcămintea, locuinţa, îngrijirea medicală, precum şi serviciile sociale necesare, are dreptul la asigurare în caz de şomaj, de boală, de invaliditate, văduvie, bătrâneţe sau în alte cazuri de pierdere a mijloacelor de subzistenţă ca urmare a unor împrejurări independente de voinţa sa.

2. Mama şi copilul au dreptul la ajutor şi ocrotire speciale. Toţi copiii, indiferent dacă s-au născut în cadrul sau în afara căsătoriei, se bucură de aceeaşi ocrotire socială".

Aceste stipulări ale Declaraţiei sunt pe larg dezvoltate în *Pactul internaţional cu privire la drepturile economice, sociale şi culturale din 16.12.1966.*

Astfel, potrivit art.11 din Pact:

„1. Statele-părţi la prezentul Pact, recunoscând dreptul oricărei persoane la un nivel de trai suficient pentru ea însăşi şi familia sa, inclusiv hrană, îmbrăcăminte şi locuinţă suficiente, precum şi la o îmbunătăţire continuă a condiţiilor sale de existenţă, vor lua măsuri potrivite pentru a asigura realizarea acestui drept şi *recunosc în acest scop importanţa esenţială a unei cooperări internaţionale liber consimţite.*

2. Statele-părţi la prezentul Pact, recunoscând dreptul fundamental pe care îl are orice persoană de a fi la adăpost de foame, *vor adopta, fiecare în parte şi prin cooperare internaţională, măsurile necesare, inclusiv programe concrete:*

a) pentru a îmbunătăţi metodele de producţie, de conservare şi de distribuire a produselor alimentare prin deplina utilizare a cunoştinţelor tehnice şi ştiinţifice, prin difuzarea principiilor de educaţie în ce priveşte alimentaţia şi prin dezvoltarea sau reforma regiunilor agrare în aşa fel încât să asigure cât mai bine punerea în valoare şi utilizarea resurselor naturale;
b) pentru a asigura o repartiţie echitabilă a resurselor alimentare mondiale în raport cu nevoile, ţinându-se seama de problemele care se pun atât ţărilor importatoare, cât şi ţărilor exportatoare de produse alimentare" [100, p.18].

Complexitatea acestui drept şi dificultăţile cu care statul se confruntă, necesită o cooperare internaţională în vederea asigurării unui nivel de trai decent şi pentru punerea la adăpost de foame şi mizerie a cetăţenilor [52, p.231].

Pactul internaţional relativ la drepturile economice, sociale şi culturale consacră cetăţenilor

condiții rezonabile de existență, de ameliorare continuă a acestora, dreptul la hrană, îmbrăcăminte și la locuință satisfăcătoare, care să le asigure un trai civilizat. Aceasta se va putea realiza prin efortul individual al fiecărui stat, dar și prin cooperarea internațională.

Constatăm că dreptul la un trai decent trebuie inclus în categoria „inviolabilități" proprii, iar cele economice – în categoria „suport material și juridic".

Astfel, statele vor trebui să adopte numeroase programe și măsuri ce vizează îmbunătățirea metodelor de producție, conservare și distribuire a produselor alimentare, prin dezvoltarea sau reforma regimurilor agrare, utilizarea deplină a cunoștințelor tehnice și științifice, printr-o mai bună cunoaștere a principiilor de educație în ceea ce privește alimentația. De asemenea, se cere punerea în valoare și utilizarea resurselor naturale, precum și o repartiție echitabilă a resurselor alimentare mondiale în raport cu nevoile, luându-se în considerare problemele care vizează atât țările importatoare, cât și cele exportatoare de produse alimentare.

Cu toate că traiul decent se realizează în principal prin munca cetățeanului și a familiei sale, „statul trebuie să aibă o contribuție decisivă pentru a asigura posibilitatea realizării standardelor civilizației moderne în ceea ce privește condițiile de viață" [52, p.239]. Domeniul social include: dreptul la pensii; concediu de maternitate plătit; asistență medicală în unitățile sanitare de stat; ajutor de șomaj și alte forme de asistență socială [22; 87, p.255].

B. Dreptul la un nivel de trai decent în dreptul european.

1. Carta Socială Europeană (revizuită) [12] - consacră numeroase drepturi fundamentale sociale ale omului precum: dreptul la securitate și igienă în muncă (art. 3); dreptul la o salarizare echitabilă care să asigure un nivel de trai satisfăcător (art. 4); dreptul la protecție specială în caz de maternitate (art. 8); dreptul la securitate socială (art. 12); dreptul la asistență socială și medicală (art. 13); dreptul persoanelor vârstnice la protecție socială (art. 23); dreptul la protecție împotriva sărăciei și excluderii sociale (art. 30) etc.

Din analiza normelor citate putem conchide:

- Traiul decent al unei persoane presupune un nivel de viață corespunzător asigurării sănătății sale, bunăstării proprii și a familiei. Deci, sănătatea persoanei și bunăstarea persoanei și a familiei sale sunt principalii indicatori ai traiului decent [51].
- Traiul decent presupune, în același timp, și posibilitatea persoanei de a-și „îmbunătăți continuu condițiile sale de existență". Altfel spus, traiul decent trebuie să asigure și să permită dezvoltarea continuă a persoanei.
- Traiul decent se bazează în principal pe „dreptul la o salarizare echitabilă care să asigure un nivel de trai satisfăcător". În alți termeni, în lipsa unei salarizări echitabile, nivelul de trai decent este imposibil de atins, în condiții legale.

C. Dreptul la un nivel de trai decent în dreptul comparat

Concomitent cu reglementarea internațională și europeană, unele elemente ale *dreptului la un nivel decent de viață* le atestăm reglementate în Constituțiile unor state europene precum:

- *Constituția Regatului Belgiei* [23, p.145-208]: Art. 23 - „Orice persoană are dreptul să ducă o viață conformă cu demnitatea umană. În acest scop, legile, legile federale și normele menționate la art. 134 garantează drepturile economice, sociale și culturale, ținându-se seama de obligațiile corespunzătoare și stabilesc condițiile pentru exercitarea acestora. Aceste drepturi includ, printre altele: 1. dreptul la ocuparea unui loc de muncă și la libera alegere a activității profesionale în contextul politicii generale privind ocuparea locurilor de muncă, menită, printre altele, să asigure un nivel cât mai stabil și cât mai ridicat posibil de ocupare a locurilor de muncă, dreptul la condiții echitabile de angajare și la o remunerație echitabilă, precum și dreptul la informare, consultare și negociere colectivă; 2. dreptul la securitate socială, la îngrijirea sănătății și la asistență socială, medicală și juridică; 3. dreptul la o locuință decentă; 4. dreptul la protecția unui mediu sănătos; 5. dreptul la împlinire pe plan cultural și social; 6. dreptul la prestații familiale".
- *Constituția Republicii Cipru* [24, p.303-388]: Art. 9 - „Orice persoană are dreptul la o existență **decentă** și la securitate socială. Legea prevede protecția lucrătorilor, asistența pentru persoanele defavorizate și un sistem de asigurări sociale".
- *Constituția Republicii Croația* [25, p.390-438]: Art. 56 - „Toți angajații au dreptul la o remunerație care să asigure un nivel de trai liber și decent pentru aceștia și familiile lor. (....)"; Art. 63 -„Statul protejează maternitatea, copiii și tinerii și creează condițiile sociale, culturale, educaționale, materiale și de altă natură, necesare pentru promovarea dreptului la o viață decentă".
- *Constituția Republicii Portugheze* [29, p.1225-1321]: Art. 59. Drepturile salariaților – „1. Indiferent de vârstă, sex, rasă, cetățenie, locul nașterii, religie, convingeri politice și ideologice, toți cetățenii au dreptul: a. la remunerația cuvenită pentru munca depusă, în conformitate cu volumul, natura și calitatea acesteia, cu respectarea principiului egalității de remunerare pentru munci egale și astfel încât să se garanteze un trai decent (...)".
- *Constituția Republicii Slovace* [30, p.1335-1385]: Art. 36 - „Salariații au dreptul de a beneficia de condiții de muncă corecte și satisfăcătoare. Legea asigură, în special, următoarele: a. dreptul la o remunerație corectă a muncii pentru garantarea unui trai decent (...)".
- *Constituția Republicii Italia* [26, p.813-845]: Art. 36 - „Salariații au dreptul la o remunerație corespunzătoare cu volumul și calitatea muncii acestora și, în orice caz, la o remunerație care să le asigure lor și familiilor lor o existență liberă și demnă"; Art. 38 - „Salariații care nu pot

munci și care nu dețin mijloacele necesare de subzistență au dreptul la asistență socială. Salariații au dreptul de a li se asigura mijloacele corespunzătoare nevoilor și necesităților acestora în caz de accidente, boală, dizabilitate, bătrânețe și șomaj involuntar".

- *Constituția României* [31, p.1687-1724]: Art. 47. Nivelul de trai - „(1) Statul este obligat să ia măsuri de dezvoltare economică și de protecție socială, de natură să asigure cetățenilor un nivel de trai decent. (2) Cetățenii au dreptul la pensie, la concediu de maternitate plătit, la asistență medicală în unitățile sanitare de stat, la ajutor de șomaj și la alte forme de asigurări sociale publice sau private, prevăzute de lege. Cetățenii au dreptul și la măsuri de asistență socială, potrivit legii".

Așadar, în multe state *dreptul la un nivel de trai decent* poartă denumiri diferite precum: *dreptul la o viață conformă cu demnitatea umană, dreptul la o existență decentă, dreptul la un nivel de trai liber și decent, dreptul la o existență liberă și demnă.*

Analizând conținutul normelor constituționale invocate, constatăm că doar în unele dintre ele (*Constituția Regatului Belgiei, Legea Fundamentală a Republicii Federale Germania, Constituția Republicii Cipru* și *Constituția României*) *dreptul persoanei la un nivel de trai decent* este expres garantat, în timp ce celelalte consacră acest drept într-o formă indirectă, asociindu-l cu dreptul persoanei la muncă, mai concret cu *dreptul la un salariu decent (remunerație decentă),* care să permită o viață decentă. Anume acest drept este perceput ca fundament al *dreptului la un nivel de trai decent.*

D. Dreptul la un nivel de trai decent în dreptul național.

Sub aspect comparativ, atenționăm: *Constituția Republicii Moldova,* garantând dreptul la muncă și la protecția muncii, în art. 43 stipulează: „(1) Orice persoană are dreptul la muncă, la libera alegere a muncii, la condiții echitabile și satisfăcătoare de muncă, precum și la protecție împotriva șomajului. (2) Salariații au dreptul la protecția muncii. Măsurile de protecție privesc securitatea și igiena muncii, regimul de muncă al femeilor și al tinerilor, instituirea unui salariu minim pe economie, repausul săptămânal, concediul de odihnă plătit, prestarea muncii în condiții grele, precum și alte situații specifice. (3) Durata săptămânii de muncă este de cel mult 40 de ore. (4) Dreptul la negocieri în materie de muncă și caracterul obligatoriu al convențiilor colective sunt garantate".

Prin urmare, Legea Supremă a statului nu garantează dreptul persoanelor care muncesc la o remunerație care să le asigure lor și familiilor lor un nivel de trai decent. Acest drept nu este garantat nici chiar prin stipularea la alin. (2) a unei astfel de măsuri de protecție precum este „instituirea unui salariu minim pe economie".

În astfel de circumstanțe este dificil de apreciat cum ar putea statul să-și onoreze obligația sa constituțională, expres prevăzută în art. 47 alin. (1): „să ia măsuri pentru ca orice om să aibă un nivel de trai decent, care să-i asigure sănătatea și bunăstarea, lui și familiei lui".

În plan comparativ, *Constituția României* [31, p.105], garantând nivelul de trai al cetățenilor, prevede la art. 47: „(1) Statul este obligat să ia măsuri de dezvoltare economică și de protecție socială, de natură să asigure cetățenilor un nivel de trai decent". Observăm că în acest caz constituantul prevede expres natura măsurilor ce trebuie luate de către stat, care ar fi de natură să asigure cetățenilor un nivel de trai decent - „măsuri de dezvoltare economică și protecție socială". În schimb, dacă analizăm norma care garantează *dreptul la muncă,* constatăm: conținutul art. 41 este în cea mai mare parte identic cu norma similară din Constituția Republicii Moldova. Constituantul român la fel nu garantează dreptul la un salariu decent.

Dincolo de aceste reglementări, în doctrină se menționează obligativitatea statului de a asigura omul cu un nivel minim de existență. În concret, acesta este obligat să asigure remunerarea omului într-un cuantum ce ar permite procurarea elementelor de bază ale traiului decent. Asigurarea unui nivel de trai decent este posibilă prin garantarea unui salariu minim ce ar acoperi necesitățile enunțate, adică așa-numitul *coș minim de consum* (existență), stabilit prin calcule economico-statistice [44, p.205].

În opinia noastră, în acest caz nu se poate vorbi despre un nivel de trai decent; or, asigurarea minimumului de existență nu poate fi echivalată cu traiul decent, care are ca indicator principal, după cum am stabilit mai sus, *bunăstarea (prosperitatea).* Prin urmare, nici salariul minim nu este în stare să asigure persoanei un trai decent, întrucât este orientat doar spre asigurarea existenței fizice a acesteia, mai exact - a subzistenței sale (hrană și întreținere). Mai mult ca atât, acesta nu este orientat spre asigurarea bunăstării persoanei și a familiei sale și nici spre dezvoltarea continuă a acesteia.

În acest context, nu trebuie ignorat faptul că în societatea modernă nu toți sunt în stare să-și asigure bunăstarea materială și *traiul decent* prin muncă sau prin alt mijloc legal. Din acest considerent, statul trebuie să ia anumite măsuri de îmbunătățire a situației materiale a populației în general, precum și a unor anumite pături (categorii) sociale în special. Politica socială a statului trebuie să fie orientată spre mai multe grupuri sociale și să includă: combaterea șomajului, reglementarea salariului minim decent, liberul acces la învățământul primar și secundar, gratuitatea lui, accesul la învățământul superior pe bază de concurs, asistența medicală primară gratuită și minimumul de asistență gratuit în instituțiile medicale de stat și municipale; posibilitatea accesului gratuit sau la un preț cât mai redus la fondurile bibliotecilor, muzeelor, la teatre și la alte unități culturale [44, p.206].

De o importanță deosebită este ajutorul acordat de stat categoriilor social-vulnerabile, care, din diferite motive, nu pot să-și găsească un loc de muncă sau, în general, nu pot presta niciun fel de muncă. Anume din aceste considerente, la alin. (2) art. 47 din Constituție, legiuitorul prevede: „Cetățenii au dreptul la asigurare în caz de: șomaj, boală, invaliditate, văduvie, bătrânețe sau în celelalte cazuri de pierdere a mijloacelor de subzistență, în urma unor împrejurări independente de voința lor". Astfel, Constituția nominalizează criteriile pentru care cetățenii au drepturi garantate: anumite perioade de vârstă, starea sănătății, capacitatea de muncă, îndeplinirea sau imposibilitatea îndeplinirii obligațiilor familiale. Asigurările pentru astfel de situații se stabilesc și se acordă în temeiul prevederilor din diferite acte juridice referitoare la probleme de asistență și protecție socială [44, p.206].

Dincolo de aceste momente, trebuie totuși să menționăm că și în aceste cazuri susținerea statului este departe de a asigura un nivel de trai decent, de cele mai multe ori ajutorul său plasându-se cu mult sub minimumul de existență garantat. Un exemplu relevant în acest caz servește decalajul mare dintre salariul minim pe economie pentru anul 2020 (de 2935 lei) [181], minimumul de existență (2082,7 lei stabilit pentru sem. I al anului 2020) [183], mărimea pensiei minime pentru limita de vârstă (1131,46 lei) [182] și prețurile la care pot fi procurate cele necesare pentru existență, sănătate și taxele pentru serviciile comunitare.

Datele, mai sus menționate reflectă suficient de obiectiv situația de moment: în Republica Moldova, statul nici pe departe nu-și onorează obligația de a asigura cetățenilor săi un nivel de trai decent. Cu regret, trebuie să recunoaștem că statul nu reușește să asigure nici minimumul de existență real majorității persoanelor care necesită protecție socială. Această constatare denotă clar carențele politicii sociale a statului și grava încălcare a dreptului cetățenilor la un nivel de trai decent.

Aceasta în pofida faptului că art. 47 din Constituție - Dreptul la asistență și protecție socială, stipulează: „(1) Statul este obligat să ia măsuri pentru ca orice om să aibă un nivel de trai decent, care să-i asigure sănătatea și bunăstarea, lui și familiei lui, cuprinzând hrana, îmbrăcămintea, locuința, îngrijirea medicală, precum și serviciile sociale necesare.

(2) Cetățenii au dreptul la asigurare în caz de: șomaj, boală, invaliditate, văduvie, bătrânețe sau în celelalte cazuri de pierdere a mijloacelor de subzistență, în urma unor împrejurări independente de voința lor" [27].

Cât privește reglementarea dreptului la un nivel de trai decent, în constituții observăm că și aici identificăm deosebiri, inclusiv în ce privește titlul articolelor. Astfel, art. 47 din Constituția Republicii Moldova este intitulat „Dreptul la asistență și protecție socială", iar dreptul la un nivel de trai decent constituie conținutul alin. (1).

Iar *Constituția României,* în art. 47. Nivelul de trai, stabilește: „(1) Statul este obligat să ia măsuri de dezvoltare economică și de protecție socială, de natură să asigure cetățenilor un nivel de trai decent.

(2) Cetățenii au dreptul la pensie, la concediu de maternitate plătit, la asistență medicală în unitățile sanitare de stat, la ajutor de șomaj și la alte forme de asigurări sociale publice sau private, prevăzute de lege. Cetățenii au dreptul și la măsuri de asistență socială, potrivit legii".

Aceste deziderate își regăsesc fundamentul juridic chiar în textul constituțional pornind de la libera dezvoltare a personalității umane și caracterul social al statului. Astfel, ținându-se cont de principiul stipulat în art. 1 alin. (3) din Constituție, în conformitate cu care libera dezvoltare a personalității umane este o valoare supremă, dreptul la un nivel de trai decent „nu este problema personală a individului sau a familiei lui, ci o componentă esențială a politicii de stat" [28, p.187].

Totodată, potrivit art. 126 alin. (1) din Constituție: „Economia Republicii Moldova este economia de piață de orientare socială". Iată de ce „numai dacă există succese în domeniul protecției sociale se poate spune că statul își realizează obligația constituțională de a apăra drepturile și libertățile omului, de a crea condiții materiale, politice și juridice și de alt gen pentru exercitarea ... și implementarea lor în viață" [28, p.187]. Indiscutabil că aceste deziderate se răsfrâng plenar și asupra dreptului la un nivel de trai decent.

Grație cercetărilor efectuate, considerăm că, sub aspect strict juridic, statul de drept se caracterizează prin eminența dreptului, adică reglementarea relațiilor sociale și, implicit, a drepturilor și libertăților fundamentale, doar în baza normelor scrise, sistematizate în acte distincte. Datorită importanței drepturilor și libertăților fundamentale ca valori supreme ce asigură libera dezvoltare a personalității umane, ele sunt înscrise în acte cu caracter internațional, comunitar și național – în constituții.

Analiza și sinteza reglementărilor normative în domeniu ne permit să constatăm următoarele:

- În fond, problema drepturilor și libertăților fundamentale ca valori supreme își găsesc reglementare normativă.
- Declarația Universală a Drepturilor Omului cuprinde un cadru de principii și drepturi, care ulterior au fost concretizate în Pactele internaționale din 1966, propunând totodată o primă clasificare a drepturilor fundamentale.
- La nivel regional, drepturile omului sunt, de asemenea, proclamate, totodată fiind reglementată și procedura juridică de asigurare a lor.
- La nivel național, drepturile și libertățile fundamentale sunt expres stabilite distinct, lăsând cale și pentru identificarea altor drepturi distincte, cum ar fi dezvoltarea prevederilor art. 47

din Constituție: „Dreptul la asistență și protecție socială” prin detașarea unui nou drept - „dreptul la un nivel de trai decent”.

1.3. Concluzii la capitolul 1

Cu siguranță, demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane reprezintă valori supreme și sunt garantate atât în dreptul intern, cât și în cel internațional.

Doctrina constituțională, al cărei obiect de studiu constituie și drepturile și libertățile fundamentale ale omului și cetățeanului, elucidează acest domeniu al relațiilor sociale atât prin prisma abordărilor științifice, cât și a reglementărilor normative. Acest subiect, după cum demonstrează practica, este complex, fapt ce impune abordări ample, distincte, dar în unitatea lor dialectică. Cerința vizează implicit fiecare drept fundamental distinct.

În arsenalul drepturilor omului un loc aparte, condiționat de starea social-economică a societății, îl ocupă dreptul la un nivel de trai decent. Studiul reglementărilor normative și al abordărilor teoretice în raport cu acest drept fundamental, inalienabil ființei umane, efectuat în cadrul tezei, ne permite să formulăm următoarele concluzii:

1. Literatura de specialitate conferă valoare constituțională dreptului la un nivel de trai decent, iar materializarea lui este într-o interdependență organică cu realizarea altor drepturi fundamentale.
2. Fiind reglementat normativ pe plan internațional și regional, dreptul la un nivel de trai decent preia forța juridică obligatorie pentru statele-membre ale UE.
3. Reglementările constituționale ale fiecărui stat, implicit ale Republicii Moldova, dedică în mod expres un articol sau o parte din articol, inclus în Titlul 2 al Constituției cu titlu: *Drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale, dedicat dreptului la un nivel de trai decent.*
4. Realizarea plenară a acestui drept implică, în primul rând, obligativitatea statului de a întreprinde măsuri de dezvoltare a relațiilor social-economice și, în al doilea rând, cooperarea statelor economic dezvoltate în vederea asigurării unui nivel de trai decent fiecărui om și familiei sale.

2. SEMNIFICAȚIA DREPTURILOR ȘI LIBERTĂȚILOR FUNDAMENTALE ÎN DOCTRINA STATULUI DE DREPT

2.1. Exigențele statului de drept – reflecție a valorii drepturilor și libertăților fundamentale

Exigențele statului de drept contemporan, susținute în lucrările de specialitate, rezidă cu certitudine în „menirea de a confirma principiul umanismului în cadrul relațiilor statului cu cetățenii, de a garanta și a proteja viața, sănătatea, cinstea, libertatea, demnitatea persoanei, de a fi un instrument de combatere a birocrației" [35, p.88-89; 40, p.50].

Conceptul „stat de drept" impune determinarea scopului esențial, și anume - „asigurarea unui maxim de previzibilitate. Totul trebuie îndeplinit pornind de la măsuri generale pe care subiecții le pot prevedea și ale căror consecințe nu-i mai surprind ca o măsură administrativă arbitrară" [34, p.210]. Or, tocmai determinarea precisă și clară a drepturilor fundamentale distincte, implicit și a dreptului la un nivel de trai decent, se încadrează în scopul esențial al statului de drept și democratic.

Statul de drept presupune „...întâi de toate, recunoașterea și respectarea priorității ființei umane (a drepturilor, libertăților și intereselor acesteia), a căror realizare se poate asigura doar prin supremația legii și a dreptului" [39, p.12]. Împărtășind această concepție de fond, o considerăm ca fundament științific pentru individualizarea dreptului la un nivel de trai decent într-un drept distinct în cadrul drepturilor și libertăților fundamentale. Doar pe această cale el va putea fi cunoscut și, respectiv, asigurat „prin supremația legii și a dreptului". În acest context considerăm oportun să citățm următoarele: „nerespectarea legii ce corespunde dreptului face imposibilă organizarea sistemului puterii în statul de drept și realizarea drepturilor și libertăților omului" [37, p.15].

Rezultă că și dreptul la un nivel de trai decent trebuie perceput ca un drept fundamental distinct.

Drepturile și libertățile fundamentale ale omului, cu multitudinea lor de ramificații și implicații teoretice și practice, reprezintă un domeniu important de preocupare pentru fiecare stat, precum și pentru comunitatea internațională [87, p.178]. În același context, I. Deleanu subliniază pe bună dreptate că „a devenit, de asemenea, comun adevărul că edificiul constituțional al oricărei țări este cu siguranță sortit prăbușirii dacă principala coloană de susținere a acestuia - drepturile și libertățile omului și cetățeanului - nu este reală și durabilă. Indubitabil, dinamica istoriei umanității sugerează forma de mișcare a unui bumerang: totul

pleacă de la om şi revine la el, în folosul sau împotriva lui. Omul este reperul axiologic cardinal al oricărui sistem juridic" [47, p.115].

Prezintă importanţă activitatea practică care a demonstrat că „democraţia şi drepturile (omului) realizează o unitate indescriptibilă, un original circuit de feedback, ele sunt două categorii pereche în care una este condiţia celeilalte" [47, p.115]. În legătură cu aceasta, I. Deleanu afirmă: „democraţia marchează emanciparea poporului, devenirea lui ca subiect al guvernării, o emancipare ce însă presupune puterea de autodeterminare a fiecărei persoane - deci, înzestrarea acesteia cu drepturi ce-i sunt inerente ca om şi cetăţean; regimul democratic se valorizează ca unul dintre modurile de exercitare a puterii, având la bază principiul reprezentativităţii, dar punerea în operă a acestui principiu presupune, bineînţeles, recunoaşterea dreptului de a alege şi de a fi ales, recunoaşterea, deci şi garantarea drepturilor electorale, ca cele mai importante drepturi politice. Odată ales, organul reprezentativ al ţării, organul legiuitor este singurul competent să stabilească sistemul drepturilor şi libertăţilor omului; garanţiile lor materiale şi juridice, drepturile şi libertăţile, înfăţişându-se astfel ca premisă şi, totodată, ca produs al democraţiei..." [48, p.179].

În acest succint preambul, care pune în prim-plan importanţa drepturilor şi libertăţilor fundamentale ale omului, am utilizat asemenea expresii precum: „drepturi", „libertăţi", „drepturi şi libertăţi ale omului", „drepturi şi libertăţi ale cetăţeanului". În legătură cu aceasta, considerăm necesare unele explicaţii terminologice, mai ales că şi Constituţia Republicii Moldova, precum şi Constituţiile altor state şi chiar documentele internaţionale, procedează în acelaşi fel.

Referitor la categoriile „drepturi", „libertăţi", unii autori consideră că ele nu se situează pe acelaşi plan şi nu au acelaşi conţinut.

Cu toate acestea, în mare parte, categoriile „drepturile omului" şi „libertăţile publice" sunt frecvent tratate în literatura de specialitate ca sinonime. Termenul „libertate" este rezervat „pentru acele drepturi în exercitarea cărora aprecierea titularului este strict exclusivă, numai el decide asupra posibilităţii de a face sau a nu face ceva (de exemplu, libertatea cuvântului, libertatea de asociere, libertatea întrunirilor etc.)" [48, p.178], iar expresia „drepturile omului" presupune drepturile oricărei persoane ce se află în spaţiul suveranităţii unui stat, indiferent de raportul cu statul respectiv, iar prin „drepturile cetăţeanului" se înţelege „drepturile specifice ale acestei persoane care, prin raportul de cetăţenie, aparţine statului respectiv" [48, p.178].

Referitor la clarificarea conceptelor „drepturi ale omului" şi „drepturi ale cetăţeanului", prof. G. Vrabie consideră că acest demers este determinat, pe de o parte, de polisemia cuvintelor - fenomen specific, îndeosebi, contemporaneităţii - şi, pe de altă parte, de utilizarea unor concepte deosebite pentru desemnarea aceluiaşi fenomen. El este, de asemenea, impus de caracterul

confuz al unor formulări, utilizate în Constituție, cum ar fi „drepturi ale omului și cetățeanului", „drepturi ale cetățenilor", „drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale" [47, p.441].

De exemplu, Constituția Poloniei din 1992 și a Sloveniei din 1991 utilizează expresia „drepturi ale omului și cetățeanului", Constituția Bulgariei din 1991 - „drepturi și îndatoriri fundamentale ale cetățenilor", iar Constituția României din 1991 și Constituția Republicii Moldova din 1994 - „drepturi și libertăți fundamentale", fără a se face referire la titularul lor.

În prezent, în documentele internaționale, precum și în actele normative naționale, sunt utilizate două noțiuni: „drepturi" și „libertăți" sau „drepturi ale omului" și „libertăți publice" etc., fără a se face vreo distincție riguroasă între ele.

În România, la nivel de act normativ, s-a consacrat următoarele: a) „drepturile omului", relevând concepția dreptului natural, privesc drepturile ca fiind inerente naturii umane, în afară și deasupra dreptului pozitiv, drepturi care au o natură transcedentală, sunt universale, aceleași dintotdeauna și pentru totdeauna; „libertățile publice" sunt categorii reale, prerogative, recunoscute și garantate juridic, situându-se, deci, pe planul dreptului pozitiv; b) „drepturile omului" reprezintă un minimum de prerogative necesare autodeterminării lui; „libertățile publice" sunt prerogative care asigură securitatea individului, protecția lui, semnificând adevărate creanțe față de societate [90].

În viziunea prof. G. Vrabie, unii autori fac o deosebire între „drepturi" și „libertăți", „utilizând prioritar noțiunea de *drepturi* pentru a desemna drepturile *omului,* în general, și sintagma *libertățile publice* pentru a desemna drepturile *cetățeanului* ..." [147, p.44].

Doctrina franceză face, de asemenea, o distincție între „drepturile omului" și „libertățile publice" [150; 158; 164; 165]. Așa, de exemplu, „drepturile omului" sunt considerate *„drepturi* (s.n.) inerente naturii umane, drepturi ce se situează în afara și deasupra dreptului pozitiv, având o natură transcedentală. Ele sunt universale, imuabile, imprescriptibile și inalienabile, potrivit concepției dreptului natural" [147, p.443], în acest context, G. Bourdeau califică drepturile omului ca „prerogative abstracte, recunoscute naturii umane ..." [150, p.12]. Iar „libertățile publice" sunt considerate *„prerogative* (s.n.) recunoscute și garantate juridicește, situându-se, deci, pe planul *dreptului pozitiv* (s.n.). Ele asigură securitatea individului, constituind adevărate creanțe ale acestuia față de stat" [158, p.10; 164, p.23]. Sau, în expresia lui G. Bourdeau, sunt „prerogative efective" susceptibile de realizare [150, p.12].

Acceptând aceste criterii, potrivit prof. G. Vrabie, distincția dintre „drepturile omului" și „libertățile publice", care avea o oarecare acoperire în realitate, până la crearea garanțiilor juridice ale drepturilor omului este astăzi depășită în multe privințe [147, p.444]. Actualmente, protecția juridică a drepturilor omului este asigurată prin instrumente internaționale, instrumente

care sunt recunoscute ca „având forță juridică pe plan intern" [147, p.444]. Această stare de lucruri îi permite prof. G. Vrabie să concluzioneze că astăzi cele două noțiuni: „drepturi" și" „libertăți" „sunt privite ca având același conținut. Ele sunt, ca natură juridică, drepturi subiective" [147, p.444]. Această părere o împărtășim și noi, deoarece atât drepturile, cât și libertățile sunt subiective.

Dacă în dreptul internațional sintagmele „drepturi ale omului" și „libertăți ale cetățeanului" nu diferă prin nimic, subliniază prof. V. Popa, atunci în dreptul intern al statului există o deosebire. Expresia „drepturile omului" evocă drepturile ființei umane inserate în multiple declarații, convenții, pacte internaționale, deoarece recunosc drepturile naturale, inalienabile omului, drepturi inerente ale unei ființe înzestrate cu rațiune și conștiință pentru a duce un mod de viață civilizat [96, p.302].

Însă, în cadrul unui stat, suveranitatea națională, „puterea politică aparține poporului care o exercită prin organele sale reprezentative sau în mod direct, prin referendum, din inițiativă populară. Acest drept, denumit și exclusiv politic, este exercitat numai de o anumită parte din popor, de cei ce dețin calitatea de cetățean" [96, p.302]. Într-adevăr, constituțiile tuturor statelor, inclusiv a Republicii Moldova, stabilesc că doar cetățenii statului respectiv dețin drepturile exclusiv politice.

De aici, conchidem că deosebirea dintre aceste două sintagme - „drepturile cetățeanului" și „drepturile omului" - constă în sfera drepturilor de care se poate prevala o persoană, situată pe teritoriul unui stat: „deplină" - dacă este cetățean al statului respectiv și „restrânsă" - dacă este cetățean străin sau apatrid, ceea ce, de fapt, este reglementat din punct de vedere constituțional. Totuși, din punctul de vedere al dreptului internațional, noțiunea „drepturile omului" este mai largă decât „drepturile cetățenilor", aceasta deoarece instrumentele internaționale protejează la general „drepturile omului", nefiind legate de cetățenie.

2.2.Determinarea naturii juridice a drepturilor fundamentale și definirea sintagmei „drepturi și libertăți fundamentale"

A. Determinarea naturii juridice a drepturilor fundamentale.

Acest aspect al temei se impune a fi investigat ținându-se cont de însăși natura omului, și anume – de instinctul de autoapărare al acestuia. Însă, în cadrul tezei date, problema va fi abordată sub aspect juridic.

Literatura de specialitate cunoaște mai multe teorii ale naturii juridice a drepturilor și libertăților fundamentale. Acest subiect prezintă interes atât din punct de vedere teoretic, cât și

practic, privind consecinţele pe care le suportă drepturile şi libertăţile omului în funcţie de natura juridică aplicabilă şi adecvată.

Astăzi în general doctrina dreptului constituţional apelează şi expune următoarele teorii ale naturii juridice a drepturilor şi libertăţilor fundamentale: 1) teoria dreptului natural; b) teoria individualităţii şi 3) teoria drepturilor reflexe.

Ţinând cont de tema supusă investigaţiei ştiinţifice şi abordată în această teză, vom examina doar teoria dreptului natural, fără a ignora semnificaţia celorlalte teorii, dar irelevante pentru studiul de faţă.

1. **Teoria dreptului natural,** în evoluţia sa, s-a delimitat în două ramuri: a) teoria dreptului natural subiectiv şi b) teoria dreptului natural obiectiv.

a) ***Teoria dreptului natural subiectiv*** este cunoscută încă din Antichitate, fiind expusă de Platon, Aristotel şi Cicero, care considerau „că sorgintea legii este într-adevăr Natura, dar Natura omului, cu alte cuvinte, ceea ce este divin în fiecare individ" [19, p.333]. În acest sens, Cicero preciza: „O lege adevărată este dreptul raţional, conform Naturii, răspândit în toate fiinţele" [5, p.23].

O dezvoltare amplă a acestei teorii atestăm la olandezul Hugo Grotius, în viziunea căruia „dreptul se întemeiază pe natura omului şi pe principiile raţiunii" şi individul are dreptul „de a se împotrivi monarhului care pune în pericol coexistenţa societăţii ori încalcă normele fundamentale acceptate prin pactul încheiat" [60, p.108].

Ideile lui H. Grotius au fost dezvoltate în lucrările lui J.J. Rousseau, Vattel, Montesquieu etc. Astfel, Vattel sublinia că „Prinţul deţine autoritatea sa de la Naţiune; el are exact atât cât a voit ea să-i încredinţeze" [156, p.179].

b) ***Teoria dreptului natural obiectiv,*** de asemenea, îşi are originea din Antichitate, din încercările de a face deosebire dintre ceea ce este „drept de la natură" şi ceea ce este „drept după lege" [62, p.92]. Aristotel, părintele acestei teorii, pornea de la ideea conform căreia „trebuie să existe o armonie între lege şi Natură" [6, p.4] şi că „Natura – opera lui Dumnezeu creator – ascultă de o ordine raţională. Legea rezultă din observarea inteligentă a ordinii naturale, imaginată ca raţională. Legea astfel obţinută – impersonală şi generală – se va aplica ipotezelor particulare cu dreptate şi echitate" [1, p.145]. Această demnitate aparţine atât unui prunc care n-a reuşit să facă ceva în viaţă, cât şi unui criminal învederat, iar în cazurile în care statul a fost afectat în trecutul său de o anumită ideologie, bazată pe principiile priorităţii colectivităţii asupra individului, una dintre cele mai importante sarcini este promovarea personalităţii umane ca valoare supremă prin confirmarea principiului demnităţii umane.

Preluând această idee cu referință la „drepturile omului", se face apel la civilizație în care „demnitatea persoanei umane dobândește un contur accentuat" [164, p.34]. În acest context menționăm că demnitatea omului se „sprijină pe originea și destinul său: creată de Dumnezeu, ea are vocația eternității, ea transcede dincolo de toate aparențele temporale. Această demnitate aparține în egală măsură tuturor. Egalitatea și universalitatea sunt cele două principii ale societății creștine" [150, p.180].

Sintetizând concepțiile dreptului natural (obiectiv și subiectiv), în doctrină se afirmă: „dreptul natural înseamnă că omul are, prin însăși natura sa, oriunde și oricând, drepturi prioritare celor ale societății și ale statului" [62, p.92]. Într-o altă opinie, „dreptul natural este înscris în inima tuturor oamenilor, până la capătul pământului, și de la începuturi" [47, p.181].

În același timp, trebuie de menționat că teoriile dreptului natural în ansamblu suportă și abordări critice [62, p.92]. Încă iluministul francez Voltaire sublinia că „nici citatele lui Grotius, nici cele ale lui Puffendorf, nici cele din Spiritul legilor [84] n-au produs vreodată o sentință la Chatelit de Paris, la Old Bailey din Londra" [48, p.181].

Într-o altă opinie, concepția dreptului natural „este însă depășită astăzi. Realitatea arată că reglementarea drepturilor fundamentale variază de la țară la țară și de la un moment istoric la altul, iar catalogul lor se lărgește pe măsura progresului ideilor democratice, după ce secole de-a rândul, în Antichitate și Evul Mediu, au fost nu numai nesocotite, ci pur și simplu ignorate" [53, p.151].

Convingătoare, în sensul drepturilor și libertăților fundamentale sub aspect al dreptului natural, este concepția potrivit căreia natura juridică este de „drept natural și cuprinde drepturile înnăscute pe care omul le dobândește în afară de orice reglementare legală, prin însăși calitatea lui de om, și care sunt anterioare, superioare și opozabile statului, dar după apariția statului ele primesc și o formă juridică de exprimare și, în consecință, o protecție sporită" [4, p.24].

B. Definirea noțiunii „drepturi și libertăți fundamentale" ale omului și cetățeanului.

Fiind o instituție a dreptului constituțional pe plan intern și a dreptului internațional pe plan internațional, sintagma „drepturile și libertățile fundamentale" ale omului este definită divers, semnificația sa variind de la autor la autor și de la un stat la altul.

Doctrina constituțională autohtonă propune diferite definiții, luându-se în considerare elementele incluse în noțiunea „drepturi și libertăți fundamentale" ale omului și cetățeanului. Astfel, într-o accepție, drepturile fundamentale ale omului reprezintă „o categorie distinctă de drepturi subiective, esențiale, care în ansamblul lor formează o instituție juridică de drept constituțional, ale cărei norme de drept sunt cuprinse în Constituție" [62, p.96].

Într-o a doua accepție, drepturile și libertățile fundamentale sunt „acele drepturi subiective indispensabile pentru libera dezvoltare a personalității umane, drepturi stabilite prin Constituție și garantate prin Constituție și legi" [13, p.27; 15, p.134].

Într-o a treia accepție, prin drepturi și libertăți fundamentale se înțeleg acele „drepturi subiective ale cetățenilor, esențiale pentru existența și libera dezvoltare a personalității umane, drepturi stabilite și garantate prin Constituție și legi" [96, p.131].

În fine, dar nu în ultimul rând, într-o accepțiune mai dezvoltată (idee pe care o acceptăm), prin drepturile și libertățile fundamentale se înțeleg acele „drepturi naturale subiective esențiale pentru libera și deplina dezvoltare a personalității umane în spiritul libertății și demnității, drepturi stabilite și garantate prin Constituție și legi, comportând astfel un tratament juridic special" [5, p.8].

În doctrina constituțională românească, identificăm, de asemenea, diferite definiții ale noțiunii „drepturi și libertăți fundamentale". Astfel, într-o definiție descriptivă, drepturile și libertățile fundamentale cetățenești sunt acele drepturi „care fiind esențiale pentru existența fizică și integritatea psihică, pentru dezvoltarea materială și intelectuală a acestora, precum și pentru asigurarea participării lor active la conducerea statului, sunt garantate de însăși Constituție" [53, p.152].

Într-o a doua accepție, sumară, drepturile fundamentale sunt acele drepturi „importante pentru individ, cetățean și pentru stat consacrate în Constituție, precum și în pactele și în tratatele internaționale privitoare la drepturile omului" [147, p.447].

Într-o a treia accepție (mai clară, în opinia noastră), drepturile și libertățile fundamentale sunt definite ca acele „drepturi subiective ale cetățenilor, esențiale pentru viața, libertatea și demnitatea acestora, indispensabile pentru libera dezvoltare a personalității umane, drepturi stabilite prin Constituție și garantate prin Constituție și legi" [87, p.141].

Doctrina franceză determină, în fond, drepturile și libertățile fundamentale ale omului ca drepturi „inerente naturii umane, în afară și deasupra dreptului pozitiv, universale, aceleași din totdeauna și pentru totdeauna, prerogative necesare autoadministrării lui, care asigură securitatea individului, protecția lui, prerogative recunoscute și garantate juridicește" [150, p.12; 160, p.35; 164, p.34; 165, p.71].

Din succintele referințe la definițiile date noțiunii „drepturi și libertăți fundamentale" ale omului și cetățeanului, selectate în concordanță cu scopul și obiectivele acestei teze de doctor, identificăm, cu certitudine, trei elemente definitorii ale noțiunii. Astfel, drepturile și libertățile fundamentale sunt: a) *drepturi subiective ale persoanei ca subiect de drept;* b) *sunt drepturi esențiale ființei umane*; c) *datorită acestor calități valorice, sunt înscrise în acte fundamentale*

distincte, cum ar fi, pe plan internațional *în Declarații și Pacte,* iar pe plan național *în Constituții și sunt garantate prin aceste acte* [87, p.139; 4, p.19; 13, p.272].

Doctrina constituțională prezintă argumente științifice în favoarea acestor trei elemente identificate mai succint în lucrările corespunzătoare [62, p.95]. Astfel, calitatea de *drepturi subiective* ale drepturilor și libertăților fundamentale semnifică „că ele sunt, în ultimă instanță, facultăți ale subiectelor raportului juridic de a acționa într-un anumit fel sau de a cere celuilalt sau celorlalte subiecte *o atitudine corespunzătoare și de a beneficia de protecția și sprijinul statului în realizarea pretențiilor legitime*" [88, p.140].

Mai exact, conform unei alte opinii, dreptul subiectiv este „acea prerogativă conferită de lege, în temeiul căreia titularul drepturilor poate – și uneori chiar trebuie – să desfășoare o anumită conduită și să ceară altora desfășurarea unei conduite adecvate dreptului său, sub sancțiunea prevăzută de lege, în scopul valorificării unui interes personal, direct, născut și actual, legitim și juridic protejat, în acord cu interesul general și cu normele de conviețuire socială" [47, p.187; 147, p.442].

Într-un cuvânt, exercitarea dreptului subiectiv este la discreția persoanei, iar, odată declanșat, obligă subiectul sau subiectele corespondente să întreprindă măsurile adecvate pentru realizarea lui sub posibila sancționare.

În contextul dat, prof. G. Vrabie menționează că „drepturile juridice subiective sunt definite ca prerogative (puteri) ale unei persoane - prerogative prevăzute de dreptul pozitiv - în virtutea căruia aceasta poate să se comporte într-un anumit fel (poate să adopte un anumit comportament) sau să pretindă altora un anumit comportament, putând apela la ajutorul organelor etatice, în situația în care este împiedicată să adopte comportamentul licit dorit sau în situația în care pretinzând alteia, conform legii, un anumit comportament, aceasta nu-l adoptă" [147, p.442].

Într-adevăr, la definirea dreptului subiectiv s-a ținut cont de faptul că asigurarea acestuia, la nevoie, se face de către stat. Însă, în prezent, s-a încetățenit o nouă practică conform căreia, dacă propriul stat nu asigură aceste prerogative, persoana lezată într-un drept poate să se adreseze unei organizații suprastatale internaționale (cum ar fi Curtea Europeană a Drepturilor Omului de la Strasbourg). Iată de ce prof. G. Vrabie menționează pe bună dreptate că „definirea dreptului subiectiv ar trebui să reflecte și acest aspect" [147, p.442], opinie pe care o împărtășim și noi.

b) Caracterizarea drepturilor fundamentale, ca fiind *drepturi esențiale* pentru cetățean, poate fi semnalată încă din primele lucrări importante în acest domeniu. Bunăoară, J.-J. Rousseau, în „Discurs asupra originii și fundamentelor inegalității dintre oameni", sublinia că „... drepturile omului sunt daruri esențiale ale naturii, de care nimeni nu se poate atinge în niciun fel ..." [125, p.145].

c) Datorită importanței lor, criteriului valoric de a fi drepturi esențiale pentru om, *drepturile fundamentale sunt înscrise în acte deosebite*, cum ar fi declarații de drepturi, legi fundamentale, de aici conferindu-li-se o formă și ocrotire juridică aparte.

Pornind de la aceste criterii, I. Muraru subliniază: „drepturile fundamentale sunt acele drepturi subiective ale cetățenilor, esențiale pentru viața, libertatea și demnitatea acestora, indispensabile pentru dezvoltarea liberă a personalității umane, drepturi stabilite prin Constituție și garantate de aceasta și alte legi" [84, p.174]. Aceleași criterii de definire a drepturilor fundamentale pot fi atestate și la alți autori precum: T. Cârnaț [14, p.27], V. Popa [96, p.131] etc.

În același context, prof. I. Guceac punctează că „drepturile fundamentale ale omului reprezintă o categorie distinctă de drepturi subiective, esențiale, care în ansamblul lor formează o instituție juridică de drept constituțional, ale cărei norme de drept sunt consacrate în Constituție" [62, p.91].

Referitor la distincția dintre drepturile fundamentale și celelalte drepturi subiective, prof. G. Vrabie consideră că ea trebuie făcută ținându-se cont de două criterii: „1) importanța lor pentru individ, pentru cetățean și 2) importanța lor pentru stat" [147, p.447]. În acest context, autoarea definește drepturile fundamentale ale cetățeanului ca „prerogative indispensabile existenței lui în societate, afirmării și dezvoltării personalității sale, pe de o parte, și indispensabile conservării și dezvoltării societății statale în ansamblul ei, pe de altă parte" [147, p.447]. La aceste două criterii, prof. G. Vrabie îl adaugă și pe al treilea - de natură formală - și anume, „cel care se referă la actul juridic în care sunt consacrate", enumerând Constituția, precum și pactele internaționale referitoare la drepturile omului [33; 46; 91; 101].

În aceeași ordine de idei, prof. T. Drăganu precizează: „prin noțiunea de *drepturi fundamentale cetățenești,* se desemnează acele drepturi ale cetățenilor care, fiind esențiale pentru existența fizică și integritatea psihică, pentru dezvoltarea materială și intelectuală a acestora, precum și pentru asigurarea participării lor active la conducerea statului, sunt garantate de însăși Constituție" [53, p.151].

Așadar, autorul citat mai sus evidențiază următoarele criterii: a) drepturile fundamentale sunt esențiale pentru om; b) grație acestui criteriu, ele sunt garantate de Constituție.

Cu toate că în definiție T. Drăganu nu relevă caracterul subiectiv al drepturilor fundamentale, el nu poate nega această trăsătură. În acest sens, sunt evidențiate următoarele: „drepturile fundamentale ale cetățenilor nu trebuie concepute ca o categorie de drepturi deosebite prin natura lor de celelalte drepturi subiective. Întocmai ca orice drepturi subiective, ele sunt puteri garantate de lege voinței subiectului activ al raportului juridic, în temeiul cărora acesta este în măsură, în vederea valorificării unui interes personal direct, să se desfășoare o conduită

determinată sau să pretindă subiectului o anumită comportare, care, la nevoie, poate fi impusă acestuia cu sprijinul forței de constrângere a statului" [53, p.151].

În opinia noastră, prin expresia „drepturi fundamentale cetățenești", prof. T. Drăganu prezintă o definiție foarte concisă a noțiunii *drepturi fundamentale,* acestea (drepturile) fiind atribuite doar cetățenilor, ceea ce din punct de vedere științific este incorect, deoarece chiar unele drepturi enumerate, ca „existența fizică" și „integritatea psihică", „dezvoltarea materială și intelectuală", aparțin pe deplin și cetățenilor străini și apatrizilor.

În concluzie, recunoscând reușită evidențierea celor trei criterii, enumerate de prof. I.Muraru, în definirea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și cetățeanului, considerăm că ele sunt drepturi naturale subiective esențiale pentru libera și deplina dezvoltare a personalității umane în spiritul libertății și demnității, drepturi stabilite și garantate prin Constituție și legi.

2.3. Problematica clasificării drepturilor și libertăților fundamentale

O problemă controversată în doctrina constituțională ține de clasificarea drepturilor și libertăților fundamentale. Această discuție științifică cu profunde semnificații practice ține de „identificarea domeniului de integrare a unor sau altor drepturi ... în categorii concrete, astfel determinându-se procedurile juridico-practice de asigurare a lor" [131, p.308]. Anume din astfel de raționamente de ordin constituțional urmează să determinăm criteriile de integrare a dreptului la un nivel de trai decent în categoria drepturilor fundamentale.

Dreptul la un nivel de trai decent, ca veritabil drept constituțional, se încadrează în categoria drepturilor social-economice [131, p.311].

Doctrina constituțională ne atenționează: clasificarea drepturilor fundamentale „nu trebuie interpretată ca o *ierarhie* a lor, întrucât toate drepturile omului (cetățeanului) au aceeași importanță" [86, p.10]. Cu toate acestea, este important să nu ignorăm faptul „că unele drepturi depind în realizarea lor de altele, unele drepturi îndeplinesc și funcția de garanții pentru celelalte, bunăoară drepturile economice și sociale au un rol deosebit în realizarea dreptului la educație sau a libertăților social-politice" [86, p.10].

Dreptul la un nivel de trai decent se încadrează în acest context. Mai mult ca atât, noile provocări se „răsfrâng asupra sistemului de asigurare, de protecție și apărare" [135, p.358].

A) Clasificări generale

Adesea, clasificarea drepturilor omului se efectuează în funcție de sistematizarea acestor drepturi pe compartimente în cadrul convențiilor.

Astfel, în opinia autorilor Raluca Beşteliu şi Catrinel Brumar, luarea în considerare a documentelor internaţionale în materie conduce la conturarea următoarelor categorii de drepturi ale omului, din punctul de vedere al naturii acestora: drepturi civile, politice, economice, sociale şi culturale [11, p.107].

Totuşi, anumite drepturi au un caracter mixt, acestea putând fi atât civile, cât şi politice, după cum sunt recunoscute tuturor indivizilor sau numai cetăţenilor unui stat. Similar, drepturile pot fi atât civile, cât şi sociale sau culturale, după cum sunt reglementate de instrumente ce enunţă drepturi civile şi politice sau drepturi economice, sociale ori culturale. De exemplu, dreptul de a forma sindicate are un aspect civil – dreptul la libertatea de asociere, dar şi un aspect economic şi social, având în vedere scopul creării sindicatelor [11, p.106].

O altă clasificare a drepturilor omului se face după conţinutul obligaţiei de respectare şi garantare care revine statelor. În funcţie de acest criteriu, distingem patru categorii de drepturi:

1) drepturi intangibile (dreptul la viaţă, interzicerea torturii şi a relelor tratamente, interdicţia sclaviei şi principiul legalităţii infracţiunilor şi pedepselor);
2) drepturi virtuale (sunt drepturi care nu au sau nu se bucură în mod deplin de o autoritate impusă şi sancţionată efectiv prin măsuri expres prevăzute de lege precum: drepturi economice, culturale proclamate printr-o serie de documente internaţionale);
3) drepturi condiţionale (sunt grupate în 5 mari categorii: 1) libertăţi fizice ale persoanei; 2) drepturi procedurale; dreptul la un proces echitabil, dreptul la un recurs efectiv; 3) drepturi legate de viaţa privată: dreptul la respectarea vieţii private şi de familie, a domiciliului şi a secretului corespondenţei; 4) libertăţile de gândire şi exprimare; 5) libertăţile de acţiune socială şi politică) [11, p.113];
4) drepturi cu o dimensiune colectivă (drepturile persoanelor care aparţin minorităţilor etnice, lingvistice, religioase şi naţionale).

Această clasificare este dezvoltată pe larg de către cercetătorii Raluca Beşteliu şi Catrinel Brumar [11, p.109-113; 120-132; 132-188]. Însă problema clasificării drepturilor şi libertăţilor fundamentale a fost examinată şi de către I. Muraru şi E.S. Tănăsescu, care identifică criteriile utilizate de savanţii în domeniu la clasificarea drepturilor fundamentale. Studiul porneşte de la Pellegrino Rossi, pe când în Franţa se fonda învăţământul dreptului constituţional, distingând deci categorii de drepturi: private, publice şi politice.

Următoarea clasificare, realizată din perspectiva evoluţiei istorice, este în drepturi individuale şi drepturi colective, promovată şi argumentată de către Theodor C.Van Boven [87, p.154]. Autorii nu împărtăşesc acest tip, considerând că clasificarea drepturilor „... nu trebuie să

ducă la ierarhizarea lor, la contrapunerea lor sau la scăderea importanței unora dintre ele" [87, p.156].

Savanții consideră, pe bună dreptate, că această clasificare nu urmărește și nici nu trebuie să urmărească „... ruperea, divizarea drepturilor, ci, dimpotrivă, explicarea structurii interioare a sistemului unitar al drepturilor, libertăților și îndatoririlor cetățenilor", prin urmare – drepturile fundamentale sunt indivizibile [87, p.156].

Aplicând „...criteriul conținutului drepturilor și libertăților cetățenești, conținut ce determină de altfel și finalitatea acestor drepturi...", autorii identifică următoarele categorii: inviolabilitate, drepturile și libertățile social-economice și culturale, drepturile exclusiv politice, drepturile și libertățile social-politice, drepturile-garanții [86, p.156].

O abordare similară este prezentată de G. Vrabie, care pornește de la clarificarea conceptelor referitoare la categoriile „drepturile cetățeanului" și „drepturile omului". În continuare sunt caracterizate „categoriile de drepturi" sau, mai exact, este prezentată o clasificare a drepturilor fundamentale, întâlnite în literatura de specialitate. Remarcăm faptul că G. Vrabie acceptă următoarele categorii de drepturi: de prima generație, de a doua generație și drepturi de generația a treia [147, p.441].

Similar noțiunilor de drepturi fundamentale și îndatoriri fundamentale, opiniile lui Ioan Muraru și Elena Tănăsescu sunt oarecum dominante în doctrină în cazul abordărilor ce vizează clasificarea drepturilor. De exemplu, Gheorghe Taucu, examinând subiectul ce ține de clasificarea drepturilor și libertăților fundamentale, trece în revistă majoritatea variantelor de clasificări expuse în literatura de specialitate, ca, în final, s-o împărtășească pe cea dată de I. Muraru [144, p.136].

O clasificare a inviolabilităților este realizată de Gheorghe Taucu. În cadrul categoriei „inviolabilități", autorul include și examinează următoarele drepturi [144, p.312-319]:

1) *Dreptul la viață, la integritate fizică și psihică* (art. 24). În calitate de elemente definitorii, constituționale ale dreptului la viață, se include, în primul rând, faptul că nimeni nu poate fi privat de viața sa în mod arbitrar. Din aceste considerente, Constituția interzice pedeapsa cu moartea, interzicere care este absolută.

Dreptul la integritate fizică a persoanei presupune că orice caz de nerespectare a sa trebuie sancționat prin lege.

Dreptul la integritate psihică – sub aspect juridic – este perceput ca un complex de elemente componente, în care psihicul ocupă un loc foarte important și nu poate fi despărțit de fizic. Acesta și este motivul pentru care în multe documente internaționale sunt condamnate practicile care aduc atingere celor două integrități.

2) *Libertatea individuală și siguranța persoanei* sunt examinate de către autor sub formă de teze în toată complexitatea sa, în conformitate cu stipulările art. 25 din Constituție.

3) *Dreptul la apărare* este expus, ținându-se cont atât de prevederile constituționale, cât și de practica europeană.

4) *Dreptul la viață intimă, familială și privată*, recunoscut de art. 28 din Constituție, este analizat detaliat și multiaspectual.

În viziunea autorului, și dreptul la libera circulație face parte din categoria inviolabilităților, dar nu este absolut, ci pasibil restricțiilor în limitele stabilite de legislație.

Dreptul de petiționare și dreptul persoanei vătămate de o autoritate publică sunt incluse de autor în categoria „drepturi-garanții".

În spațiul doctrinar al Republicii Moldova, una dintre clasificările drepturilor fundamentale ale omului este realizată de constituționalistul Ion Guceac, care recunoaște categoriile „drepturi individuale" și „drepturi colective", pe de o parte, iar, pe de altă parte, cu referință la doctrina românească, enumeră următoarele categorii: inviolabilități, drepturi și libertăți social-economice, drepturi exclusiv politice, drepturi și libertăți social-politice, drepturi-garanții. În concluzie, autorul preferă clasificarea realizată „mai mult pe motive metodologice, de încadrare tipologică", și anume: drepturi civile, drepturi politice, drepturi social-economice și culturale [62, p.91].

În cadrul drepturilor civile, sunt incluse: dreptul la viață și la integritate fizică și psihică, libertatea individuală și siguranța persoanei, dreptul la viața intimă, familială și privată și altele [62, p.102].

În ceea ce privește un alt criteriu – evoluția în timp a drepturilor omului, conform demersurilor doctrinare din Republica Moldova, și în speță, al autorului Ion Guceac, drepturile se clasifică în trei generații de drepturi [63, p.54].

Prima generație de drepturi cuprinde drepturile civile și politice. Drepturile civile se referă la garantarea integrității fizice și morale, iar drepturile politice reglementează participarea la viața socială (dreptul la vot, dreptul de a se înscrie într-un partid politic, dreptul la asociere liberă, libertatea de expresie și accesul la informații). Deși se încearcă efectuarea unei distincții clare dintre aceste două categorii de drepturi, totuși în doctrină s-a reținut că delimitările dintre diferite tipuri nu sunt clare [63, p.54], unele drepturi fiind încadrate în mai multe categorii: dreptul la libera expresie este un drept civil, dar și unul politic. Valoarea centrală a primei generații de drepturi a fost libertatea.

A doua generație de drepturi include drepturi sociale, economice și culturale. În doctrină se reține că valoarea fundamentală care a stat la baza celei de-a doua generații a fost egalitatea:

accesul egal la servicii, oportunități sociale și economice echivalente [63, p.54]. Drepturile sociale promovează participarea deplină la viața socială: dreptul la educație, dreptul de a avea o familie, dreptul la sănătate etc. Drepturile economice se referă la standardele de viață: dreptul la muncă, la locuință, accesul la sistemul de asigurări sociale. Drepturile culturale cuprind dreptul de a participa liber la viața culturală a comunității.

A treia generație de drepturi promovează o categorie nouă de drepturi, aflate în proces de recunoaștere: drepturi „colective" ale societății sau ale persoanelor. Acestea au apărut ca urmare a dezastrelor ecologice, a războaielor și sărăciei, fenomene care au atras atenția omenirii asupra dreptului la dezvoltare, la pace, la un mediu sănătos, la asistența umanitară. Conform doctrinei, pentru această categorie de drepturi valoarea caracteristică este solidaritatea [63, p.55].

O abordare similară prezintă constituționalistul Victor Popa, care clasifică drepturile în trei categorii, și anume: 1) drepturi de prima generație; 2) drepturi de generația a doua; 3) drepturi de generația a treia [96, p.310].

Odată ce clasificarea naturală este, de regulă, riguroasă și rigidă, iar cea artificială subiectivă și, în consecință, convențională și flexibilă, V. Popa recunoaște doar clasificarea având în calitate de criterii generațiile. În acest context, în cadrul drepturilor civile (din categoria drepturilor de primă generație) sunt incluse: dreptul la viața și la integritatea fizică și psihică (art. 24), libertatea individuală și siguranța persoanei (art. 25), dreptul la apărare (art. 26), viața intimă, familială și privată (art. 28), inviolabilitatea domiciliului (art. 29), secretul corespondenței (art. 30), familia (art. 48), dreptul persoanei vătămate de o autoritate publică (art. 53) [96, p.311].

De clasificarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului s-a preocupat și Teodor Cârnaț, care, trecând în revistă evoluția procesului de „clasificare", folosește drept criteriu „conținutul drepturilor și libertăților cetățenilor". Acest conținut determină, de altfel, și următoarea clasificare a drepturilor fundamentale:

1. *Dreptul la inviolabilitate*, care include: dreptul la viață, dreptul la integritatea fizică și psihică, inviolabilitatea persoanei, dreptul la apărare, inviolabilitatea domiciliului, dreptul la libera circulație, dreptul la căsătorie, dreptul la ocrotirea familiei și a copilului.

2. *Drepturile social-economice și culturale*, care vizează: dreptul la muncă, dreptul la protecția muncii, dreptul la odihnă, dreptul la un mediu sănătos, dreptul la învățătură, dreptul la asigurare în caz de bătrânețe, boală sau incapacitate de muncă, dreptul la proprietate, dreptul la moștenire, dreptul la un nivel de trai decent, dreptul la ocrotirea sănătății, dreptul la grevă.

3. *Drepturile și libertățile social-politice*, care cuprind: libertatea conștiinței, libertatea cuvântului, libertatea presei, dreptul la asociere, libertatea întrunirilor, a mitingurilor și demonstrațiilor, secretul corespondenței și al convorbirilor telefonice, dreptul la informație.

4. *Drepturile-garanții*, care presupun: dreptul la petiționare - dreptul celui vătămat într-un drept al său printr-un act ilegal al unui organ de stat de a cere organelor competente, în condițiile prevăzute de lege, anularea actului și repararea pagubelor.

Un alt autor, Gheorghe Costachi, în lucrarea sa fundamentală în domeniul drepturilor omului, oferă propria clasificare a drepturilor și libertăților constituționale, divizându-le în două categorii: a) drepturi civile și politice; b) drepturi economice, sociale și culturale [100, p.58].

Subiectelor legate de clasificarea drepturilor constituționale le este dedicat manualul de drept constituțional, elaborat de V. Ivanov. Autorul consideră că în totalitatea drepturilor și libertăților se conturează două părți principale: prima – drepturile și îndatoririle constituționale; a doua – drepturile și îndatoririle ramurale și civile; de muncă, administrative, familiale etc. [170, p.191].

De asemenea, V. Ivanov susține concepția clasificării lor în trei generații, trei grupări: individuale, politice, social-economice.

Referitor la examinarea drepturilor și libertăților individuale, autorul susține că aceste drepturi nu pot fi retrase persoanei și nici persoana nu poate renunța la ele, să le transmită altei persoane, adică ele sunt inalienabile. Din această categorie fac parte: dreptul la viață, dreptul la integritatea fizică și psihică, libertatea individuală și siguranța persoanei, dreptul la viața intimă, familială și privată, inviolabilitatea domiciliului etc. [170, p.194].

Cu privire la drepturile și libertățile politice, esența lor constă, în viziunea autorului, în a asigura cetățenilor dreptul de a realiza suveranitatea națională, de a participa la guvernarea țării [170, p.202]. În calitate de drepturi politice sunt enumerate: dreptul la asociere, dreptul de vot și dreptul de a fi ales, accesul egal la funcțiile publice, dreptul la petiționare. În timp ce, în calitate de libertăți politice, sunt indicate: libertatea cuvântului, libertatea întrunirilor, libertatea presei, libertatea opiniilor.

După părerea noastră, această clasificare este o inițiativă lăudabilă, dar, cu regret, nu a fost dusă până la capăt, deoarece multe alte drepturi la fel nu pot cădea sub restricții, grație valorilor lor pentru demnitatea umană. Printre aceste drepturi putem preciza: „libertatea individuală și siguranța persoanei" (art. 25 din Constituția RM); „dreptul la apărare" (art. 26); „dreptul la viața intimă, de familie și privată" (art. 28); „libertatea conștiinței" (art. 31); „libertatea creației"(art. 33); „dreptul la învățătură" (art. 35); „dreptul la ocrotirea sănătății (art. 36)"; „dreptul la un mediu înconjurător sănătos (art. 37)"; „dreptul la muncă și la protecția muncii (art. 43)";

„dreptul la proprietate privată și protecția acesteia (art. 46)"; „dreptul la asistență și protecție socială (art. 47)"; „familia (art. 48)"; „protecția familiei și a copiilor orfani (art. 49)"; „ocrotirea mamei, copiilor și a tinerilor (50)"; „protecția persoanelor handicapate (art. 51)"; „dreptul de petiționare (art. 52)"; „dreptul persoanei vătămate de o autoritate publică (art. 53)".

După adoptarea DUDO, a început a se vorbi despre „drepturile de prima generație, având un caracter civil și politic, care cuprindeau: dreptul la viață; la libertate; siguranța persoanei; interzicerea sclavagismului, a torturii, a tratamentelor inumane; dreptul de a nu fi arestat, deținut sau reținut în mod arbitrat; dreptul la un proces echitabil; dreptul de a se bucura de prezumția nevinovăției" (Pactul internațional). Ulterior, în terminologia de specialitate, au apărut drepturile de generația a doua cu *caracter social, economic și cultural,* care includeau: dreptul la muncă; dreptul la securitatea socială; la protecția împotriva șomajului; dreptul la educație; dreptul la un salariu egal pentru o muncă egală; dreptul la odihnă etc.

După 1970 a apărut ideea de drepturi de generația a treia, numite drepturi de solidaritate: dreptul la pace, dreptul la dezvoltare; dreptul la un mediu înconjurător sănătos etc.

Cercetătorul I. Deleanu consideră posibilă clasificarea drepturilor în: a) *naturală*, având la bază criterii obiective, dar ea este riguroasă și rigidă; b) *artificială*, având la bază criterii subiective, care este convențională și flexibilă. Din aceste motive, doctrinarul menționează că „încercarea de a stabili un criteriu unic și unitar este, dacă nu hazardată, atunci sigur discutabilă" [47, p.129].

În acest context, T. Drăganu opinează că, pentru a se ajunge la o rezolvare cu adevărat științifică a problemei privind clasificarea drepturilor fundamentale, este necesar „să se procedeze prin aplicarea unui criteriu care să fie, în același timp, unitar și substanțial. Altfel spus, o clasificare nu poate avea pretenția de a fi științifică, dacă, în cadrul ei, distincția dintre grupele de fenomene analizate se face, pentru unele din ele, pornindu-se de la un anumit aspect al lor, iar pentru altele, pe o bază diferită. Pe de altă parte, clasificarea fenomenelor în cadrul unei tratări de ansamblu trebuie să se întemeieze pe luarea în considerare a unor aspecte fundamentale ale acestora, întrucât numai astfel se va putea ajunge la cunoașterea esenței însăși a materiei studiate".

Plecând de la această idee, o primă constatare ce se impune este că scopul urmărit de constituțiile moderne prin reglementarea drepturilor și libertăților fundamentale constă în stabilirea unor garanții cât mai eficace pentru apărarea persoanei umane însăși și a vieții ei private, pentru dezvoltarea materială și culturală a cetățenilor și pentru participarea lor la viața politică.

a) În funcție de această constatare, va fi firesc ca o primă categorie creată în cadrul

drepturilor fundamentale cetăţeneşti să cuprindă acele drepturi care au ca obiect *ocrotirea persoanei umane şi a vieţii ei private* faţă de orice ingerinţă ilegală din afară. Din această categorie fac parte, bunăoară, dreptul la viaţă şi la integritatea fizică şi psihică, inviolabilitatea domiciliului şi a reşedinţei etc.

O caracteristică a drepturilor fundamentale, din această primă categorie o constituie faptul că ele pot fi exercitate independent de un raport social, în cadrul căruia alţi cetăţeni să fie implicaţi printr-o atitudine participativă. Astfel, de exemplu, cetăţeanul se va bucura de dreptul la viaţă prin simplul fapt că s-a născut, fără ca, pentru a exercita acest drept, să fie nevoie de concursul altor cetăţeni. Tocmai pentru că este aşa, drepturile fundamentale din această categorie pot fi grupate sub denumirea de „libertăţi individuale".

b) Alte drepturi fundamentale au, ca obiect exclusiv, asigurarea dezvoltării materiale sau culturale a cetăţenilor şi, de aceea, sunt cuprinse sub denumirea de „drepturi social-economice şi culturale".
c) Unele drepturi fundamentale au, ca obiect exclusiv, asigurarea participării cetăţenilor la conducerea statului şi sunt denumite „drepturi exclusiv politice".
d) Altă categorie de drepturi fundamentale se caracterizează prin faptul că pot fi exercitate de cetăţeni, la alegerea lor, atât în vederea asigurării dezvoltării lor materiale sau culturale, cât şi în scopul participării la conducerea de stat. Această categorie de drepturi sunt denumite „drepturi social-politice".
e) Drepturile-garanţii.

I. Inviolabilităţi: Dreptul la viaţă (art. 24 alin. (1) şi (3) din Constituţia RM); Dreptul la integritate fizică (art. 24 alin. (1)); Dreptul la integritate psihică (art. 24 alin. (1)); Libertatea individuală (art. 25); Dreptul la apărare (art. 26); Dreptul la libera circulaţie (art. 27); Dreptul la ocrotirea vieţii intime, familiale şi private (art. 28); Dreptul persoanei de a dispune de ea însăşi; Inviolabilitatea domiciliului (art. 29).

II. Drepturile şi libertăţile social-economice şi culturale: Dreptul la învăţătură (art. 35); Accesul la cultură (art. 33); Dreptul la ocrotirea sănătăţii (art. 36); Dreptul la un mediu înconjurător sănătos (art. 37); Dreptul la muncă (art. 43) şi la protecţia socială a muncii (art. 47); Dreptul la grevă (art. 45); Dreptul la proprietatea privată (art. 46); Dreptul la moştenire (art. 46 alin. (6)); Libertatea economică (art. 45); Dreptul la un nivel de trai decent (art. 47 alin. (1)); Dreptul la căsătorie; familie (art. 48); Dreptul copiilor şi tinerilor la protecţie şi asistenţă (art. 50, art. 49); Dreptul persoanelor cu handicap la protecţie socială (art. 51).

III. Drepturile exclusiv politice: Drepturile electorale (art. 38 şi 39).

IV. Drepturile şi libertăţile social-politice: Libertatea conştiinţei (art. 31); Libertatea opiniei (art. 32 alin. (1)); Libertatea exprimării (art. 32 alin. (2)); Dreptul la informaţie (art. 34); Libertatea întrunirilor (art. 40); Dreptul la asociere (sindicate) (art. 42); Secretul corespondenţei (art. 30); Libertatea partidelor (art. 41).

V. Drepturi garanţii: Dreptul la petiţionare (art. 52); Dreptul persoanei vătămate de o autoritate publică (art. 53).

Aşadar, problema privind clasificarea drepturilor şi libertăţilor omului este una extrem de actuală, mai ales în condiţiile în care noile tehnologii pun omenirea în faţa unor noi provocări, care, la rândul lor, se răsfrâng asupra sistemului de drepturi şi libertăţi ale omului, influenţându-le conţinutul, mecanismul de asigurare, de protecţie şi apărare. Pentru a putea face faţă unor astfel de evoluţii, este absolut necesar ca problema clasificării drepturilor şi libertăţilor omului să rămână deschisă pentru noi şi noi abordări, completări şi dezvoltări.

În mod special, continuarea subiectului ar fi necesară pentru conturarea clară şi precisă a mecanismului juridic de asigurare şi realizare a fiecărei categorii de drepturi şi libertăţi, pentru a le asigura astfel caracterul real şi efectiv şi pentru a trasa limitele admisibile de restrângere legală şi constituţională a acestora. Doar astfel, în opinia noastră [135, p.351], s-ar putea obţine o consolidare fundamentală a instituţiei dreptului omului în perioada contemporană, ca pilon important al statului de drept.

B) Determinarea locului dreptului la un nivel de trai decent în cadrul drepturilor fundamentale.

Într-o concepţie din dreptul constituţional, drepturile economice, sociale şi culturale sunt incluse într-o singură grupă, care este în legătură cu „drepturile individuale şi politice, deoarece toate drepturile şi libertăţile sunt independente şi constituie statutul juridic al omului şi cetăţeanului" [62; 179, p.49].

Printre drepturile social-economice este şi „dreptul la un nivel de trai decent..." [36, p.208].

Persistă opinii în conformitate cu care „drepturile economice, sociale şi culturale sunt nu atât norme juridice, cât standarde, către care trebuie să tindă statul în politica sa. Realizarea acestor drepturi este dependentă de posibilităţile materiale ale statului şi se asigură treptat" [166, p.216].

Într-o altă interpretare, drepturile economice, sociale şi culturale sunt calificate ca drepturi „morale", „drepturi-privilegii", „drepturi-pretenţii", din care cauză ele nu pot fi „autentic fundamentale" sau, pur şi simplu, nu sunt considerate drepturi [173, p.235].

Dar care e situaţia cu privire la principiul universalităţii şi al egalităţii proclamate în art. 15 şi art.16 din Constituţia RM?

Anume ținând seama de aceste reglementări, statul „nu poate și nu trebuie să se abțină de la intervenția în această sferă, statul trebuie să creeze mecanisme de realizare a drepturilor proclamate și să asigure protecția socială necesară tuturor" [172, p.78].

Prezintă interes opinia din literatura de specialitate, în conformitate cu care, dacă drepturile din prima generație „care sunt date omului de la natură și statul este obligat doar să le protejeze, atunci majoritatea drepturilor sociale pot fi acordate și apărate doar de societate și stat" [171].

Drepturile sociale se prezintă ca „anumite cerințe față de putere și sunt obligații ale statului, în primul rând, în ce privește întreținerea vieții însăși a individului și asigurarea lui socială, a demnității și dezvoltării spirituale a personalității" [168, p.42].

Deci, drepturile social-economice determină „statutul pozitiv" al omului, care generează drepturi-cerințe cu caracter de servicii sociale acordate lui [166, p.406]. Acest fapt este posibil deoarece „membrii societății sunt membri ai comunicării juridice în pofida complexității protecției normative, acordate în interesul lor" [169, p.407].

Totuși, dreptul la un nivel de trai decent, susține N. Șciuchina, face parte din categoria drepturilor sociale „care constituie o categorie aparte" și nu cea de „social-economice". Aceasta deoarece drepturile economice presupun „o poziție activă de viață a subiectelor de drept și determină clar sfera strict determinată a libertății, intervenția organelor statului fără anumite motive fiind interzisă" [178, p.95].

Statul social este determinat în funcție de modul și formele în care este realizată funcția socială a statului. În aceste circumstanțe „trebuie de menționat tendința actuală, evidentă și se manifestă în diferite domenii de activitate, și anume: implicarea organelor statului și a structurilor societății civile în realizarea funcției sociale a statului, ceea ce permite ... utilizarea noilor, actualelor și, respectiv, a formelor și metodelor mai eficiente de realizare a funcției sociale" [178, p.97].

Drepturile sociale sunt drepturi de generația a doua. Ele vizează susținerea și reglementarea normativă a condițiilor social-economice de viață a persoanei, determină poziția omului în sfera muncii și în viață cotidiană, bunăstarea, protecția lui socială în scopul creării condițiilor, în care oamenii pot fi liberi de teamă și sărăcie. Volumul lor și nivelul de realizare a acestor drepturi depind, în mare parte, de starea economică și de nivelul resurselor, din care motiv realizarea lor, în comparație cu drepturile civile și politice, este mai puțin dezvoltată [176, p.159; 178, p.104].

Cu referire la prezenta cercetare, considerăm că dreptul la un nivel de trai decent se include plenar în categoria drepturilor fundamentale social-economice. Aceasta deoarece este un drept social prin definiție, iar economic - prin faptul că nivelul și realizarea lui sunt condiționate de realizarea dreptului la muncă, precum și de nivelul de dezvoltare a statului. Cel din urmă (statul)

este obligat să asigure acest drept tuturor subiectelor fizice de drept: salariaţi, pensionari, şomeri, copii, tineri, mame singure şi persoane cu dizabilităţi.

2.4. Relevanţa naturii juridice a dreptului la un nivel de trai decent şi determinarea locului acestuia în cadrul categoriilor drepturilor fundamentale

„Cui îi este permis mai mult decât se cuvine,
acela vrea mai mult decât e permis".
Publius Syrius

Pe terenul dreptului constituţional, „dreptul la un nivel de trai decent" este considerat atât de doctrinari, cât şi de practicieni, ca fiind un drept fundamental, care se încadrează în categoria drepturilor social-economice; social - prin natura şi menirea sa, iar economic - prin asigurare şi fiind garantat prin politica economică de orientare socială a statului. Astfel, suntem în prezenţa dublei ipostaze a naturii juridice a dreptului la un nivel de trai decent.

Într-o accepţiune generală, caracterul social „reprezintă dreptul la standardul de viaţă dominant şi patrimoniul social al societăţii", iar drepturile sociale „sunt considerate a fi valori fundamentale social-economice, cum sunt educaţia, sănătatea, spaţiul de locuit şi un nivel minim al venitului" [36, p.571].

Trebuie menţionat faptul că în literatura de specialitate cu referire la acest drept depistăm denumiri diferite, cum ar fi: „nivel de trai decent", sintagmă cel mai des utilizată, inclusiv în reglementările normative [46]; „calitate a vieţii" [177, p.128]; „mod de viaţă" [80, p.188]; precum şi „stil de viaţă" [81, p.188].

Conceptul „mod de viaţă" tinde să se „refere la viaţa oamenilor, considerată ca un fapt, exterior, care trebuie descris şi explicat" [148, p.34], ceea ce înseamnă „că el apare ca o perspectivă, ca un fapt determinat de alte fapte sociale" [148, p.138]. Astfel, suntem mai mult în prezenţa factorului subiectiv de evaluare, precum şi de stabilirea „modului de viaţă". Aceasta deoarece „satisfacerea nevoilor se realizează diferenţiat, specific, fapt care, la rândul său, atribuie o configuraţie specifică modului de viaţă şi reprezintă un cadru fundamental de referinţă al întregii vieţi" [148, p.139].

Deci, fiind asigurat cu dreptul la un nivel de trai decent, subiectul îşi asigură de sine stătător „modul de viaţă" în funcţie de mai mulţi factori, cum ar fi: educaţie, cultură, obiceiuri, tradiţii etc.

Sub alt aspect este explicată sintagma „stil de viaţă", aceasta deoarece „deschide o perspectivă relativ diferită de cea a modului de viaţă, fiind asociat cu două idei distincte: aceea de *principiu organizator intern*, profil de grup al vieţii unei persoane şi aceea de opţiune" [148,

p.34]. În aceste circumstanțe, „stilul de viață" desemnează „unitatea organică, logică, internă a vieții unei persoane, unui grup sau a unei colectivități, indiferent de varietatea manifestărilor, determinate de condițiile concrete" [81, p.141]. Adică, stilul de viață „constituie în fapt cristalizarea unitară a datului intern și a condițiilor exterioare la nivelul modului de a fi al unei entități (individ, grup, colectivitate). La nivel individual, stilul de viață asigură coerența interioară, armonizarea valorilor, a rolurilor sociale" [81, p.142]. Prin urmare, „stilul de viață" este un rezultat al aranjării subiective a vieții, ceea ce nu tot timpul depinde de dreptul la un nivel de trai decent.

Termenul „calitatea vieții" este perceput în doctrină ca un „concept structural-valorizator" și se „prestează la mai multe niveluri de analiză: a) societal-global (urmărirea evaluării diferenței între proiecte și realitate, la nivelul unei societăți); b) diferențial (evaluarea diferenței privind calitatea vieții între grupuri, medii rezidențiale, generații etc.); c) individual (stabilirea poziției individului în colectivitate, în funcție de nivelul calității vieții sale, comparativ cu al celorlalți membri ai colectivității) " [81, p.137]. Observăm, așadar, o triplă manifestare a noțiunii, prin intermediul căreia se explică conceptul de calitate a vieții.

Analizând reglementările constituționale, distingem sintagma „calitate a vieții", dar raportată la funcția statului de o a asigura prin obligația statului la crearea locurilor de muncă. Astfel, potrivit art. 126 alin. 2, lit. g) din Constituția Republicii Moldova, statul „*trebuie să asigure sporirea numărului de locuri de muncă, crearea condițiilor pentru creșterea calității vieții*".

Astfel, chiar dacă „calitatea vieții" conține aspecte ale unui nivel de trai decent, aceste două noțiuni nu sunt sinonime. În acest caz remarcăm: constituantul leagă direct „calitatea vieții" de mărimea surselor de venit, dobândite prin realizarea dreptului la muncă (art. 43 din Constituție), pe când de „dreptul la un nivel de trai decent" beneficiază și alți subiecți decât cei salarizați, angajați în câmpul muncii (art. 47 alin. (2) din Constituție).

Aplicând metoda excluderii pentru a argumenta noțiunea pe care o împărtășim, vom începe expunerea conținutului sintagmelor în ordinea inversă expusă *supra*. Astfel, „stil de viață", precum și „mod de viață", constituie o apreciere subiectivă acceptată ca atare de către subiectul de drept, independent de „nivelul de trai decent" garantat și asigurat de către stat. „Stilul de viață" și „modul de viață" țin de viața privată, de cultura, precum și de valorile spirituale și de bunurile materiale selectate și acceptate de către individ, fie individual, fie în familie. În acest domeniu statul poate interveni doar în cazurile în care „stilul de viață" sau „modul de viață" este în contradicție cu normele morale și de drept.

Totodată, statul, prin funcția educativă și culturală, trebuie să cultive atât un „stil de viață", cât și un „mod de viață" sănătos, în plină concordanță cu rigorile demnității umane.

Paradoxal, dar un subiect de drept, cu un nivel de trai decent, poate avea un „stil de viață" sau un „mod de viață" indecent, și invers: un subiect de drept, cu un nivel de trai mai puțin decent, poate avea un „stil de viață" sau „un mod de viață" decent, cultural bazat pe valorile morale general umane.

Trebuie de remarcat faptul că această sintagmă a fost utilizată și descifrată încă în 1961 de Comisia Europeană ONU, care a elaborat o recomandare de determinare a „calității vieții" după următoarele criterii (în cumul): „sănătatea, consumul alimentar, învățământul, angajarea și condițiile muncii, condițiile de trai, îmbrăcămintea, asigurarea socială, odihna și timpul liber" [124].

Cât privește doctrina, conform opiniei expuse de N. Șciuchina, noțiunea „calitatea vieții" are „o tangență directă" cu „nivelul de trai decent". Autoarea pornește de la etimologia noțiunii întâlnită în literatura de specialitate engleză și germană. Astfel (în limba engleză *quality of life*, prescurtat QOL; în limba germană – *Lebensqualität*, abreviat LQ), noțiunile reprezintă „ansamblul valorilor de viață ce caracterizează tipurile de activitate, structura necesităților, condițiile de existență a omului, satisfacerea vieții umane, relațiile sociale și mediul înconjurător" [177, p.128].

Într-o altă opinie, „calitatea vieții" reprezintă „bunăstarea generală, care cuprinde determinarea obiectivă și subiectivă a dezvoltării bunăstării fizice, materiale, sociale și economice a persoanei, determinate în cumul prin prisma individuală a valorilor" [153, p.10].

Iar într-o accepție mai restrânsă, calitatea vieții reprezintă „... ansamblul indicatorilor ce caracterizează aspectele vieții spirituale, materiale, social-culturale, ecologice și demografice ale omului și ale societății" [177, p.130].

Dubla natură juridică „social-economică" a dreptului fundamental la un nivel de trai decent rezidă în „dependența dintre economic și social". Iar asigurarea respectării drepturilor sociale, îndeosebi a dreptului la un nivel de trai decent, îi revine statului prin politica sa orientată social, bazată pe economia statului și, totodată, pe cooperarea internațională [132, p.93].

Dubla natură juridică, social-economică, îi conferă dreptului la un nivel de trai decent un rol aparte în categoria drepturilor fundamentale, inclusiv, mai ales „prin prisma mecanismului juridico-statal de asigurare a lui ca element al demnității și liberei dezvoltări a personalității umane" [136, p.172].

În acest context împărtășim teoria dreptului natural și, respectiv, considerăm că „drepturile fundamentale ale omului sunt drepturi naturale, cu care individual este înzestrat de la naștere, iar statului, ca produs al contractului social, îi revine obligația de a le recunoaște, de a le garanta și a le proteja constituțional" [134, p.377].

Necesitatea unicității printr-o normă juridică a dreptului la un nivel de trai decent, ca un drept fundamental distinct, conceptual își are temelia în raționamentul în conformitate cu care „neprevederea expresă a unui drept subiectiv într-o legislație, prin care se manifestă dreptul pozitiv, nu presupune cu necesitate și în mod automat faptul că acesta nu ar exista și nu ar putea fi invocat" [49, p.55].

Această reglementare ar elimina impedimentele depistate încă în calea afirmației că „nerecunoașterea, prin normă juridică, a unui drept subiectiv nu presupune decât nevalidarea, neacordarea puterii de sancționare și de coerciție din partea statului și este dificil de a spune că un atare drept subiectiv nu există" [49, p.55]. Cu certitudine este și cazul dreptului la un nivel de trai decent care nu este singularizat distinct. În plus, această definiție este ambiguă și cuprinde elementele de asigurare a sănătății și bunăstării persoanei și familiei ei, inclusiv hrana, îmbrăcămintea, locuința, îngrijirea medicală, precum și serviciile sociale necesare. Pe bună dreptate putem vorbi doar despre „principalele elemente ale unui asemenea trai ..." [44, p.205] .

Astfel, nefiind unic, dreptul la un nivel de trai decent, ca drept distinct, atestăm o „situație juridică paradoxală", deoarece titularul, în pofida prerogativei de a beneficia de acest drept, „nu se bucură de nicio putere de a influența" [133, p.161] și insista asupra acestui drept. Această stare de lucruri o vom expune în capitolul respectiv al tezei.

Considerăm relevant de a porni de la prevederile Declarației Universale a Drepturilor Omului, care în art. 23 stabilește că:

„1. Orice persoană are dreptul la muncă, la libera alegere a muncii, la condiții echitabile și satisfăcătoare de muncă, precum și la ocrotirea împotriva șomajului.

2. Toți oamenii au dreptul, fără nicio discriminare, la salariu egal pentru muncă egală.

3. Orice om care muncește are dreptul la o remunerare echitabilă și satisfăcătoare care să-i asigure lui, precum și familiei sale o existență conformă cu demnitatea umană și completată, dacă este cazul, cu alte mijloace de protecție socială".

Așadar, DUDO nu utilizează sintagma „dreptul la un nivel de trai decent", însă, în conținutul acestui articol, tocmai acest drept este evidențiat. Mai mult ca atât, conținutul acestui drept este dezvoltat în complexitatea sa în art. 22, în conformitate cu care „orice persoană, în calitate de membru al societății, are dreptul la securitate socială; ea este îndreptățită să obțină satisfacerea drepturilor economice, sociale și culturale indispensabile pentru demnitatea și libera dezvoltare a personalității sale, prin efort național și cooperare internațională, ținându-se seama de organizarea și de resursele fiecărei țări". Deci, realizarea dreptului la un nivel de trai decent, în complexitatea sa, este condiționată de realizarea drepturilor social-economice aflate în interrelație reciprocă, pe de o parte. Iar, pe de altă parte, este obligația statului de a le satisface,

atât prin efort național, cât și prin cooperare internațională. Doar această unitate indispensabilă contribuie la asigurarea demnității și liberei dezvoltări a personalității umane.

Or această calitate a personalității umane poate fi autentică, dacă sunt respectate prevederile art. 25 alin. (1) DUDO: „Orice om are dreptul la un nivel de trai care să-i asigure sănătatea și bunăstarea proprie și a familiei sale, cuprinzând hrana, îmbrăcămintea, locuința, îngrijirea medicală, precum și serviciile sociale necesare; el are dreptul la asigurare în caz de șomaj, de boală, de invaliditate, bătrânețe sau alte cazuri de pierdere a mijloacelor de subzistență ca urmare a unor împrejurări independente de voința sa". Suntem, *de jure* și *de facto,* în prezența conexiunii elementelor componente ale „dreptului la un nivel de trai decent" și drepturile conexe, ceea ce asigură realizarea plenară a acestuia.

Totodată, Declarația conține o prevedere aparte acordată mamei și copilului. În acest context, potrivit alin. (2) art. 25: „Mama și copilul au dreptul la ajutor și ocrotire speciale. Toți copiii, fie că sunt născuți în cadrul unei căsătoriei sau în afară, se bucură de aceeași protecție socială".

Astfel, Declarația Universală a Drepturilor Omului, în textul său, determină cu claritate că drepturile economice, sociale și culturale, în conexiunea lor, sunt indispensabile pentru demnitatea și libera dezvoltare a personalității umane. Aceasta, în mod inevitabil, duce la determinarea dreptului la un nivel de trai decent ca un drept social-economic fundamental. În același timp, este stabilit conținutul acestui drept, precum și subiectele de drept beneficiare de el, conform statutului pe care îl dețin.

Fiind un act dezvoltător al Declarației Universale a Drepturilor Omului, Pactul Internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale din 16 decembrie 1966 detaliază în conținutul său prevederile deja expuse, stabilind, totodată, în art. 4 că „statele-părți la prezentul Pact recunosc că în ce privește folosința drepturilor asigurate de către stat în conformitate cu prezentul Pact, statul nu poate supune aceste drepturi decât la limitările stabilite de lege … și exclusiv în vederea promovării bunăstării generale într-o societate democratică".

Pe plan național, dreptul la un nivel de trai decent este inclus în art. 47 din Constituție cu titlul „Dreptul la asistență și protecție socială". Astfel, alin. (1) stabilește: „statul este obligat să ia măsuri pentru ca orice om să aibă un nivel de trai decent, care să-i asigure sănătatea și bunăstarea, lui și familiei lui, cuprinzând hrana, îmbrăcămintea, locuința, îngrijirea medicală, precum și serviciile sociale necesare", iar alin. (2) prevede că „cetățenii au dreptul la asigurare în caz de: șomaj, boală, invaliditate, văduvie, bătrânețe sau în celelalte cazuri de pierdere a mijloacelor de subzistență, în urma unor împrejurări independente de voința lor".

Așadar, cu toate că în textul constituțional se utilizează sintagma „un nivel de trai decent" apoi, ce ține de elementele de conținut, ele sunt expuse în plină concordanță cu prevederile stipulate în art.25 alin.(1) din Declarația Universală a Drepturilor Omului.

2.5. Concluzii la capitolul 2

Sursele analizate, axate pe tema de cercetare, invocă ideea, în conformitate cu care, ființa umană este înzestrată cu un ansamblu de drepturi, a căror sferă este în permanentă devenire în funcție de nivelul de dezvoltare a societății. Aceasta se referă atât la drepturile subiective în general, cât și la cele fundamentale. În aceste circumstanțe, concluziile la care am ajuns sunt următoarele:

- drepturile și libertățile fundamentale, în esența lor, sunt drepturi naturale, indispensabile ființei umane pentru libera ei dezvoltare, garantate și asigurate de stat și fixate în Constituție;
- dreptul la un nivel de trai decent preia o dublă natură juridică și face parte din categoria drepturilor social-economice: social - prin definiție, economic fiind condiționat;
- dreptul la un nivel de trai se manifestă într-o dublă ipostază, fiind activ și pasiv: ***activ*** – prin aportul personal în procesul de realizare și ***pasiv*** – prin garantarea nivelului de trai decent și asigurarea lui din partea statului pe cale economică, aplicând mecanismele juridico-statale.

3. DREPTUL LA UN NIVEL DE TRAI DECENT – DREPT DISTINCT ÎN CADRUL DREPTURILOR ŞI LIBERTĂŢILOR FUNDAMENTALE

Unitatea dialectică a drepturilor şi libertăţilor fundamentale individualizate implică, totodată, şi intercondiţionarea lor naturală, fundamentată ştiinţific. Astfel, într-o opinie, pe care o împărtăşim, se face conexiunea dintre „dreptul la viaţă" şi „dreptul la un nivel de trai decent". Pornind de la realitatea în conformitate cu care orice „persoană umană are garantat dreptul la viaţă" prin prisma reglementărilor normative naţionale şi internaţionale, „nu mai lipsită de importanţă ar trebui să fie reglementarea unui drept care să garanteze posibilitatea de a trăi decent" [128, p.24], impunând autorităţilor etatice obligaţia respectării şi acordării „unor condiţii rezonabile de viaţă care să-i asigure, lui şi familiei sale, un trai civilizat decent" [22, p.98]. Iată de ce individualizarea dreptului la un nivel de trai decent, distinct în cadrul drepturilor fundamentale, rezidă şi în „dezvoltarea corespunzătoare a drepturilor şi libertăţilor constituţionale în legislaţia ramurală, prin stabilirea tuturor drepturilor şi obligaţiilor corelative ale subiectelor de drept, cărora le revine sarcina de a le respecta şi asigura realizarea şi apărarea eficientă a lor" [39, p.26].

3.1. Definirea şi determinarea conţinutului dreptului la un nivel de trai decent

a) **Definire**. Noţiunea „nivel de trai decent" predomină atât în reglementările normative, cât şi în literatura de specialitate. Trebuie menţionat faptul că doctrina constituţională utilizează noţiunea „dreptul la un nivel de trai decent" atât în sens larg, cât şi în sens îngust.

Astfel, în sens larg, prin dreptul la un nivel de trai decent se înţelege „posibilitatea omului de a deţine şi de a beneficia de bunurile şi realizările civilizaţiei: asigurarea medicală, tehnică modernă, mijloace de transport, hrană raţională şi calorică, servicii ale întreprinderilor din sfera de deservire, acumularea de bogăţii culturale etc." [81, p.189].

Această definiţie descriptivă cuprinde elementele constitutive, a căror complexitate asigură un nivel de trai decent fiecărui om şi cetăţean. Cu alte cuvinte, la baza definirii noţiunii dreptului la un nivel de trai decent, sunt luate în considerare elementele social-economice din societate.

În acelaşi timp, există o definiţie în sens restrâns, în conformitate cu care dreptul la un nivel de trai decent se rezumă la „asigurarea unui salariu minim ce ar acoperi necesităţile (hrană, îmbrăcăminte, locuinţă, asistenţă şi îngrijire materială, servicii sociale necesare), adică a unui salariu ce ar acoperi aşa-numitul coş minim de consum (existenţă), stabilit prin calcule economico-statistice" [81, p.189]. De data aceasta, definiţia este prea concisă, fiind limitată la

salariu, calculat economico-statistic. În ea obligația statului de a asigura acest nivel de trai decent nu este relevantă, nefiind trasate perspectivele de evoluție progresivă.

În acest context, o a treia concepție în definire pornește de la faptul că acest drept „implică obligația statului și a comunității internaționale de a asigura îmbunătățirea continuă și fără limite a nivelului de trai (în raport de posibilitățile și standardele sociale); este, deci, un drept constituțional complex ce încorporează toate drepturile (singulare sau, la rândul lor, complexe), care, prin natura lor sau în anumite circumstanțe, converg către satisfacerea plenară a **nevoilor** și **aspirațiilor** omului în toată complexitatea sa" [146, p.15].

Deci, este „un drept dinamic și expansiv, în sensul că încorporează toate drepturile ce privesc calitatea vieții umane, de natură patrimonială (dreptul la salariu, la pensie etc.) și drepturi personale extrapatrimoniale (sănătatea, educația, integritatea fizică și psihică, respectul vieții private etc. …" [146, p.10].

Succinta expunere a definițiilor date noțiunii „dreptul la un nivel de trai decent" invocă următoarea concluzie, pe care o împărtășim: „… traiul decent este imposibil fără dezvoltarea liberă a personalității umane, fără beneficierea de realizarea științei, culturii, fără posedarea unei profesii" [81, p.190], calificate în toate domeniile, completăm noi.

Aici vom încerca să completăm definițiile deja existente cu una proprie. Astfel, în opinia noastră, *dreptul la un nivel de trai decent este un drept social-economic complex ce implică, pe de o parte, tendința subiectivă, având ca suport dezvoltarea social-economică a societății pentru asigurarea liberei dezvoltări a personalității umane, iar, pe de altă parte, obligația statului de a crea, în colaborare cu comunitatea umană, condițiile economice adecvate garanțiilor juridice de a satisface această tendință general-umană.*

Elucidarea conținutului noțiunii „nivel de trai decent" invocă dificultăți, deoarece însăși noțiunea nu este clar definită nici sub aspect normativ, nici doctrinar. Astfel, pornind de la prevederile art. 47 alin. (1) din Constituție, „nivelul de trai decent" include asigurarea sănătății și bunăstării persoanei și familiei ei, aceasta cuprinzând „hrana, îmbrăcămintea, locuința, îngrijirea medicală, precum și serviciile sociale necesare". Interpretarea *stricto sensu* sugerează ideea nu atât „de un trai decent/viață, cât de simpla existență a persoanei" [128, p.24].

Într-o accepție doctrinară, „trai decent" semnifică „posibilitatea omului de a deține și de a beneficia de bunurile și realizările civilizației: asigurare medicală, tehnică modernă, mijloace de transport, hrană rațională și calorică, deservire, acumulare de bogății culturale. Astfel, *traiul decent* este imposibil fără dezvoltarea liberă a personalității, fără beneficierea de realizările științei, culturii și fără posedarea unei profesii" [56, p.184].

b) **Identificarea elementelor constitutive ale dreptului la un nivel de trai decent.**

Încă economiştii liberali, începând cu Adam Smith, considerau că „progresul economic condiţionează şi determină progresul social", „economicul fusese considerat a fi în valoarea dominantă faţă de care „socialul" părea a nu fi decât un reziduu sau un corectiv" [149, p.188]. Îngăduim a dezvolta acest raţionament şi să adăugăm că aceste două universuri ale societăţii umane se intercondiţionează reciproc şi se atrag unul pe altul în procesul evoluţiei societăţii. Progresul economic impune progresul social, iar progresul social impune progresul economic. Pe această cale s-a ajuns la societăţile umane contemporane dezvoltate.

Această legătură se regăseşte, într-o formă specifică, şi în cazul realizării dreptului la un nivel de trai decent. Astfel, potrivit art. 126 alin. (1) din Constituţia Republicii Moldova, economia este „de orientare socială". Iar art. 47 alin. (1) stipulează că „statul este obligat să ia măsuri ca orice om să aibă un nivel de trai decent ...". O formulă mai adecvată o găsim în art. 47 alin. (1) din Constituţia României, în conformitate cu care „statul este obligat să ia măsuri de dezvoltare economică şi de protecţie socială, de natură să asigure cetăţenilor un nivel de trai decent".

În acelaşi timp, practic, statele, care au abordat rolul economiei în procesul asigurării şi realizării dreptului la un nivel de trai decent au menţionat şi impactul distribuirii resurselor [146, p.11]. Cu alte cuvinte, caracterul social al economiei, garant al asigurării unui nivel de trai decent, implică, într-o viziune, „modul de distribuire a resurselor economice şi modul de impunere fiscală, care trebuie echilibrate în aşa fel încât să rezulte o bunăstare îndestulătoare pentru toţi membrii societăţii, fără discrepanţe mari de averi" [82, p.150].

Deci, nu eliminarea discrepanţei mari de averi, discrepanţă care va persista, constituie esenţa problemei, ci crearea unui mecanism juridic complex, ştiinţific argumentat, capabil să asigure un nivel de trai decent fiecărui om şi familiei lui ca personalitate umană.

Referitor la elementele constitutive ale dreptului la un nivel de trai decent, citǎm art. 47 alin. (1) din Constituţia Republicii Moldova, conform căruia acestea sunt: „sănătatea, bunăstarea care cuprinde hrana, îmbrăcămintea, locuinţa, îngrijirea medicală, precum şi serviciile sociale necesare".

Practica contemporană a elaborat şi aplică sisteme de securitate şi sanitare în muncă – toate având ca scop „asigurarea celor mai bune condiţii de lucru, apărarea vieţii, sănătăţii, integrităţii fizice şi psihice a salariaţilor" [94, p.9]. Indubitabil, aceste sisteme, într-o măsură practică şi normativă, asigură realizarea dreptului la un nivel de trai decent şi în cadrul realizării dreptului la muncă, autentice demnităţii umane în complexitatea sa.

Astfel, sfera criteriilor de determinare a structurii dreptului la un nivel de trai cuprinde și asigurarea condițiilor de muncă corespunzător criteriilor etice, morale și juridice.

În analiza prevederilor constituționale identificăm două dimensiuni conexe ale dreptului la un nivel de trai decent: a) sănătatea și b) bunăstarea.

Sănătatea implică îngrijirea medicală. Această prevedere se regăsește într-o formulă dezvoltată în art. 36 din Constituție, în conformitate cu care:

„a) Dreptul la ocrotirea sănătății este garantat;

(2) Minimumul asigurării medicale oferit de stat este garantat;

(3) Structura sistemului național de ocrotire a sănătății și mijloacele de protecție a sănătății fizice și mentale a persoanei se stabilesc potrivit legii organice".

Vom adăuga aici și dreptul la un mediu înconjurător sănătos, prevăzut de art. 37 din Constituție, în conformitate cu care: „(1) Fiecare om are dreptul la un mediu înconjurător neprimejdios din punct de vedere ecologic pentru viață și sănătate, precum și la produse alimentare și obiecte de uz casnic inofensive".

Potrivit concepției noastre, în conformitate cu care dreptul la ocrotirea sănătății (art. 36 din Constituție) este un element constitutiv social al dreptului complex la un nivel de trai decent, urmează să luăm în considerare (în capitolul 4 al tezei) două legi organice care au detalizat reglementarea constituțională, instrumente care pun în practică garantarea dreptului la ocrotirea sănătății și, implicit, a dreptului la un nivel de trai decent: *Legea ocrotirii sănătății, nr.411-XIII din 28.03.1995,* și *Legea securității și sănătății în muncă, nr.186-XVI din 10.07.2008.*

Importantă în cazul definirii statului social este recenta publicație a acad. Ion Guceac *Matricea multidimensională a statului social.* În lucrare se menționează că problema dată preocupă experți din diverse domenii (sociologi, juriști, politologi), fiind una actuală, specifică celor mai recente schimbări de nivel global și național și care implică capacitatea statului de a pune în aplicare „o politică ce vizează asigurarea unui nivel decent de bunăstare a cetățenilor săi, să sprijine categoriile defavorizate ale populației, să asigure dreptatea și echitatea socială." [64, p. 58]. Autorul consideră că orientarea socială a politicii statului este un scop, pe care orice stat modern poate să și-l propună, acest fapt constituind o oportunitate de dezvoltare a statului de drept și de respectare a valorilor democratice. Funcționarea statului social însă depinde de mulți factori de natură economică, politică, socială și chiar de "diverse condiții istorice specifice și valori, de multitudinea intereselor și orientărilor ideologice ale oamenilor" [64, p. 66]. Din perspectiva utilizării expresiilor, în cadrul dezbaterilor pe acest subiect, fapt remarcat în lucrarea dată, identificăm sintagme precum: stat social, stat protector, stat al bunăstării. Analizând situația din Republica Moldova, aici este menționată Strategia „Moldova Europeană 2030" și sunt

descrise cele două componente ale sistemului de asigurare socială: sistemul de asigurări sociale și sistemul de asistență socială. Criteriul *eficacitatea sistemului de asigurare socială* a stat la baza clasificării următoarelor patru modele „pentru implementarea conceptului de stat social" [64, p. 66]:

1) modelul universal suedez (sistem extins de instituții și servicii sociale; plăți din fonduri fiscale publice);
2) modelul universal englez (fonduri din asigurări sociale, servicii de asigurare socială pentru combaterea sărăciei, mai limitate);
3) modelul german (extins, orientat spre diverse categorii de persoane și grupuri profesionale; contribuții de asigurare socială);
4) modelul rezidențial (SUA, Elveția; asigurarea anumitor categorii sociale; finanțare din contribuții private).

În continuare, clasificarea statelor sociale, precum și modelele menționate mai sus, ne permit să înțelegem caracterul complex al acestui mod de organizare eficient pentru societatea contemporană. Astfel, *statul social liberal* „este un „stat al serviciilor sociale", care are grijă doar de cei mai slabi, „social dezavantajați", având drept obiectiv principal „asigurarea ocupării maxim posibile a populației apte de muncă și a «pacificării societății»" [64, pag. 66].

Următoarele două categorii, *statele sociale conservatoare* și *statele sociale, social-democrate,* diferă prin nivelul prestațiilor. Astfel, în „statele sociale social-democrate, prestațiile sunt mai mari decât în cele liberale" [64, pag. 69]. O altă particularitate a statelor sociale, social-democrate o constituie serviciile publice universale, care „sunt accesibile tuturor și pentru care nu se plătesc contribuții sau se plătesc contribuții foarte reduse. Aceste servicii sunt, în special, în domeniul îngrijirii copiilor și al asistenței" [64, pag. 70].

Factorul economic are un rol important în dezvoltarea statului social și îndeplinirea unor sarcini specifice precum: „asigurarea păcii și armoniei în societate, formarea unui mediu de viață favorabil pentru oameni, afirmarea relațiilor de echitate socială" [64, p.70].

3.2. Încadrarea dreptului la un nivel de trai decent în principiile aplicabile drepturilor și libertăților fundamentale

Pentru început vom menționa că doctrina de specialitate invocă cel puțin următoarele probleme la acest capitol.

O primă problemă ține de utilizarea sintagmelor oarecum diferite de către autorii care examinează subiectul. Așa, bunăoară, I. Muraru utilizează expresia „Principii constituționale

aplicabile drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale ale cetățenilor români" [88, p.193]. Alt grup de autori (I. Deleanu, V. Popa) utilizează expresia „principiile reglementării drepturilor și libertăților fundamentale" [47, p.116; 96, p.304]. *În ce ne privește, considerăm adecvată sintagma principiile reglementării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului și cetățeanului*"; *adică, nu le racordăm la stat.*

O a doua problemă ține de identificarea a însești principiilor ca atare. În acest caz opinia cercetătorilor nu este unanimă. De exemplu, I. Muraru identifică următoarele principii:

„1. Universalitatea; 2. Neretroactivitatea; 3. Egalitatea; 4. Funcțiile și demnitățile publice pot fi ocupate numai de persoanele care au cetățenia română și domiciliul în țară; 5. Protecția juridică a cetățenilor români în străinătate și apatrizii se bucură în România de protecție juridică; 6. Cetățenii români nu pot fi extrădați sau expulzați din România; 7. Prioritate a reglementărilor internaționale; 8. Accesul liber la justiție; 9. Caracterul de excepție al restrângerii exercițiului unor drepturi sau al unor libertăți" [88, p.193].

La rândul său, V. Popa invocă și următoarele principii: dreptul de a-și cunoaște drepturile și îndatoririle; respectarea dreptului internațional (art. 8 din Constituție); prezumția nevinovăției [96, p.305].

La principiile enumerate de I. Muraru, T. Cârnaț mai adaugă:

„1. Garantarea reală și efectivă a drepturilor fundamentale cetățenești;

2. Umanismul drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor;

3. Legătura organică dintre drepturile și libertățile fundamentale ale cetățenilor" [13, p.134].

O abordare aparte a subiectului găsim la I. Deleanu, care menționează că "Sub denumirea de „dispoziții comune", similară sintagmei „principiile comune", în Constituție sunt înscrise câteva reguli structurante" [47, p.116]. Suplimentar la principiile deja enunțate, autorul citat completează acest bloc cu „exercițiul dreptului cu bună-credință".

În raport cu tema tezei, se impun a fi expuse doar principiile comune, și anume: a) *principiul universalității* și b) *principiul egalității*.

a) Universalitatea drepturilor, libertăților și îndatoririlor fundamentale.

Conform art. 15 din Constituția Republicii Moldova, cetățenii „beneficiază de drepturile și de libertățile consacrate prin Constituție și prin alte legi și au obligațiile prevăzute de acestea".

În opinia lui I. Deleanu, principiul astfel formulat „are multiple semnificații:

1 - el evocă universalitatea drepturilor și a libertăților, precum și egalitatea deplină între cetățeni, sub aspectul vocației lor la orice drept sau libertate;

2 - în sensul acestui principiu, drepturile și obligațiile constituie o unitate *sui generis*, această unitate dând expresie echității și egalității în tratamentul juridic. Adeseori, obligațiile

sunt indisolubil legate de drepturi, încât exercitarea sau chiar existența dreptului nu pot fi concepute în lipsa obligației ce constituie tocmai cauza dreptului;

3 - textul implică - și în acest domeniu - principiul legalității, conform căruia nici drepturile, nici îndatoririle nu pot fi *contra legem* sau *praeter legem* " [47, p.116].

În viziunea lui I. Muraru, „universalitatea drepturilor și libertăților se referă atât la sfera propriu-zisă a drepturilor, cât și la titularul acestora. Sub primul aspect, ea exprimă vocația omului, a cetățeanului pe planul realităților juridice interne ale fiecărei țări, pentru toate drepturile și libertățile. Sub cel de-al doilea aspect, universalitatea exprimă ideea că toți cetățenii unui stat se pot bucura de aceste drepturi și libertăți" [86, p.193].

Într-adevăr, aceasta este o posibilitate juridică generală și abstractă, recunoscută și garantată de Constituția fiecărui cetățean. Totuși, aceste reglementări trebuie interpretate în sensul că "depinde de fiecare cetățean, de capacitățile și eforturile sale, în condițiile conferite de către ordinea constituțională, apropierea rezultatelor exercitării acestor drepturi" [91].

Prin urmare, Constituția răspunde practic exigentelor formulate în preambulurile celor două pacte referitoare la drepturile omului [86, p.23], în care se constată că recunoașterea demnității inerente tuturor membrilor familiei umane și a drepturilor lor egale și inalienabile constituie fundamentul libertății, al justiției și al păcii în lume. Se recunoaște, de asemenea, că aceste drepturi decurg din demnitatea persoanei umane și statelor li se impune obligația de a promova respectul universal și efectiv al drepturilor și libertăților omului.

Universalitatea drepturilor implică și universalitatea îndatoririlor. Această idee este formulată în respectivele pacte, conform cărora „individul are îndatoriri față de alții și față de colectivitatea căreia îi aparține și este ținut de a depune eforturi în promovarea și respectarea drepturilor recunoscute în pacte" [86, p.187].

Acest principiu exprimă în fond legătura indisolubilă dintre drepturi, libertăți și îndatoririle fundamentale, precum și intercondiționarea lor. Într-o viziune largă și, desigur, corectă, îndatoririle devin garanții ale drepturilor, deoarece „pentru a avea, trebuie mai întâi să creezi, să produci, să depui efort" [47, p.117].

b) Principiul egalității

Alin. (2), art. 16 din Constituție stabilește: „toți cetățenii Republicii Moldova sunt egali în fața legii și a autorităților publice, fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, religie, sex, opinie, apartenență politică, avere sau de origine socială".

Acest principiu este tratat diferit de către savanții în domeniu. Astfel, de exemplu, I. Muraru menționează că „egalitatea în fața legii și a autorităților publice nu poate implica ideea de standardizare, de uniformizare, de înscriere a tuturor cetățenilor sub semnul aceluiași regim

juridic, indiferent de situația naturală sau socio-profesională a acestora" [85, p.194], arătând că în prezent copiii și tinerii se bucură de un regim special de protecție, ca de altfel și persoanele handicapate. Iată de ce T. Drăganu consideră că una dintre aplicațiile acestui principiu este „luarea de măsuri speciale pentru ocrotirea persoanelor handicapate" [53, p.187].

Împărtășind aceste idei, intervenim totuși cu o mică remarcă referitor la expresia „persoane handicapate". Considerăm că această sintagmă lezează demnitatea persoanelor vizate. De aceea, propunem să fie acceptată sintagma „persoane cu deficiențe (dizabilități) de sănătate" și, totodată, să fie modificat art. 51 din Constituția Republicii Moldova, utilizând această formulă, deoarece „situațiilor egale trebuie să le corespundă un tratament juridic egal; la situații diferite, tratamentul juridic nu poate fi decât diferit" [86, p.196].

La rândul său, I. Muraru, examinând acest principiu, identifică trei aspecte ale lui, și anume:

a) egalitatea în drepturi a femeilor cu bărbații;
b) egalitatea în drepturi a cetățenilor fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, limbă, avere sau origine socială;
c) egalitatea în drepturi a cetățenilor fără deosebire de religie, opinie sau apartenență politică [86, p.117].

În același context, T. Drăganu menționează, în primul rând, că „egalitatea, așa cum este definită de Constituție, nu constituie o garanție limitată la drepturile și libertățile fundamentale cetățenești, ci ea se referă la toate drepturile subiective și obligațiile, prevăzute de Constituție, legi sau alte acte normative" [53, p.185] și, în al doilea rând, „această egalitate include toate domeniile în care persoana își poate desfășura activitatea, indiferent dacă ele interesează viața economică, politică, juridică, socială sau culturală. În toate aceste domenii, nici prin legi sau alte acte normative, nici prin acte de aplicare a normelor juridice nu se poate face vreo discriminare între cetățeni, care trebuie, în condiții identice, tratați în mod identic" [53, p.185].

O altă aplicație particulară a acestui principiu privește copiii și tinerii. „Ea este consecința interesului special pe care îl are statul pentru formarea morală, intelectuală și profesională a generațiilor viitoare, dar și nevoii de a ocroti interesele copiilor și tinerilor, încă insuficient pregătiți pentru a înfrunta greutățile vieții și posibilele abuzuri îndreptate împotriva lor" [53, p.186].

În acest context, principiul egalității urmează a fi tratat pornind de la *egalitatea în drepturi* la *egalitatea șanselor în sistemul educațional*, optându-se pentru o educație incluzivă, deschisă. Pentru a depăși prejudecățile sociale, *fiecare copil, adolescent* trebuie să-și dezvolte capacitățile personale fără limitări impuse de roluri stricte. Școala este un loc în care speranțele pot deveni realitate, dacă profesorii și elevii conștientizează diversitatea și complexitatea naturii umane și

valorifică fiecare talent sau latură creativă dăruită de Dumnezeu.

Egalitatea şanselor înseamnă ceva mai mult decât drepturile egale, ea înseamnă o egalitate reală a şanselor individuale de promovare, dezvoltare, unde educaţia este un instrument foarte important. Teoretic, egalitatea şanselor este garantată în toate ţările lumii, iar în practică încă rămâne un concept destul de modest şi vag - atât pentru instituţiile de învăţământ, cadrele didactice, cât şi în mentalitatea socială. Din acest motiv este nevoie de o dinamică în continuă dezvoltare pentru ca schimbările să devină sesizabile.

3.3. Particularităţi ale gradului de asigurare a dreptului la un nivel de trai decent, în funcţie de statutul juridic al subiectelor de drept

În fond, tipologia subiectelor dreptului la un nivel de trai decent este strict determinată în conţinutul art. 47 din Constituţia Republicii Moldova. În acest context identificăm următoarele subiecte de drept, beneficiare ale dreptului la un nivel de trai decent: a) cetăţeanul şi, în funcţie de situaţie, b) familia cetăţeanului.

În funcţie de situaţii concrete, cetăţeanul „preia statutul de subiect de drept în calitate de: a) salariat; b) pensionar; c) şomer; d) bolnav; e) invalid; f) persoană cu dizabilităţi; g) bătrân şi h) sau alte cazuri" (art. 47 alin. (2) din Constituţie).

Prezenta identificare a calităţii subiectelor de drept se impune, deoarece anume pe această cale determinăm gradul relativ al asigurării nivelului de trai decent. Astfel, gradul nivelului de trai al salariatului este direct proporţional cu salariul minim, instituit pe economie (art. 43 alin. (2) din Constituţie). Altfel spus, „bunăstarea lui şi a familiei lui" depinde de mărimea acestui salariu.

Chiar dacă prevederile constituţionale nu operează cu categoria „pensionar", ci cu termenul „bătrâneţe", aici vom utiliza noţiunea generală „bătrâneţe" ce include şi categoria „pensionar". Aceasta deoarece şi nivelul minim al pensiei trebuie să-i asigure „bătrânului" un nivel de trai decent relativ, pornind de la prevederile art. 16 alin. (2) din Constituţie – principiul egalităţii.

Alta este situaţia şomerilor, a bolnavilor, a invalizilor, a persoanelor cu dizabilităţi (art. 51 din Constituţie), a văduvelor, precum şi a altor persoane în cazuri de pierdere a mijloacelor de subzistenţă, în urma unor împrejurări independente de voinţa lor.

Spiritul acestui subiect rezidă în legătura dialectică dintre caracterul social al statului şi dreptul la un nivel de trai decent, la general, şi în funcţie de statutul juridic specific al subiectelor de drept, beneficiare de acest drept, în special.

Nivelul de trai decent minim garantat trebuie să fie asigurat în funcție de statutul juridic al subiectului de drept.

Astfel, gradul nivelului de trai al salariatului este în directă dependență de realizarea dreptului la muncă, pornind de la instituirea unui salariu minim pe economie (art. 43 alin. (2) din Constituție). Anume cuantumul salariului, care este o determinantă fluctuantă, în funcție de dezvoltarea economică a statului, trebuie să-i asigure lui și familiei lui un nivel de trai decent pe dimensiunea „bunăstare" (art. 47 alin. (1) din Constituție).

Altă situație se urmărește în cazul „șomajului", adică al persoanei care temporar nu este angajată în câmpul muncii și nu este asigurată cu salariul minim garantat pe economie. În aceste împrejurări, intervine statul prin acordarea alocațiilor sociale pe perioada șomajului.

Cu toate că această calitate este de scurtă durată în timp, totuși alocația trebuie să-i sigure un grad minim de trai decent. Totodată, pe această perioadă, statul este obligat să reangajeze persoanele respective în câmpul muncii fie prin crearea noilor locuri de muncă, fie prin reciclarea profesională.

Tot în raport cu statutul de salariat se află și „starea de boală", determinată pe o durată limitată în timp, dar care trebuie „compensată" în raport cu statutul salariatului, situație reglementată de normele dreptului muncii.

Statutul „văduviei" este condiționat de mai mulți factori, iar intervenția statului poartă un caracter suplinitor în fiecare caz individual aparte.

Considerăm oportun de a identifica încă două categorii de subiecte, specifice în raport cu asigurarea dreptului la un nivel de trai decent, și anume: a) copiii și familiile cu copii; b) persoanele cu dizabilități.

Aceasta deoarece se impune luarea de măsuri speciale pentru ocrotirea copiilor, familiilor cu copii și a persoanelor cu dizabilități, pentru că „situațiilor egale trebuie să le corespundă un tratament juridic egal; la situații diferite, tratamentul juridic nu poate fi decât diferit" [53, p.187].

Astfel, în situația cetățeanului cu calitatea de „persoană cu dizabilități", adică care a pierdut capacitatea de muncă pe viață, asigurarea nivelului minim de trai decent fiind pusă pe seama statului. Aici, ca și în cazul persoanelor care au pierdut mijloacele de subzistență în urma unor împrejurări independente de voința lor, funcția socială a statului se manifestă plenar. Respectiv, gradul nivelului de trai al acestor subiecte de drept este direct proporțional nivelului de dezvoltare social-economică a statului și, respectiv, a politicilor implementate în acest domeniu.

În mod logic, în condițiile statului de drept și democratic, principiile și normele constituționale își au finalitatea prin reglementări detaliate, stipulate în legi organice. Respectiv, prevederile art. 51 din Constituție „Protecția persoanelor cu dizabilități" în alin. (1) stabilesc că

statul asigură pentru persoanele cu dizabilități condiții speciale, inclusiv „... de integrare socială".

Această garanție constituțională este asigurată, în plan normativ, prin reglementările detaliate în cadrul Legii nr. 60 „Privind incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități", adoptată la 30 martie 2012. În art. 1 al aceleiași Legi este stabilit clar și precis că legea are ca scop reglementarea „drepturilor persoanelor cu dizabilități în vederea incluziunii sociale a acestora, garantării posibilității participării lor în toate domeniile vieții fără discriminare, la un nivel identic cu ceilalți membri ai societății, având ca bază respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului".

În raport cu aceste prevederi, vom face precizarea de rigoare ce ține de dreptul la un nivel de trai decent, ca drept fundamental. Astfel, structural, legea cuprinde capitole care, prin reglementări, asigură, tangențial sau direct, respectarea dreptului persoanelor cu dizabilități la un nivel de trai decent. Respectiv, capitolul IV reglementează educarea, instruirea și pregătirea profesională, capitolul V – integrarea în câmpul muncii, iar capitolul VI - sănătatea, recuperarea medicală și socială.

O pondere specifică are capitolul VII, care asigură „protecția socială a persoanelor cu dizabilități". Cele opt articole (46-53) cuprind întreaga gamă a garanțiilor, care permit asigurarea dreptului la un nivel de trai decent fără nicio discriminare. În calitate de garanții instituționale ale prevederilor legii în ansamblu, servesc stipulările din capitolul VIII, în care sunt identificate următoarele autorități: 1. Consiliul național pentru drepturile persoanelor cu dizabilități (art. 54); 2. Autoritățile administrației publice centrale (art. 55) și 3. Autoritățile administrației publice locale (art. 56).

Reglementările constituționale și detalierea lor în Legea organică stabilesc cadrul legal închegat pentru asigurarea dreptului la un nivel de trai decent persoanelor cu dizabilități. În același timp, normele juridice sunt justificate și sub aspect științific fundamentate, fapt care a permis o argumentare logică a domeniilor necesare asigurării acestui drept fundamental.

a) **Femeile.** Discriminarea directă a femeilor după criteriul de sex în domeniul relațiilor de muncă reprezintă aplicarea intenționată a unui tratament mai puțin favorabil în privința unei persoane ... aflate în raporturi juridice de muncă, cu scopul limitării folosirii drepturilor și libertăților în condiții de egalitate juridică cu celălalt sex [80, p.8], implicit al limitării dreptului la un nivel de trai decent.

Pentru a evita această discriminare, trebuie să aplici principiul „asigurării remunerării egale a femeilor cu bărbații" [79, p.10]. Pe această cale se va asigura și principiul egalității (art.16 din Constituție). „Apărarea judiciară a drepturilor de muncă ale femeilor se face de către instanțele

de judecată. Este de menționat faptul că sarcina probei în cazurile de discriminare sau de concediere sau transferul ilegal este în sarcina angajatorului". Cu alte cuvinte, suntem în prezența unei proceduri specifice, pornind de la statutul juridic al subiectului.

b) **Copiii și familiile cu copii**. Acestei teme sunt dedicate mai multe studii, inclusiv o teză de doctor în drept cu titlul „Reglementări juridice privind asistența socială a copilului și a familiei cu copii în Republica Moldova", teză susținută de Aliona Chisari în anul 2006.

În baza cercetării actelor normative, a literaturii de specialitate, precum și a practicii realizării drepturilor fundamentale, în general, și a celui la un nivel de trai decent, autoarea pornește de la constatarea, în conformitate cu care: „În Republica Moldova persistă sărăcia infantilă, în special în zonele rurale, unde patru din zece copii sub vârsta de zece ani trăiesc în sărăcie extremă" [17, p.3].

Această temă este reflectată în lucrările specialiștilor în domeniu privind obligația statului de a asigura un nivel de trai decent persoanelor aflate în dificultate sau cu dizabilități. Anume statutul special al acestor subiecte merită o abordare aparte cât privește dreptul la un nivel de trai decent ca un drept universal.

Într-adevăr, la momentul actual, „acțiunile de asistență socială a copiilor și a familiei cu copii constituie o prerogativă esențială realizată atât la nivel statal, cât și la nivel internațional. Fiind identificate mai multe accepțiuni ale asistenței sociale, ... este abordată în calitate de instituție a dreptului securității sociale: ... diferă de cea „de asigurare socială" [17, p.8].

În calitate de subiecte ale raporturilor juridice de asistență socială cu statut deosebit, sunt copiii și familia cu copii aflați în dificultate; sunt „orice copil sau familie ale căror necesități de ordin material, psihologic, social etc. nu sunt realizate pe deplin" [17, p.9].

Asistența socială este percepută ca o instituție a dreptului securității sociale.

Realizând o sinteză a literaturii necesare cercetării în cauză, A. Chisari afirmă că această instituție reprezintă totalitatea „de norme juridice menite să reglementeze relațiile sociale ce apar între persoana sau familia aflată în dificultate și organul abilitat, în legătură cu acordarea diferitelor prestații și/sau servicii sociale celor dintâi" [17, p.15].

Anume pe această cale copiilor și familiilor cu copii li se asigură plenar dreptul la libera dezvoltare a personalității umane și constituirea unui stat de drept și democratic. La aceasta contribuie și Avocatul Poporului pentru problemele copiilor atât prin muncă explicativă, cât și prin acțiuni practice.

c) **Persoanele cu dizabilități.** Pentru început vom remarca faptul că în literatura de specialitate se mai utilizează categoria „persoane cu handicap" care, în viziunea noastră, este depășită atât sub aspect moral, cât și juridic, care poate duce la jigniri personale. Corectă și tot mai des utilizată, respectându-se demnitatea personalității umane, este categoria „persoane cu

dizabilităţi". Suntem de acord cu afirmaţia potrivit căreia aceste persoane „figurează printre populaţiile dezavantajate, „ţinte" ale unor măsuri speciale de protecţie socială; de aici rezultă că nivelul calităţii vieţii lor se află în raporturi strânse cu tipurile de intervenţii ale colectivităţii" [81, p.137].

Aceasta deoarece „handicapul", „dizabilitatea" înseamnă „expunerea la un anumit *risc de excluziune socială*, având semnificaţia obstacolelor care împiedică o persoană să participe activ la diferite tipuri de activităţi sociale" [81, p.137].

În literatură, calitatea vieţii persoanelor cu dizabilităţi este percepută din două perspective: dimensiunea obiectivă şi dimensiunea subiectivă. Aceşti indicatori (dimensiuni) încep şi au la bază condiţiile materiale şi circumstanţele în care persoana îşi duce traiul.

a) Dimensiunea obiectivă a calităţii vieţii constă „din două componente: pe de o parte, un set de condiţii materiale şi, pe de altă parte, o evaluare socialmente structurată a acestora. Această dimensiune obiectivă cuprinde caracteristicile observabile care descriu viaţa cuiva: fiecare persoană are o anumită formă a corpului, o culoare (în mod obişnuit), o conştiinţă de sine, un ansamblu specific al funcţiilor şi atribuţiilor privind utilizarea minţii şi a corpului, un mediu care include circumstanţele familiale, locuinţa, comunitatea etc." [159, p.48].
b) Dimensiunea subiectivă – practica socială a abordat numeroase probleme legate de demersul privind evaluarea calităţii vieţii persoanelor cu dizabilităţi, „în special atunci când este vizată dimensiunea subiectivă" [159, p.49].

Cea mai importantă şi veritabilă trăsătură a calităţii vieţii subiective constă „în sursa judecăţilor normative care sunt aplicate faptelor – în orice caz, mai largi sau mai restrânse decât putem noi să le identificăm. În cazul persoanei competente, aceste judecăţi îşi au originea în capacitatea sa ca fiinţă autonomă de a-şi formula propriile sale credinţe şi valori, de a-şi judeca propriile condiţii de viaţă şi de a lua deciziile corespunzătoare care o privesc" [159, p.147].

O altă problemă ce ţine de calitatea vieţii, a dreptului persoanelor cu dizabilităţi la un nivel de trai decent, este „dependenţa" creată „nu atât din cauza limitărilor funcţionale privind capacităţile lor de a se îngriji, cât din cauza faptului că vieţile lor sunt modelate de o varietate de forţe economice, politice şi sociale. Dependenţa nu este pur şi simplu o problemă a individului dependent, ci şi una pentru politicieni, planificatori şi specialişti care trebuie să organizeze (controleze) această dependenţă în acord cu valorile sociale curente şi cu circumstanţele economice" [161, p.94].

În fond, dreptul implică ideea că fiecare trebuie să dispună de mijloace care să-i permită să-şi îndeplinească şi să-şi impună propria voinţă. Dacă în majoritatea cazurilor oamenii îşi impun propria voinţă de sine stătător, apoi copiii şi persoanele cu dizabilităţi nu tot timpul „au de ales în

ce privește hotărârile ce le vor lua, neputând să-și realizeze propria voință din diferite motive - de vârstă, sănătate, economice sau administrative" [81, p.186]. În acest sens, facultatea de autodeterminare a acestor subiecte de drept este afectată și nu se mai poate vorbi de drepturile lor decât în măsura de protecție juridică prin care să le ocrotească [81, p.186].

Spre deosebire de copiii care se bucură de un regim juridico-social de protecție [53, p.187], în cazul persoanelor cu dizabilitați și al căror statut „purta amprenta aproape exclusivă a medicalizării, în ultimul timp se conturează o veritabilă tendință a „demedicalizării", de substituire a logicii medicale cu alta de factură medico-administrativă, prin care gestiunea problemelor personale cu deficiențe este încredințată autorităților publice" [81, p.187].

Astfel, Centrul pentru Drepturile Omului din Republica Moldova, implicat nemijlocit în acest proces, a editat un ghid privind drepturile persoanelor cu dizabilități [16]. În lucrare sunt expuse competențele Centrului, cum ar fi: asigurarea respectării drepturilor și libertăților constituționale; cadrul legal și instituțional al protecției sociale a persoanelor cu dizabilități [16, p.3-10].

Un rol aparte ocupă „dreptul la un nivel de trai decent asigurat, în mare parte, prin organizarea și funcționarea sistemului de asistență socială" [16, p.11].

3.4. Interdependența dreptului la un nivel de trai decent și obligația statului privind realizarea lui

În litera și spiritul legii este „obligația fundamentală a statului de a oferi omului și cetățeanului toate garanțiile necesare de natură să asigure o reală utilizare de către aceștia a drepturilor lor" [36, p.211].

Realizarea dreptului la un nivel de trai decent preia unitatea dialectică dintre dreptul cetățeanului de a beneficia plenar de acest drept și, totodată, 1) obligația lui de a-l materializa prin munca depusă în baza dreptului constituțional la muncă și 2) obligația statului de a-i crea condiții optime de muncă, precum și condiții corespunzătoare social-economice pentru materializarea în practică a acestui drept.

Astfel, traiul decent se realizează prioritar prin munca cetățeanului și a familiei sale, prin asigurarea unui salariu minim ce ar acoperi necesitățile esențiale, adică a unui salariu ce ar acoperi așa-numitul *coș minim de consum* (existență), stabilit prin *calcule economico-statistice* [28, p.183].

Trebuie de menționat, totodată, și *dificultățile asigurării dreptului la un nivel de trai decent,* specificate de G. Vlăiescu [146, p.15].

În opinia acestui autor, dificultățile în calea asigurării dreptului la un nivel de trai decent ar fi următoarele:

- „ministerele de resort și organul legiuitor nu s-au preocupat în sens constructiv de îmbunătățirea calității învățământului ...” [146, p.15]. Această afirmație își are rostul doar în procesul determinării conceptuale a dreptului la un nivel de trai decent și asigurarea minimumului și nicidecum a conținutului economic și garanției juridice.
- „lipsa vădită de respect și de cordialitate a guvernanților față de guvernați, neconsultarea și neimplicarea societății civile în luarea deciziilor administrației publice și chiar o multitudine de cazuri de tratamente inumane” [146, p.15].

Împărtășim și noi această opinie, în contextul prevederilor art. 16 alin. (1) din Constituția Republicii Moldova, în conformitate cu care „respectarea și ocrotirea persoanei constituie o îndatorire primordială a statului”.

În continuare, îl citățm pe G. Vlăiescu, care afirmă că: „existența populației majoritare cu venituri la limită și sub limita pragului subzistenței umane și totuși fiscalizate ... În schimb, întâlnim prezența unor capitaluri străine dominante, prospere, specializate în politici de evitare a impozitării și de monopolizare a prețurilor ... cu o salarizare a forței de muncă autohtone subzistențială ...” [146, p.16].

În aceste circumstanțe se încalcă prevederile art. 126, alin. (1) din Constituția Republicii Moldova, potrivit cărora „economia este ... de orientare socială”, ale art. 132 „Sistemul fiscal”, precum și ale art. 43 alin. (2), în conformitate cu care se impune „instituirea unui salariu minim pe economie”.

Revenim la trecutul istoric și reamintim că economiștii liberali, începând cu Adam Smith, utilizau expresii precum „calitate a vieții”, „mod de viață” sau „stil de viață”. Economiștii liberali porneau de la postulatul, în conformitate cu care „progresul economic condiționează și determină progresul social”, economicul fiind considerat valoarea dominantă față de care „socialul părea a nu fi decât un reziduu sau un corectiv” [149, p.21].

Actualmente, dependența dintre economic și social este evidentă din perspectiva drepturilor și libertăților social-economice. Asigurarea respectării drepturilor sociale și, îndeosebi, a dreptului la un nivel de trai decent îi revine statului prin politica sa orientată social, bazată pe economia statului și, totodată, pe cooperarea internațională.

Ținându-se cont de semnificația dreptului la un nivel de trai decent și de gradul de influență a acestuia asupra liberei dezvoltări a personalității umane, în literatura de specialitate autohtonă, precum și în cea din alte state, se atestă un interes vădit pentru acest domeniu.

Cu toate acestea, lucrările de specialitate din domeniul dreptului constituțional și al drepturilor omului expun acest drept la modul general, ca ceva firesc și înțeles. Astfel, A. Arseni, I. Guceac, T. Cârnaț, V. Popa, Gh. Costache, I. Creangă în lucrările lor abordează tema prin prisma clasificării drepturilor și libertăților fundamentale, potrivit conținutului acestora.

1. Interdependența dreptului la un nivel de trai decent și statul social

În doctrina constituțională contemporană, „statul social" este perceput drept una dintre trăsăturile edificatorii ale statului de drept și democratic, în care libera dezvoltare a personalității umane reprezintă o valoare supremă și este garantată. Tocmai din aceste motive, în constituțiile multor state această caracteristică este stipulată direct în text. Așa, de exemplu, în art. 1 alin. (3) din Constituția României se stabilește că „România este un stat de drept, democratic și social …". Aceleași prevederi găsim în Constituția Franței, art. 2, în Constituția Spaniei, art. 1, în Constituția Republicii Moldova, art. 126 alin. (1), se stipulează că „economia Republicii Moldova … este de orientare socială".

Pentru a determina autenticitatea caracteristicii „stat social", considerăm oportun de a expune conținutul acestei categorii din dreptul constituțional și rolul ei determinator în asigurarea dreptului la un nivel de trai decent.

Într-o accepție, caracterul social al statului presupune: statul „nu poate fi un simplu partener în afaceri, un simplu observator, ci un participant care: trebuie să intervină, trebuie să aibă inițiativa și, mai ales, să ia măsuri care să asigure realizarea binelui comun. El trebuie să protejeze pe cei slabi, dezavantajați de destin și de șansă, trebuie să sprijine sectoare economice aflate în criză, dar care sunt indispensabile promovării unui trai civilizat, trebuie să asigure funcționarea unor servicii publice de protecție și intervenție socială" [87, p.83].

Într-o altă accepție, „statul social" semnifică „implicarea statului în domeniul social-economic" [47, p.71].

În viziunea prof. Ion Deleanu, pe care o împărtășim, „atributul «social» poate fi considerat un corectiv la democrația liberală clasică, esențialmente politică". Aceasta deoarece „esența democrației liberale o constituie „Libertatea" [47, p.71].

Totodată, pentru a înțelege rolul și nivelul implicării statului în domeniul social-economic, autorul delimitează, în acest proces, țările „subdezvoltate sau în curs de dezvoltare" de cele dezvoltate. În primele două categorii de state, „Libertatea" tinde să devină o metaforă, dacă ea nu este susținută materialicește [47, p.71].

În aceeași ordine de idei, pentru aceste țări, „elaborarea unei strategii globale de dezvoltare și urmărirea sistematică a programului elaborat, de „interes general", sunt indispensabile" [47, p.71]. În interes general, și aici ne referim la prezenta teză: „trebuie evaluat ca scop fundamental

al serviciilor publice (de exemplu, asigurarea unui nivel de trai decent, asigurarea sănătății populației, conservarea sau ameliorarea mediului înconjurător etc.)" [47, p.71].

În statele dezvoltate s-a reușit stabilirea echilibrului între „interesele individuale", asigurându-se un nivel de trai decent, și „interesul general", pe când în statele „subdezvoltate sau în curs de dezvoltare" tocmai „interesul general" precumpănește față de interesele individuale; atingerea acestui scop se face pe alte căi.

Astfel, s-a stabilit o practică, în conformitate cu care statul poate și trebuie „să intervină pentru aplatizarea unui monopol privat exorbitant, stimularea sau sprijinirea directă a unor sectoare private, preluarea în gestiune proprie a unor domenii administrative, conducerea nemijlocită a unor servicii publice de deosebită importanță sau deficitare etc." [47, p.71].

Or, în condițiile unui „liberalism exacerbat", se cere ca statul să adopte o poziție pasivă sau neutră. Şi aceasta „... din cauza unei temeri că regimul politic poate degenera în autoritarism sau chiar în totalitarism", pentru că - așa cum experiența istorică a demonstrat – „consecința logică a unui regim totalitar este colectivismul integral" [151, p.84].

Alteori, dimpotrivă, „i se solicită statului intervenția masivă și fermă, conducând, în cele din urmă, la „colectivism"", la etatizarea societății civile [47, p.72]. În viziunea noastră, și într-un caz și în altul, consecințele pot fi păgubitoare în raport cu dreptul la un nivel de trai decent, el fiind stabilit de către stat la un „nivel standard", și, de multe ori, de regulă, nici pe departe uman, în cadrul căruia sărăcia și teama devin norme de drept (ex.: Coreea de Nord, Cuba, o parte din țările Africii, Americii Latine).

În aceste circumstanțe, extinderea drepturilor și a libertăților social-economice și, implicit, a dreptului la un nivel de trai decent în raport cu funcțiile și obligațiile statului „... nu constituie doar o figură retorică, ci premise ale responsabilității lui" [47, p.72]. Astfel, pe acest plan, statul, ca „factor al politicii de securitate socială" [155, p.8], trebuie să asigure protecția socială a muncii (art. 43 alin. (2) din Constituție; dreptul la asistență și protecție socială, care include și dreptul la un nivel de trai decent (art. 47); dreptul persoanelor cu dizabilități (art. 51); ocrotirea mamei, a copiilor și a tinerilor (art. 50) etc.

Sub un alt unghi de vedere este tratat „statul social". Astfel, în actualele condiții, neintervenția statului în viața social-economică nu mai corespunde realităților. Aceasta deoarece categoria „interes general" include asigurarea „unui trai decent, sănătatea populației, protecția mediului înconjurător, dezvoltarea sistemului educațional". Deci, statul trebuie să aibă „**o atitudine activă** și nu pasivă, cum o cerea doctrina clasică liberală" [65, p.272].

Caracterul social al statului rezultă, așadar, din natura și funcțiile sale. Problema care se pune este de a stabili „**gradul intervenției**" în fiecare etapă a dezvoltării economice și sociale, grad

care nu trebuie nici să exacerbeze intervenția, dar nici să transforme statul într-un simplu „partener de afaceri" sau „simplu observator" [65, p.273].

În doctrina autohtonă se utilizează formula „funcția social-economică a statului".

Economia statului trebuie să asigure „bunăstarea materială a populației, dezvoltarea învățământului, științei, culturii, realizarea programelor sociale ..." [36, p.60].

Astfel, într-o opinie, se pornește tot de la „*protejarea interesului general* (binelui comun)". În condițiile statului contemporan, literatura franceză de specialitate evidențiază „*funcția de difuzare a progresului*" [162, p.63] sau „*noile funcții*" [163, p.36] care în fond „se referă la crearea unor condiții de viață decentă a cetățenilor" [96, p.90].

În calitate de garant al asigurării unor condiții de trai decent, „guvernanții sunt obligați, din punct de vedere juridic, să asigure funcționarea serviciilor publice edictând în acest scop reguli generale" [154, p.28].

Acest concept este susținut și de către A. Iorgovan, potrivit căruia „satisfacerea nevoilor sociale în interes public are loc prin intermediul serviciului public, care, într-o formulă concentrată, constituie elementul de bază din activitatea administrației publice, aceasta având ca scop aducerea la îndeplinire a legilor sau, în limitele legii, prestarea serviciilor publice" [22, p.98].

Cât privește obligația statului de a asigura fiecărui cetățean dreptul la un nivel de trai decent, apoi aceasta este posibil conceptual și practic doar dacă „există succese în domeniul protecției sociale ... condiții materiale, politice, juridice și de alt gen pentru exercitarea drepturilor și libertăților, pentru implementarea lor în viață" [28, p.187]. Cu alte cuvinte, asigurarea dreptului la un nivel de trai decent este posibilă doar cu condiția asigurării drepturilor fundamentale în complexitatea lor din partea statului. Iată din ce raționamente „... dezvoltarea omului liber nu este problema lui sau a familiei lui, ci o componentă esențială a politicii de stat" [128, p.24].

Actualmente, „statul nu reușește nici minimumul de existență real să-l asigure majorității persoanelor care necesită protecție socială", ceea ce denotă „carențele politicii sociale a statului și grava încălcare a dreptului cetățenilor la un nivel de trai decent" [128, p.27].

Dificultatea exercitării și asigurării dreptului la un nivel de trai decent, pe lângă capacitatea statului sub aspect economic, este generată și de faptul juridic, deoarece „acest drept nu este individualizat, de sine stătător, ci antrenează mai multe drepturi conexe: dreptul la muncă, dreptul la asigurarea cu pensii ... Nu mai puțin ține și de statutul specific și diferit al subiectelor ..." [136, p.174].

3.5. Concluzii la capitolul 3

Cercetarea științifică prezentă a impus analiza oricărui fenomen în complexitatea sa, identificând elementele constitutive și stabilind interdependența lor, ca elemente ale unui sistem. Pe această cale, în capitolul dat, ca rezultat al cercetării lucrărilor de specialitate, precum și a reglementărilor normative, formulăm următoarele concluzii:

1. Dreptul la un nivel de trai decent sub aspect social este absolut, înnăscut și natural, iar sub aspect economic este relativ în raport cu gradul nivelului de asigurare. Aceasta deoarece însăși determinarea „nivelului" este în strânsă corelație cu nivelul de dezvoltare a economiei țării, fiind condiționat, totodată, de gradul de percepere personală a nivelului de trai decent din partea subiectelor de drept.
2. Noțiunea „dreptul la un nivel de trai decent" este autentică prin semnificația sa, complexă prin conținutul său, reflectând, totodată, intercorelația cu alte drepturi social-economice, dar păstrându-și unicitatea.
3. Identificarea științific argumentată a naturii juridice a dreptului la un nivel de trai decent invocă faptul că el este un drept natural, pe când gradul lui de asigurare este relativ și este condiționat de nivelul de dezvoltare social-economică a statului respectiv.
4. Asigurarea nivelului de trai decent implică activitatea, pe de o parte, a subiectelor de drept, iar, pe de altă parte, a statului prin funcția socială, garantând astfel un nivel minim garantat în funcție de statutul juridic al subiectelor de drept.
5. Pornind de la statutul juridic specific al subiectelor de drept, și anume: copii, familii cu mulți copii, inclusiv aflați în dificultate, precum și persoanele cu dizabilități, în asigurarea lor cu un nivel de trai decent prevalează rolul statului prin obligația lui social-economică și juridică.

4. STATUL SOCIAL – GARANT ECONOMICO-JURIDIC AL ASIGURĂRII DREPTULUI LA UN NIVEL DE TRAI DECENT

„Omul este oglinda prin care trebuie privit Universul".

(George Bernard Show)

4.1. Statul social – caracteristică a statului de drept şi democratic

Această caracteristică a statului antrenează modalităţi şi instrumente menite să depăşească dificultăţile în asigurarea dreptului la un nivel de trai decent.

Într-o viziune de ordin general, pe care o împărtăşim, se indică o triplă manifestare de condiţii, dialecte conexe, şi anume: „**Legitimitatea** care este conferită de faptul că măsurile sunt întemeiate pe valori şi principii universale: libertatea, echitatea, proporţionalitatea, democraţia participativă …, **scopul** - de faptul că ele converg spre susţinerea ideilor de bunăstare, securitate şi progres social, iar **finalitatea** este dată de potenţialitatea măsurilor de a-şi atinge scopul" [146, p.16].

Astfel, *legitimitatea* derivă din prevederile art. 1 alin. (3) din Constituţie, în conformitate cu care „drepturile şi libertăţile omului … sunt valori supreme şi garantate". Această legitimitate este confirmată şi prin prevederile art. 16 alin. (1) din Constituţie, potrivit cărora „respectarea şi ocrotirea persoanei constituie o îndatorire primordială a statului".

Scopul rezidă din aceeaşi reglementare a art. 1 alin. (3), în conformitate cu care statul de drept şi democratic prezumă „libera dezvoltare a personalităţii umane", calitate asigurată prin convergenţa valorilor enunţate *supra*.

Finalitatea este asigurată normativ prin prisma art. 126 alin. (1) din Constituţie, care stabileşte că „economia Republicii Moldova este … de orientare socială". Totodată, în conformitate cu art. 126, alin. (2) lit. g), statul este obligat să asigure „sporirea numărului de locuri de muncă, crearea condiţiilor pentru creşterea calităţii vieţii".

Aşadar, atestăm o legătură dialectică dintre, pe de o parte, dreptul subiectiv al cetăţeanului la un nivel de trai decent şi, pe de altă parte, angajamentul lui de a-l materializa prin munca depusă.

În aceste circumstanţe, statului îi revine obligaţia ca, prin politica economică cu caracter social, să-i creeze cetăţeanului condiţiile garantate în acest proces.

Această funcţie a statului mai implică competenţa, atribuţia de a acorda atenţia cuvenită rolului educaţiei în asigurarea complexă a dreptului la un nivel de trai decent. Nu putem să nu fim de acord, în acest context, cu concepţia, potrivit căreia se atestă „…o lipsă vădită de respect şi de cordialitate a guvernanţilor faţă de guvernaţi, neconsultarea şi neimplicarea societăţii civile în luarea deciziilor administrativ-publice …" [146, p.15].

Această interinfluență are la bază concepția „micșorării distanței față de putere" [64, p.61], fapt ce va contribui la „eliminarea inegalității sociale și la distribuirea echitabilă a resurselor economice" [146, p.11].

Considerăm abordarea menționată, atât „eliminarea inegalității sociale", cât și „distribuirea echitabilă a resurselor economice" în procesul asigurării unui nivel de trai decent sunt în spiritul și litera legii și pot fi asigurate doar prin „micșorarea distanței față de putere". Deci, „nucleul axiologic al democrației reale (singura capabilă să asigure un nivel de trai decent) este acela de a înfăptui apropierea, încrederea, cordialitatea și respectul sincer dintre oameni, indiferent de poziția acestora în societate" [50, p.235].

Prin urmare, trebuie să obținem nu „micșorarea distanței oamenilor față de puterea de stat, ci asigurarea funcționării plenare a statului de drept și democratic în toată amploarea sa".

Aceste abordări preliminare ne servesc ca temei pentru a expune subiectul sub aspectul obligației statului social – îndatorirea de a asigura dreptul la un nivel de trai decent.

Într-o formulă generală, problema dreptului la un nivel de trai decent a fost expusă de către Președintele Statelor Unite ale Americii, Franklin Delano Roosvelt, în cuvântarea sa în fața Congresului la 6 ianuarie 1941. Astfel, el menționa: „noi dorim cu ardoare o lume întemeiată pe patru libertăți esențiale. Prima este libertatea cuvântului și expresiei – oriunde în lume. A doua este libertatea fiecărei persoane de a se ruga lui Dumnezeu în felul său – oriunde în lume. A treia este *eliberarea de sărăcie – oriunde în lume* (**s.n.**). A patra este *eliberarea de frică – oriunde în lume* (**s.n .**)" [152, p.250].

Trebuie menționat faptul că, toate aceste patru libertăți esențiale și-au regăsit reglementare inițial în Declarația Universală a Drepturilor Omului și, ulterior, în alte acte internaționale.

Asigurarea acestor drepturi se regăsește în „Carta Atlanticului", semnată la 14 august 1941 de către Roosevelt și Churchill, care „își reafirmau credința în colaborarea economică dintre națiuni și în edificarea unei lumi a păcii după înfrângerea tiraniei naziste" [57, p.88].

Deja după adoptarea DUDO, ideea respectării drepturilor omului „atât sub forma libertății politice în întreaga lume, dar mai ales sub forma unor programe sociale care să permită bunăstarea tuturor americanilor" [56, p.89] a fost foarte bine formulată de președintele Lyndon Johnson. Astfel, printre altele, el sublinia: „Eu vreau să fiu președintele care a contribuit la hrănirea celor înfometați și la pregătirea lor pentru a fi plătitori de impozite și nu mâncători de impozite. Vreau să fiu președintele care i-a ajutat pe săraci să-și găsească drumul în viață ..." [10, p.161].

Puține state în constituțiile lor califică statul ca fiind social. Ex.: Constituția României, art. 1, alin. (3); Constituția Franței – art.2; Constituția Spaniei – art.1.

În Constituția Republicii Moldova, această caracteristică a statului nu este stipulată expres, ci se stabilește doar că „economia Republicii Moldova este ... de orientare socială" (art. 126, alin.(1).

Atributul „social" poate fi „considerat un corectiv la democrația liberală clasică, esențialmente politică". Esența democrației liberale o constituie „libertatea" [47, p.71].

Însă în condițiile „țărilor subdezvoltate sau în curs de dezvoltare, „Libertatea" tinde să devină o metaforă dacă, așa-zicând, ea nu este susținută materialicește. Pe de altă parte, pentru aceste țări, elaborarea unei strategii globale de dezvoltare și urmărirea sistematică a programului elaborat sunt indispensabile" [47, p.71].

În aceste țări, „interesul general" prevalează față de interesele individuale, specifice liberalismului [47, p.71]. Iar „interesul general" trebuie evaluat ca scop fundamental al serviciilor publice (de exemplu, asigurarea unui nivel de trai decent [s.n.], asigurarea sănătății populației, conservarea sau ameliorarea mediului înconjurător etc.)" [47, p.71].

Remarcăm deci că dreptul la un nivel de trai este un drept social-economic. Social prin esență, economic - fiindcă necesită inclusiv intervenția statului pe plan economic pentru a-l asigura. Anume în „numele interesului general, statul poate și trebuie să intervină pentru aplatizarea unui monopol privat exorbitant, stimularea sau sprijinirea directă a unor sectoare private, preluarea în gestiune proprie a unor domenii administrative, conducerea nemijlocită a unor servicii publice de deosebită importanță sau deficitare etc.. Or, adeseori, de pe poziția unui liberalism exacerbat, se cere statului să adopte o poziție pasivă sau neutră" [47, p.71].

Această situație intervine, cu siguranță, „și din cauza temerii că regimul politic poate degenera în autoritarism sau chiar în totalitarism, pentru că, așa cum experiența istorică a demonstrat, „consecința logică" a unui regim totalitar este colectivismul general" [151, p.84]. Deci, tocmai din cauza acestor posibile „alunecări", se impunea „stabilirea gradului de intervenție etatică sau paraetatică, precum și a formelor concrete de intervenție, adecvate fiecărei etape de dezvoltare a societății" [1, p.72].

Doctrina franceză a identificat, la modul general, următoarele trei modalități: „intervenția directă și exclusivă (constituirea de reguli, naționalizarea ș.a.), intervenția directă și concurentă (societăți economice mixte etc.), promovarea unei economii politice concrete (implicarea statului în antreprize private, în organizații sindicale etc. pentru determinarea obiectivelor economico-financiare și stabilirea mijloacelor de realizare a acestora" [151, p.87].

Astfel, extinderea drepturilor și libertăților social-economice, accentuarea funcțiilor ce revin acestor drepturi și libertăți, și anume: crearea bazei materiale și determinarea gradului și nivelului de realizare a „dreptului la un nivel de trai decent, în condițiile unei economii de piață

„resolicită" activismul statului şi multiplică valenţele lui sociale. Corelativ drepturile şi libertăţile social-economice, obligaţiile statului nu constituie doar o logică retorică, ci premise ale responsabilităţii lui" [47, p.72].

Prerogativele sociale ale statului sunt ridicate la valoare constituţională şi reglementate respectiv. Astfel, statul, potrivit art. 126 alin. (2) din Constituţie, trebuie să asigure: a) reglementarea activităţii economice şi administrarea proprietăţii publice ce-i aparţine în condiţiile legii; b) libertatea comerţului şi activităţii de întreprinzător, protecţia concurenţei loiale, crearea unui cadru favorabil valorificării tuturor factorilor de producţie; c) protejarea intereselor naţionale în activitatea economică, financiară şi valutară; d) stimularea cercetărilor ştiinţifice; e) folosirea raţională a pământului şi a celorlalte resurse naturale în concordanţă cu interesele naţionale; f) refacerea şi protecţia mediului înconjurător, precum şi menţinerea echilibrului ecologic; g) sporirea numărului de locuri de muncă, crearea condiţiilor pentru creşterea calităţii vieţii; h) inviolabilitatea investiţiilor persoanelor fizice şi juridice, inclusiv străine.

Totodată, caracterul social al statului mai este suplinit cu încă două prerogative [47, p.73], şi anume:

1. Formarea, administrarea, utilizarea şi controlul resurselor financiare ale statului, ale unităţilor administrativ-teritoriale şi ale instituţiilor publice sunt reglementate prin lege (art. 130, alin. (1) din Constituţie). Potrivit art. 131 alin. (2), „Guvernul elaborează anual proiectul bugetului de stat şi bugetului asigurărilor sociale de stat, pe care le supune, separat, aprobării Parlamentului. În caz de formare a fondului extrabugetar, el se prezintă spre aprobare Parlamentului". Controlul asupra executării bugetelor, conform art. 66 lit. h) din Constituţie, îi revine Parlamentului;
2. Potrivit art. 127 alin. (4) din Constituţie, „bogăţiile de orice natură ale subsolului, spaţiul aerian, apele şi pădurile folosite în interes public, resursele naturale ale zonei economice şi ale platoului continental, căile de comunicaţie, precum şi alte bunuri stabilite de lege, fac obiectul exclusiv al proprietăţii publice". Tocmai în corespundere cu aceste prevederi, „valorificarea acestora, conservarea, gestionarea şi întreţinerea lor obligă statul – şi îl abilitează – să acţioneze în interesul general" [47, p.73].

Mai mult ca atât, din perspectiva îndeplinirii obligaţiilor ce revin statului, „obligaţii corelative drepturilor şi libertăţilor social-economice – funcţiile lui de asemenea sugestive pentru a justifica atributul de „social", statul este un factor al politicii de securitate socială" [155, p.8]. De exemplu, statul trebuie să asigure protecţia socială a muncii (art.43 din Constituţia Republicii Moldova, un nivel de trai decent (art. 47 alin. (1), protecţia familiei şi a copiilor (art. 49);

ocrotirea mamei, a copiilor şi a tinerilor (art. 50), protecţia persoanelor cu dezabilităţi (art. 52).

Astfel, statul contemporan poate şi trebuie „să imprime tuturor acţiunilor economice, politice, culturale un conţinut social fundamentat pe valori etice şi umane care să creeze terenul fertil exprimării reale a personalităţii cetăţenilor, a drepturilor şi libertăţilor lor, a şanselor egale" [86, p.83]. În aceste circumstanţe, statul social „nu poate fi un simplu partener de afaceri, un simplu observator, ci un participant care trebuie să intervină, trebuie să aibă iniţiativă şi mai ales să ia măsuri care să asigure realizarea binelui comun" [7, p.178 ; 65, p.272; 87, p.83].

Deci, statul social „trebuie să ia cele mai potrivite măsuri pentru ocrotirea şi promovarea intereselor generale, precum şi pentru asigurarea condiţiilor materiale necesare pentru ca cetăţenii să se poată bucura în mod egal de drepturile şi libertăţile lor" [53, p.355].

În mod cert, sunt evidente interdependenţa şi complexitatea drepturilor social-economice şi caracterul social al statului. Finalitatea exercitării acestor drepturi în dialectica lor determină starea dreptului la un nivel de trai decent.

Echitatea este „fundamentul dreptului încă de la originile societăţii umane, conceptul care a făcut posibilă organizarea societăţii şi a păcii sociale" [95]. Iar „societatea umană contemporană se cristalizează printr-un grad sporit de asigurare juridico-etatică a drepturilor fundamentale ale omului – condiţie imanentă a liberei dezvoltări a personalităţii umane". În statul social, un loc fundamental, de bază „îl ocupă drepturile social-economice", printre care „dreptul la un nivel de trai decent", odată ce calitatea şi asigurarea lui determină demnitatea omului [132, p.97].

Concepţia statului de drept impune „asigurarea intangibilităţii drepturilor şi libertăţilor omului, apărării social-juridice a personalităţii, a tuturor valorilor şi bunurilor, asigurarea unui amplu sistem de garanţii ale drepturilor, libertăţilor şi intereselor cetăţeanului, precum şi caracterul real al protecţiei acestora" [41, p.9]. Astfel, odată identificate prin precizia şi claritatea lor, drepturile fundamentale vor fi cunoscute şi, deci, vor putea fi asigurate, inclusiv prin sistemul autorităţilor etatice, implicit şi pe cale judiciară.

În procesul edificării statului de drept, într-adevăr, este necesar de a conştientiza faptul că „**garantarea** şi **asigurarea reală a drepturilor şi libertăţilor cetăţenilor** trebuie să fie un scop final, un rezultat nemijlocit al activităţii statului ..." [45, p.33].

Prin garanţii juridice ale drepturilor omului se înţelege „condiţiile obiective şi subiective, precum şi mijloacele organizatorice, cu ajutorul cărora se asigură apărarea drepturilor şi libertăţilor individului" [45, p.36].

Pe lângă fundamentul instituţional – statul, „mecanismul răspunderii statului ar fi ineficient, dacă societatea nu ar dispune de capacitatea de a preveni şi a înlătura iresponsabilitatea, ilegalitatea şi despotismul din acţiunile şi comportamentul puterii publice" [38, p.118]. Astfel,

barometrul şi „ostaşul de gardă" împotriva abuzurilor puterii publice şi a sancţionării acestor acţiuni rămâne societatea civilă, precum şi fiecare cetăţean în parte.

4.2. Cadrul instituţional de protecţie şi asigurare a realizării garantate a dreptului la un nivel de trai decent

În pofida recunoaşterii dreptului la un nivel de trai decent, ca drept fundamental cu valoare constituţională, proclamat în normele constituţionale şi ale dreptului internaţional public, pe bună dreptate se menţionează „că acest drept a fost (precum şi mai este încă – *n.a.*) lipsit de acele reglementări ... care să-i consacre caracterul de sine stătător şi, implicit, mijloacele şi garanţiile juridice necesare transpunerii sale în practică" [146, p.10]. Astfel, art. 47 din Constituţia Republicii Moldova, intitulat „Dreptul la asistenţă şi protecţie socială" stipulează în alin. (1): „*Statul este obligat să ia măsuri pentru ca orice om să aibă un nivel de trai decent* ...", iar, potrivit art. 126 alin. (2), lit. g), statul trebuie să asigure „crearea condiţiilor pentru creşterea calităţii vieţii".

Mai adecvat acest drept este evidenţiat în art. 47 din Constituţia României cu titlul „Nivelul de trai", în alin. (1) stabilindu-se: „Statul este obligat să ia măsuri de dezvoltare economică şi de protecţie socială, de natură să asigure cetăţenilor un nivel de trai decent".

Din acest considerent, ne-am trasat ca obiectiv de a identifica nu doar mijloacele şi mecanismele etatice de realizare a drepturilor fundamentale, în general, dar şi nivelul în care este asigurată realizarea dreptului la un nivel de trai decent, ca drept de sine stătător, în particular.

În cele menţionate mai sus, am prezentat cadrul legal de confirmare a dreptului la un nivel de trai decent, precum şi obligaţia statului de a asigura acest drept. Logica lucrurilor impune identificarea atât a instituţiilor, cât şi a mijloacelor şi mecanismelor de asigurare a acestui drept, în cazul în care el este neglijat sau încălcat.

Aplicând principiul ierarhiei constituţionale a instituţiilor etatice cu statut respectiv, identificăm următoarele structuri: Curtea Constituţională [58, p.601], Autoritatea Judecătorească şi Avocatul Poporului.

Astfel, potrivit art. 134 alin. (3) din Constituţie, Curtea constituţională garantează responsabilitatea statului faţă de cetăţean, deci nemijlocit şi în raport cu realizarea plenară a dreptului la un nivel de trai decent. Această funcţie de garant se asigură prin următoarele atribuţii stipulate în art. 135; a) controlul constituţionalităţii legilor şi g) soluţionarea excepţiei de neconstituţionalitate.

Autoritatea judecătorească, care înfăptuieşte justiţia în numele legii prin definiţie, are funcţia de a restabili drepturile omului înnăscute şi în temeiurile legitime încălcate, precum şi de a pedepsi infracţiunile [5, p.190]. În această activitate etatică a prerogativei suveranităţii naţionale, adică a „puterii judecătoreşti" (art. 6 din Constituţie), este implicată şi procuratura, ca „instituţie publică autonomă în cadrul autorităţii judecătoreşti" (art. 124, alin. (1) din Constituţie).

Instanţele judecătoreşti exercită direct această funcţie în cadrul procesului de drept comun sau prin ridicarea excepţiei de neconstituţionalitate (art. 115 din Constituţie).

Instituţia Ombudsmanul – Avocatul Poporului este, în viziunea prof. Natalia Şciuchina, „o măsură suplimentară de protecţie judiciară în sistemul mecanismelor statale de protecţie" [142, p.29].

Garanţiile şi mijloacele juridice de protecţie a drepturilor sociale

Luându-se în calcul prevederile de la art. 16 alin. (1) din Constituţie, „pentru orice putere, principala cerinţă trebuie să fie protecţia socială a omului, cu o garanţie a dezvoltării societăţii civile şi a democraţiei" [174, p.244].

Prof. Natalia Şciuchina, pornind de la specificul drepturilor sociale, propune „să se ia în considerare în acest sens mijloacele şi metodele juridice de protecţie a drepturilor sociale, care asigură protecţia acestora împotriva oricăror incidente, precum şi existenţa în legislaţie a unei game largi de norme de diferenţiere, ce oferă oportunităţi de realizare a drepturilor subiective în sfera socială şi de asigurare a acestor drepturi pentru un număr maxim de persoane" [142, p.26].

Dacă, în fond, acceptăm această opinie, apoi finalul ideii „... pentru un număr maxim de persoane" este în contradicţie cu principiul „universalităţii" (art. 15 din Constituţie) şi al „egalităţii" (art. 16).

Astfel, *Legea ocrotirii sănătăţii, nr.411-XIII din 28.03.1995* [69], poartă un caracter general şi se aplică în toate domeniile vieţii societăţii şi în art. 1 alin. (2) al acesteia; ea stabileşte că „încălcarea legislaţiei privind ocrotirea sănătăţii, a normelor şi regulilor de sănătate publică se pedepseşte conform legislaţiei în vigoare". Prin urmare, că atât sub aspect normativ, cât şi ştiinţific, legea reprezintă un act juridic închegat şi ştiinţific fundamentat. Exemplu elocvent serveşte şi cuprinsul structural al art. 2, în care sunt determinate „principiile fundamentale ale sistemului de ocrotire a sănătăţii".

În raport cu tema tezei, ne vom referi la următoarele compartimente ale legii ce reglementează domenii concrete de relaţii sociale. În primul rând, în capitolul 3 (art. 17-19) *Legea ocrotirii sănătăţii* prevede „Drepturile şi obligaţiile populaţiei în asigurarea sănătăţii" - compartiment-garanţie a asigurării dreptului la ocrotirea sănătăţii şi, implicit, a dreptului la un

nivel de trai decent. Iar capitolul IV „Asistența medicală" (art. 20-36) cuprinde reglementări prin care statul este obligat să asigure dreptul garantat la ocrotirea sănătății.

Respectând principiul științific al unității dialectice dintre formă și conținut, precum și a subiectelor beneficiare de reglementările actului normativ, implicit, și a statului diferit în funcție de subiecții de drept, capitolul V este dedicat „asigurării medico-sociale a unor categorii ale populației". În mod deosebit ne interesează domeniul în raport cu subiectele identificate în teză privind asigurarea dreptului la un nivel de trai decent. Astfel, art. 37 din lege este raportat la „persoanele care și-au pierdut locul de muncă și câștigul". Aceasta deoarece am stabilit deja că anume respectarea dreptului la muncă este baza economică în asigurarea unui nivel de trai decent.

Sub incidența legii cad și „persoanele cu vârstă înaintată" (art. 38), o atenție sporită acordându-li-se sub aspectul moralității și al umanității. În mod logic, merită să se țină cont de „ocrotirea familiei, mamei și copilului", reglementări stipulate în art. 46-51 ale legii.

Utilizând termenul științific „discriminarea pozitivă" pe dimensiunea educației, legea reglementează în art. 51^1 „serviciile de sănătate suplimentare acordate în instituțiile de învățământ", asigurându-se exercitarea acestui drept și nu cadrul nucleelor de educație.

Așadar, asigurarea dreptului la un nivel de trai decent impune cooperarea interstatală și internațională. Exact la fel se procedează și în cazul asigurării dreptului la ocrotirea sănătății. Tocmai din perspectiva acestui principiu unanim recunoscut al dreptului internațional, capitolul IX al *Legii ocrotirii sănătății* reglementează aspecte ce vizează „colaborarea internațională, tratatele și acordurile internaționale".

A doua lege cu referire la tema tezei poartă un caracter special, deoarece cuprinde relații sociale de securitate și sănătate în muncă, adică în procesul exercitării dreptului la muncă, ca sursă edificatoare a asigurării dreptului la un nivel de trai decent. Anume această menire o are *Legea securității și sănătății în muncă, nr. 186-XVI din 10.07.2008* [76].

Pentru început se impune o precizare de ordin normativ prin prisma interpretării doctrinare. Aceasta deoarece art. 43 din Constituție cu titlul „Dreptul la muncă și la protecția muncii" în alin. (1) stipulează că „orice persoană are dreptul la muncă ... la condiții echitabile și satisfăcătoare de muncă ...". Totodată, alin. (2) se referă la protecția muncii, stabilindu-se că „salariații au dreptul la protecția muncii. Măsurile de protecție privesc securitatea și igiena muncii, regimul de muncă al femeilor și al tinerilor, instituirea unui salariu minim pe economie, repausul săptămânal, concediul de odihnă plătit, prestarea muncii în condiții grele, precum și alte situații specifice".

Astfel, „protecția muncii" cuprinde un set de măsuri, inclusiv „securitatea", ca element indispensabil asigurării satisfăcătoare a condițiilor echitabile de lucru.

Anume din aceste raționamente științifice și de drept, *Legea nr. 186-XVI* poartă amprenta unei legi speciale, având, ca domeniu de reglementare, raporturile juridice ce țin de instituirea de măsuri privind asigurarea securității și sănătății la locul de muncă (art. 2 alin. (1). Iar potrivit art. 3, dispozițiile legii cuprind toate domeniile de activitate (atât publice, cât și private) în raport cu subiectele raporturilor de muncă și, în mod deosebit, cu angajatorii și lucrătorii, adică salariații, precum și cu sindicatele.

Este de menționat caracterul științific fundamentat al art. 2 alin. (2) din lege, în care sunt stabilite principiile generale privind prevenirea riscurilor profesionale, protecția lucrătorilor la locul de muncă, eliminarea factorilor de risc și de accidentare, informarea, consultarea, participarea echilibrată, instruirea lucrătorilor și a reprezentanților acestora, precum și liniile directoare generale privind aplicarea principiilor menționate.

În conformitate cu aceste principii, stipulate în capitolul 2 al legii, este orientată politica statului în domeniul securității și sănătății în muncă. Realizarea și coordonarea politicii în acest domeniu, conform art. 7, țin de competența Ministerului Muncii și Protecției Sociale, ca organ central de specialitate al administrației publice.

Implementarea politicii statului este atribuită angajatorilor, activitate strict reglementată prin prevederile art. 8-18 din capitolul III al legii. În același timp, pornind de la legătura organică dintre drepturi și obligații, nu se pune la îndoială faptul că angajații, de asemenea, dispun de obligații și drepturi, stipulate în art. 19 și 20, cuprinse în capitolul IV al legii.

Așadar, constatăm că pe această cale normativă se asigură condiții satisfăcătoare și sigure de realizare efectivă a dreptului la muncă, condiție imanentă asigurării dreptului la un nivel de trai decent.

Observăm, în acest sens, că doar capitolul V cu titlul ambiguu „Dispoziții diverse" în cele două articole (21 și 22) reglementează domeniul de asigurare a sănătății în muncă, adică în procesul muncii. Astfel, art. 21 se referă la „examenul medical" corespunzător riscurilor profesionale cu care aceștia se confruntă la locul de muncă. Iar art. 22 privește „grupurile sensibile la riscurile specifice: femeile gravide, lehuzele sau femeile care alăptează, persoanele în vârstă de până la 18 ani, precum și persoanele cu capacități funcționale limitate", care trebuie protejate împotriva pericolelor ce le afectează în mod specific [67].

Așadar, dreptul la securitatea muncii, precum și dreptul la ocrotirea sănătății, fiind garantate constituțional, regăsindu-se dezvoltate în legi organice autentice, creează baza juridică,

fundamentată ştiinţific pentru asigurarea plenară, în complexitatea sa, a dreptului la un nivel de trai decent.

„*Bunăstarea*", sub aspect material, cuprinde: hrana, îmbrăcămintea, locuinţa. Vom menţiona că aceste elemente ale bunăstării rezidă, în principiu, în exercitarea dreptului la muncă şi în remanierea muncii. În acest context, art. 43 din Constituţie „Dreptul la muncă şi protecţia muncii" stabileşte că „(1) Orice persoană are dreptul la muncă ... şi la protecţia împotriva şomajului.

(2) Salariaţii au dreptul la protecţia muncii. Măsurile de protecţie privesc ... instituirea unui salariu minim pe economie ...".

Perfecţionarea mecanismelor de protecţie a drepturilor sociale

Protecţia juridică este „o modalitate independentă de apărare a drepturilor omului, iar statul are responsabilităţi în persoana organelor de judecată numai în cadrul legislaţiei procedurale" [142, p.27].

Dreptul la muncă, ca drept fundamental constituţional, este luat sub oblăduire şi reglementare de către dreptul muncii, ca ramură distinctă de drept.

Respectiv, anume remunerarea muncii, adică salariul minim pe economie trebuie să-i asigure cetăţeanului şi familiei lui hrana, îmbrăcămintea şi locuinţa ca elemente ale bunăstării, parte componentă a unui nivel de trai decent.

Drept categorie aparte ca element al nivelului de trai decent, Constituţia stabileşte şi „serviciile sociale necesare". Aici trebuie să facem referinţă la prevederile de la alin. (2) art. 47 din Constituţie, potrivit cărora „cetăţenii au dreptul la asigurare în caz de: şomaj, boală, invaliditate, bătrâneţe sau în celelalte cazuri de pierdere a mijloacelor de subzistenţă, în urma unor împrejurări independente de voinţa lor".

Perspective de dezvoltare a instanţelor specializate

Prof. Natalia Şciuchina propune constituirea instanţelor „specializate în litigii de muncă..." [142, p.28]. În opinia noastră, aceasta este o idee discutabilă.

Rezultă, cu certitudine, că această asigurare oferită de către stat, în una dintre condiţiile identificate, urmează să-i asigure persoanei un nivel de trai decent non-discriminatoriu cu persoanele cu surse legale de existenţă, provenite din câmpul muncii.

Aşadar, dreptul la un nivel de trai este un drept fundamental complex, prin a cărui materializare, sunt antrenate, fie direct, fie indirect, şi alte drepturi constituţionale identificate. Mai mult ca atât, acest areal este şi mai larg, incluzând şi dreptul la educaţie. Astfel, într-o opinie, *dreptul la educaţie* îşi are un rol aparte în asigurarea dreptului la un nivel de trai decent, ca drept fundamental complex. Astfel, „dreptul la educaţie este privit ca un drept de sine stătător,

complex şi inalienabil, care joacă un rol crucial în dezvoltarea personalităţii umane, dar şi ca un drept-componentă a dreptului omului la un trai decent, ţinând chiar de esenţa acestuia din urmă, la rândul lui complex" [141, p.86].

Controlul public şi participarea societăţii civile la protecţia şi monitorizarea respectării drepturilor sociale

Indubitabil, dreptul la un nivel de trai decent, ca drept economico-social, este un drept complex ce atrage în exercitarea sa şi alte drepturi fundamentale conexe, impunându-le amprentele sale, contribuind astfel la evoluţia lor progresivă. Respectiv, acestea contribuie la ridicarea nivelului de trai al persoanelor în statul de drept şi democratic contemporan.

Dincolo de clarificarea criteriilor după care este posibilă aprecierea caracterului *decent* al *nivelului de trai*, o importanţă distinctă prezintă conţinutul propriu-zis al dreptului în discuţie; altfel spus, prerogativele/facultăţile/puterile concrete pe care le conferă titularului său în calitatea sa de drept subiectiv.

Desigur, pentru început este necesar să precizăm că doctrina califică dreptul în discuţie ca fiind un *drept complex* ce înglobează în sine mai multe drepturi ale omului precum: *dreptul la muncă* ca o condiţie principală pentru un trai decent, dreptul la o salarizare echitabilă, dreptul copiilor şi al tinerilor la protecţie socială, dreptul lucrătoarelor la protecţia maternităţii, dreptul la protecţia sănătăţii, dreptul la securitate socială, dreptul la asistenţă socială şi medicală, dreptul de a beneficia de servicii sociale, dreptul persoanelor vârstnice la protecţie socială, dreptul la protecţie împotriva sărăciei şi a excluderii sociale şi dreptul la locuinţă [32, p.480; 140]. În baza acestor elemente, se poate conchide că *dreptul la un nivel de trai decent* presupune dreptul titularului de a beneficia de o susţinere socială din partea statului, materializată prin asigurarea posibilităţii de a munci, garantarea unui venit decent şi prestarea unor servicii de asistenţă medicală şi socială, orientate în ansamblul lor spre asigurarea securităţii sociale a persoanei. În esenţă, dreptul în discuţie presupune prerogativa titularului de a beneficia de anumite prestaţii din partea statului, de natură să-i asigura bunăstarea.

Pornind de la faptul că *dreptul la un nivel de trai decent* este atribuit la categoria *drepturilor sociale fundamentale* ale persoanei, este bine venit să precizăm confirmarea faptului că acestea, în ansamblul lor, sunt *drepturi subiective*. Ele au *beneficiari* clar individualizaţi - aceiaşi ca şi beneficiarii drepturilor fundamentale clasice, un *destinatar* bine precizat – *statul,* care este obligat să acţioneze astfel încât să satisfacă exigenţele beneficiarilor şi un *interes subiectiv protejat* - interesul fiecărui beneficiar de a avea acces la prestaţia statală.

În pofida acestei clarităţi, totuşi destul de incertă şi acută, rămâne a fi până în prezent problema privind protecţia şi apărarea drepturilor sociale (inclusiv sau mai ales a *dreptului la un*

nivel de trai decent), care prin esenţă sunt considerate *drepturile de creanţă împotriva statului* [142, p.146; 157, p.49]. Cea mai relevantă precizare a specialiştilor în acest sens se referă la faptul că, „deşi sunt recunoscute la nivel constituţional, regimul juridic al drepturilor sociale este de nivelul legiuitorului" [145, p.146]. Aceasta presupune că, în principiu, drepturile sociale nu se bucură de o protecţie constituţională, iar simpla menţionare a lor în textele constituţionale le confirmă doar caracterul de *drepturi subiective*, fapt insuficient pentru a le da şi valoare constituţională [131, p.160; 145, p.150].

De pe aceste poziţii este clar că *dreptul la un nivel de trai decent* nu se bucură de o protecţie constituţională, ceea ce înseamnă că legiuitorul nu poate fi cenzurat constituţional pentru modul în care reglementează, la nivel legislativ, prestaţiile sociale ale statului. Ca urmare, chiar dacă Constituţia prevede că aceste prestaţii ar trebui să asigure cetăţenilor un *nivel decent de trai*, doar legiuitorul rămâne să decidă cuantumul lor. Beneficiarii, astfel, o să poată să-l influenţeze cumva juridic (inclusiv sau mai ales prin recurgerea la constrângerea statală) [133, p.161].

Asistăm, astfel, la o situaţie juridică paradoxală: în pofida prerogativei de a beneficia de prestaţii sociale din partea statului, titularii *dreptului subiectiv la un nivel de trai decent* nu se bucură de nicio putere de a influenţa cuantumul acestor prestaţii în măsura în care acestea să le asigure bunăstarea sau *nivelul decent de trai* [133, p.162]. Prin urmare, suntem cu toţii beneficiarii unui drept subiectiv fundamental declarativ, adică lipsit de protecţie şi garantare constituţională şi legislativă.

4.2.1. Instituţia Avocatul Poporului – promotor al asigurării dreptului la un nivel de trai decent

Societăţile umane constituite în statele democratice contemporane sunt de neconceput fără „instituţia ombudsmanului", care a căpătat „un caracter universal ... indiferent dacă este consacrată la nivel naţional sau regional sau dacă are atribuţii generale sau specializate pe domenii" [99, p.386]. Practica funcţionării instituţiei a demonstrat că succesul ombudsmanului „depinde de răspunsul autorităţilor publice, al legislativului la recomandările şi sugestiile sale, de dezbaterile care vor fi iniţiate pe tema raporturilor sale anuale speciale" [99, p.388].

Anume pe această cale ştiinţifică şi normativă se va asigura „răspunderea statului în faţa cetăţeanului, prioritatea intereselor şi valorilor celui din urmă ..." [37, p.17].

Astfel, un rol aparte în cadrul asigurării exercitării drepturilor fundamentale, implicit al dreptului la un nivel de trai decent, îi revine Instituţiei Avocatul Poporului (art. 59^1 din Constituţie) [72]. Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova din cadrul Oficiului Avocatului

Poporului are ca sarcini: asigurarea respectării drepturilor și libertăților constituționale; monitorizarea cadrului legal al protecției sociale a persoanelor cu dizabilități pe plan național, precum și a cadrului instituțional [16, p.3-10].

Un rol aparte în activitatea Centrului îl ocupă asigurarea „dreptului la un nivel de viață decent", ca drept fundamental, concomitent cu exercitarea controlului asupra „organizării și funcționării sistemului de asistență socială" [16, p.10-11].

Avocatul Poporului realizează această funcție prin prezentarea anuală a Raportului în Parlament, precum și prin sesizarea Curții Constituționale (art. 24 din Legea cu privire la Curtea Constituțională) [69].

Pornind de la aceste reglementări normative, vom analiza practica activității Avocatului Poporului pe perioada anilor 2012-2022 prin prisma asigurării dreptului la un nivel de trai decent, ca drept individualizat sau în baza drepturilor conexe.

Analizând rapoartele oficiale ale Avocatului Poporului pe această perioadă, am constatat că următoarele drepturi fundamentale, conexe asigurării dreptului la un nivel de trai decent, au fost în atenția instituției: a) dreptul la muncă și la protecția muncii, b) dreptul la asistență și protecție socială; c) dreptul la ocrotirea sănătății. Totodată, un loc aparte îl ocupă: d) protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități [105; 106; 107; 108; 109; 110; 111; 112; 113; 114; 115; 116; 117; 118; 119; 120; 121; 122].

Anume în această ordine a drepturilor enunțate *supra* vom expune materia.

A. Dreptul la muncă și la protecția muncii. Este unanim recunoscut că, pentru majoritatea cetățenilor, munca, asigurarea dreptului la muncă constituie unica sau cea mai importantă sursă de venit și existență, implicit pentru asigurarea cu pensii la bătrânețe, condiție imanentă a asigurării dreptului la un nivel de trai decent.

Pornind de la obligația statului de a crea locuri de muncă, condiții pentru creșterea calității vieții (art. 126 alin. (2) lit. g) din Constituție), Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova a examinat gradul de implicare a autorităților de resort în asigurarea angajaților întreprinderilor cu locuri de muncă și respectarea acestora la muncă. Însă „Guvernul s-a limitat doar la remiterea … raportului … pe adresa autorităților care au fost criticate, fără a fi întreprinse măsuri de redresare a situației" [113, p.36].

În anul 2014 pe adresa Centrului pentru Drepturile Omului au parvenit 76 de petiții (în 2012 – 109), care vizau subiecte ce țin de restanțe la salariu, nivelul de salarizare insuficient [114, p.24]. Pe când în anul 2015 se observă o diminuare a sesizărilor (48) pe această problemă [115, p.3-37]. Merită de menționat faptul că Oficiul Avocatului Poporului și în această problemă a formulat recomandări de rigoare. Astfel, în raport cu tema tezei, s-a recomandat: „4. Stabilirea

unui mecanism eficient de indexare/compensare a veniturilor populației *pentru ușurarea unui trai decent* (s.n.), precum și ajustarea salariului minim pe țară cel puțin la nivelul minimumului de existență" [115, p.40].

Examinând petițiile pe anul 2016, Oficiul Avocatului Poporului constată aceleași probleme actuale ca și în anii precedenți, acestea fiind: „salarii mici; restanțe la salarii; nerespectarea legislației muncii; practica unor angajatori de a exercita presiuni asupra salariaților pentru încetarea contractului de muncă, prin depunerea demisiei sau prin acordul părților; implicarea insuficientă a inspectorilor muncii în examinarea plângerilor; șomajul" [117, p.50].

Pentru eliminarea acestor probleme, Oficiul a recomandat, în primul rând: „Intensificarea eforturilor statului pentru a garanta un salariu minim național, suficient pentru asigurarea unui standard de viață decent angajaților și familiilor acestora. Instituirea unui mecanism pentru a determina și a ajusta în mod regulat salariul minim proporțional minimumului de existență" [117, p.52].

Sintetizând petițiile anului 2017 referitoare la asigurarea dreptului la muncă adresate, Avocatul Poporului a identificat următoarele încălcări ale legislației muncii: „necorespunderea locului de muncă cu cerințele minime, neeliberarea echipamentelor individuale de protecție și de muncă, neefectuarea evaluării factorilor de risc, neachitarea salariilor, neachitarea muncii suplimentare ..." [118, p.40].

Printre recomandările înaintate pentru ameliorarea situației în domeniu, merită de reținut: „adoptarea cadrului legislativ cu privire la principiul remunerării egale pentru o muncă de valoare egală și reducerea, în continuare, a diferenței de remunerare dintre femei și bărbați, inclusiv prin combaterea stereotipurilor ce țin de rolul celor două sexe și prin îmbunătățirea abilităților profesionale ale femeilor și a oportunităților de angajare a acestora în ocupații netradiționale" [118, p.45].

Atenției Avocatului Poporului a fost supusă, în 2019, implementarea *Legii cu privire la promovarea ocupării forței de muncă și asigurarea de șomaj* [75]. Ca rezultat al analizei situației în domeniu, Avocatul Poporului „a propus Ministrului Sănătății, Muncii și Protecției Sociale crearea unui grup de lucru, cu implicarea reprezentanților Confederației Naționale a Patronatelor din Republica Moldova, Confederației Naționale a Sindicatelor din Moldova, precum și a altor autorități de resort pentru stabilirea unei metodologii și a mecanismului de evaluare a condițiilor de muncă la angajator ..." [108, p.30].

Pornind de la situația extraordinară a anului 2020, în urma sistematizării sesizărilor, Avocatul Poporului a recomandat autorităților:

„ca în procesul de luare a deciziilor să atragă atenția la neadmiterea situațiilor care ar putea contribui la tratament diferențiat, în special al grupurilor vulnerabile sau al celor care pot fi cel mai grav afectați de aceste decizii, în special în contextul crizei pandemice Covid-19;

- să se asigure că lucrătorii au la dispoziție un mecanism eficient de depunere și examinare a plângerilor privind încălcarea dreptului la muncă, fără a fi supuși riscului de a fi sancționați, eliberați din funcție ș.a." [109, p.34].

Pretențiile cu referire la încălcarea dreptului la muncă și protecția muncii rămân actuale în anul 2021, iar „pe unele segmente acestea fiind în creștere …". Totodată, s-a observat o practică tendențioasă a angajatorilor de a încheia și a prelungi astfel de contracte prin admiterea favoritismului, fapt ce nu răspunde măsurilor de asigurare a integrității instituționale [110, p.27].

Pentru a evita și a anihila asemenea tendințe, „statul ar trebui să implementeze politici consistente comprehensive în domeniul muncii și al protecției muncii" [110, p.31].

Printre recomandările Avocatului Poporului, un rol aparte revine celui care vizează „revizuirea valorii și structurii minimumului de existență pentru diferite categorii de persoane, precum și a mecanismului de indexare a salariului minim pe economie, care să asigure o corelare la costul vieții și *un nivel de trai decent* (s.n.) fiecărui lucrător și familiilor acestora" [113, p.39].

B. Dreptul la asistență și protecție socială. Pentru prima dată în Raportul Centrului pentru Drepturile Omului din Moldova pe perioada anului 2012 se face referință directă la „asigurarea unui nivel de trai decent … ca una dintre cele mai stringente probleme".

În acest context, adresările cetățenilor s-au axat pe dimensiunea privind „respectarea dreptului la asistență și protecție socială, înregistrându-se 150 de petiții (în 2011 – 167 de petiții) cu acest subiect" [114, p.39]. Pentru a redresa situația și cu aportul avocaților parlamentari, a fost adoptată Legea cu privire la minimumul de existență [73].

Indubitabil, „într-o situația dificilă se află persoanele cu dizabilități severe", care, având necesități suplimentare, suportă cheltuieli ce depășesc cu mult minimumul de existență stabilit pentru o persoană (în 2012 constituia 782,05 lei/lunar) [112, p.41].

În anul 2014, Centrului pentru Drepturile Omului au fost adresate 183 de petiții (în anul 2012 – 187 de petiții) [114, p.17]. De menționat că, potrivit informației „privind numărul beneficiarilor de pensii și alocații sociale de stat, aflați la evidența Casei Naționale de Asigurări Sociale la situația din 01.01.2014 …, majoritatea beneficiarilor (98%) primesc o pensie/alocație socială de stat sub nivelul minimumului de existență" [114, p.18].

Ca rezultat al examinării sesizărilor scrise pe anul 2015, Oficiul Avocatului Poporului a formulat un şir de recomandări, printre care „identificarea resurselor de ajustare a prestaţiilor sociale şi a salariului minim cel puţin până la nivelul minimumului de existenţă" [115, p.32].

În anul 2016, la comanda Oficiului Avocatului Poporului, a fost realizat studiul „Percepţii asupra drepturilor omului în Republica Moldova". Acest studiu „relevă faptul că dreptul la protecţia socială este sistematic încălcat din cauza nivelului redus al pensiilor, al ajutoarelor sociale, al salariilor şi indemnizaţiilor" [117, p.59]. În acest context, oficiul recomandă, „Revizuirea mecanismelor de indexare/compensare a veniturilor populaţiei generate de creşterea preţurilor şi a tarifelor la mărfurile de consum şi servicii şi identificarea pârghiilor de ajutoare a populaţiei, în special a păturilor social-vulnerabile" [117, p.59].

Problemele invocate în petiţiile adresate în anul 2017 către Avocatul Poporului „nu diferă substanţial de cele abordate în anii precedenţi: *Neasigurarea dreptului la un nivel de trai decent pentru fiecare persoană* (s.n.), implicit prestaţiile sociale sub minimumul de existenţă, salarii mici, servicii sociale insuficiente, proasta asigurare cu spaţiu locativ a grupurilor/familiilor aflate în situaţii de risc sporit de vulnerabilitate, aplicarea eronată a prevederilor legale la stabilirea pensiei pentru limita de vârstă" [107, p.47].

Este îmbucurător faptul că petiţionarii invocă, în calitate de drept individualizat, „*dreptul la un nivel de trai decent*". Totodată, constatăm faptul că autorităţile nu întreprind măsurile şi recomandările înaintate de către Avocatul Poporului, deoarece problemele invocate se repetă an de an.

Problematica abordată în petiţiile din anul 2017 nu a rămas fără o reacţie a Avocatului Poporului, expusă în recomandările de rigoare, printre care: „stabilirea unui mecanism de conlucrare dintre autoritatea publică locală şi structura teritorială de asistenţă socială pentru monitorizarea şi coordonarea activităţii personalului din sistemul de asistenţă socială, precum şi a beneficiarilor" [107, p.47].

Analizând sesizările înregistrate în 2018, Avocatul Poporului constată că, în pofida recomandărilor anterioare, „dreptul la asistenţă şi protecţie socială nu este domeniul în care sunt înregistrate progrese semnificative din punctul de vedere al drepturilor omului ..." [108, p.48]. În acest context, Avocatul Poporului mai recomandă, pornind de la obligaţia statului: „Asigurarea unui nivel al prestaţiilor de asigurări sociale (al pensiei pentru limita de vârstă, al ajutorului de şomaj, îndemnizaţiei pentru incapacitate temporară de muncă, cauzate de boli obişnuite sau de accidente nelegate de muncă), astfel încât cuantumul minim al acestora să se echivaleze, cel puţin, cu valoarea minimumului de existenţă stabilită" [108, p.55].

Pe parcursul anului 2019, domeniul asistenței și protecției sociale „a cunoscut anumite evoluții pozitive în ceea ce privește îmbunătățirea cadrului normativ și majorarea prestațiilor de asigurări sociale și a prestațiilor sociale" [109, p.38].

Totodată, ca rezultat al examinării petițiilor parvenite, Avocatul Poporului „atrage atenția asupra faptului că și în anul 2019 autoritățile nu au ținut cont de recomandările Comitetului European pentru Drepturile Sociale al Consiliului Europei, fapt menționat și în Raportul din 2018" [109, p.42].

Chiar și în pofida specificului anului 2020 - situației epidemiologice provocate de pandemia Covid-19, petițiile examinate de către Avocatul Poporului denotă faptul că „nivelul de trai al populației rămâne a fi jos, cu tendința de scădere și, respectiv, *dreptul la un trai decent* (s.n.) nerealizat în măsura corespunzătoare" [110, p.42]. Concomitent cu alte recomandări, în acest context Avocatul Poporului recomanda: „Revizuirea Programului „Ajutor Social" și consolidarea asistenței sociale, astfel încât acesta să țintească mai bine persoanele vulnerabile și cele în dificultate, pentru a le asigura un nivel minim de existență" [110, p.42].

În anul 2021, Avocatul Poporului constată din nou „un nivel modest de implementare a recomandărilor mecanismelor internaționale și a celor ale Avocatului Poporului în materie de protecție socială" [110, p.41], fiind astfel afectat dreptul la un nivel de trai decent.

C. Dreptul la ocrotirea sănătății. Sănătatea reprezintă în sine atât o valoare, cât și o precondiție pentru prosperitatea economică a statului, garanție social-economică a asigurării dreptului la un nivel de trai, condiție imanentă a statului de drept și democratic. Pornind de la aceste raționamente, și Republica Moldova prin politica sa trebuie să promoveze: prevenirea îmbolnăvirilor; protejarea și promovarea sănătății cetățenilor; îmbunătățirea calității vieții.

Aceasta presupune nu doar asigurarea unui cadru normativ adecvat, dar și promovarea standardelor, valorilor morale supreme, principiilor și normelor de conduită obligatorii pentru toți membrii comunității medicale. Examinând adresările, precum și subiectele mediatizate pe parcursul anului 2013, avocații parlamentari au constatat că medicii nu-și onorează pe deplin atribuțiile de serviciu. Astfel, „avocații parlamentari au examinat mai multe cazuri în care cetățenii nu au putut să treacă la altă instituție medico-sanitară în legătură cu schimbarea locului de trai" [113, p.30].

Atenției instituției au fost supuse combaterea și profilaxia tuberculozei în contextul protecției drepturilor omului în Republica Moldova și consolidarea capacității instituțiilor statului de a asigura condițiile necesare în acest sens [180].

Drepturile pacienților a constituit subiectul unei plângeri; ca rezultat, a fost pornită o cauză penală pe acțiunile medicului [113, p.32].

În anul 2014, la Centrului pentru Drepturile Omului s-au adresat 52 de cetățeni cu petiții privind încălcarea dreptului la sănătate [114, p.30]. Pe când în 2015 instituția a fost sesizată prin 37 de cereri scrise ce au avut ca subiect probleme în domeniul sănătății [115, p.21].

La Oficiul Avocatului Poporului pe anul 2016 au fost înregistrate 40 de cereri privind la domeniul ocrotirii sănătății, practic atestându-se aceleași probleme pe parcursul anilor [117, p.34]. Ca rezultat al examinării petițiilor, Centrul a elaborat și recomandări concrete la adresa autorităților competente. Astfel, se recomanda: „elaborarea curriculumului și inițierea cursurilor de instruire inițială și continuă în domeniul legislației medicale și al drepturilor omului pentru personalul medical, în vederea respectării drepturilor pacienților în cadrul realizării actului medical" [117, p.37].

Pe parcursul anului 2017, petiționarii au sesizat Avocatul Poporului informându-l că se încalcă în continuare drepturile omului în domeniul ocrotirii sănătății, în special invocând: atitudinea indiferentă și lipsa respectului față de pacient din partea lucrătorilor medicali, accesul redus la tratamentul specializat, precum și accesul limitat la standardele de calitate ... [117, p.25]. Printre recomandările Avocatului Poporului se înscrie: „efectuarea controlului periodic privind respectarea/implementarea de către cadrele medicale și managerii instituțiilor medico-sanitare publice a actelor normative în vigoare din domeniul sănătății (legi, ordine, regulamente, protocoale clinice)" [117, p.31].

În pofida remanierilor din sistemul de sănătate, și în 2018 cetățenii „continuă să invoce încălcarea drepturilor omului în domeniul ocrotirii sănătății, în special în privința: nerespectării eticii profesionale de către medici; lipsei discreției în timpul acordării asistenței medicale (confidențialității); accesul limitat la tratamentul specializat; calitatea scăzută a serviciilor medicale ..." [107, p.39]. Evident că aceste situații afectează și dreptul la un nivel de trai decent, în complexitatea sa și aceasta în pofida faptului că este constituțional fixată „obligația statului în ceea ce privește asigurarea dreptului la cel mai înalt standard de sănătate, care se referă la faptul că toate serviciile de sănătate trebuie să fie: disponibile, accesibile, acceptabile și calitative" [107, p.40].

Sintetizând problemele invocate în petiții, Avocatul Poporului, printre recomandările pentru ameliorarea situației în domeniu, a statuat: „organizarea instruirilor inițiale și continue a lucrătorilor medicali în domeniul legislației medicale și al drepturilor omului pentru a asigura respectarea drepturilor pacientului în cadrul realizării actului medical" [108, p.47].

Pe parcursul anului 2019, Oficiul Avocatului Poporului a avut în examinare 47 de cereri în care a fost invocată încălcarea dreptului la ocrotirea sănătății [109, p.31], accentuându-se practic aceleași probleme raportate în anii precedenți. În aceste circumstanțe, Avocatul Poporului a

înaintat 18 recomandări [109, p.36-37], toate menite să a amelioreze și să asigure dreptul la ocrotirea sănătății, garantat constituțional.

Pornind de la situația epidemiologică, provocată de Covid-19, în anul 2020 problema asigurării dreptului la ocrotirea sănătății a fost cea mai stringentă, inclusiv pentru Avocatul Poporului. Astfel, petițiile examinate erau axate pe „diverse aspecte ale încălcării drepturilor pacientului la ocrotirea sănătății" [110, p.50].

Sintetizând esența petițiilor, Avocatul Poporului a constatat că „pandemia a lovit puternic în sistemul de sănătate, evidențiind faptul că sistemul nu dispune de resurse necesare, atât umane, cât și financiare, pentru a asigura un nivel corespunzător al calității serviciilor în sistemul medical și pentru a asigura accesul tuturor persoanelor pentru care serviciile medicale sunt extrem de importante și vitale" [110, p.55].

În aceste circumstanțe, Avocatul Poporului „recomandă autorităților să asigure investițiile necesare în sistemul medical, pentru a oferi tuturor pacienților servicii de sănătate și tratamente medicale moderne, accesibile și de calitate" [110, p.55].

Sintetizând petițiile pe anul 2021, Avocatul Poporului a „atestat un grad insuficient de implementare a recomandărilor Avocatului Poporului din rapoartele/studiile realizate în ultimii ani cu privire la respectarea diferitor aspecte din domeniul sănătății" [110, p.56]. Iată de ce una dintre noile recomandări prevede: „asigurarea investițiilor necesare în sistemul medical, pentru a oferi tuturor pacienților servicii de calitate și tratamente medicale moderne, accesibile și de calitate inclusiv pentru asigurarea implementării propunerilor legislative înaintate de Avocatul Poporului".

D. Protecția drepturilor persoanelor cu dizabilități. Pornind de la principiul egalității în drepturi a oamenilor (art. 1 din Declarația Universală a Drepturilor Omului și art. 16 alin. (2) din Constituție), persoanele cu dizabilități se bucură de toate drepturile și libertățile fundamentale, inclusiv de dreptul la un nivel de trai decent. Din aceste raționamente, protecția persoanelor cu dizabilități rămâne în atenția Centrului pentru Drepturile Omului și ocupă un loc aparte, atât referitor la activitatea propriu-zisă, cât și la soluționarea petițiilor adresate.

În acest context, în Raportul CpDOM pe 2014 se menționa că „nu au fost găsite soluții pentru problemele sesizate de persoanele cu dizabilități: prestații sociale sub nivelul minimumului de existență; nivelul scăzut de plasare în câmpul muncii; accesul limitat al persoanelor cu dizabilități la infrastructura socială ..." [115, p.46].

Ca rezultat al examinării sesizărilor parvenite în anul 2015, Oficiul Avocatului Poporului a constatat că, în „... domeniul persoanelor cu dizabilități, mai există restanțe în ceea ce privește implementarea eficientă a reglementărilor legale" [115, p.32]. Printre recomandările înaintate

merită a fi menționată cea adresată autorităților publice responsabile centrale și cele locale, care urmează să întreprindă măsuri concrete de asigurare a implementării prevederilor legale privind asigurarea accesibilității persoanelor cu dizabilități la infrastructura socială, la mijloacele de transport în comun etc." [115, p.36].

Sintetizând petițiile recepționate în anul 2016, „Avocatul Poporului recomandă Guvernului să-și concentreze activitatea pe domeniile: accesibilitate, participare, egalitate, ocuparea forței de muncă, educație și formare profesională, protecția socială, sănătate, statistici și colectarea datelor" [117, p.60].

În anul 2018, Avocatul Poporului a întreținut relații cu persoanele cu dizabilități, care, la rândul lor, „au invocat de cele mai multe ori încălcarea dreptului la informație", precum și în „partea ce ține de asigurarea condițiilor de accesibilitate" [119, p.60]. Ca rezultat, pentru eliminarea acestor încălcări, Avocatul Poporului a recomandat și: „elaborarea și aprobarea unui mecanism eficient de responsabilizare pentru nerespectarea actelor normative și legislative care garantează dreptul persoanelor cu dizabilități la o infrastructură socială accesibilă" [119, p.63].

Ca rezultat al examinării petițiilor pe anul 2019, Avocatul Poporului recomanda ca „autoritățile să depună toate eforturile pentru implementarea documentelor de politici care prevăd realizarea drepturilor persoanelor cu dizabilități, inclusiv prin asigurarea cu resurse financiare și umane" [120, p.48].

Pe parcursul anului 2020, de către Avocatul Poporului „au fost identificate încălcări ale dreptului la sănătate, prin reducerea accesului la servicii de sănătate; sistarea programelor pentru serviciile specializate de sănătate și pentru examen medical în scopul prelungirii gradelor de dizabilitate; accesul limitat la informații; limitarea veniturilor financiare, ca urmare a pierderii locului de muncă" [110, p.45]. Una dintre soluțiile recomandate de către Avocatul Poporului autorităților competente este ca ele să „identifice soluții pentru integrarea corespunzătoare a persoanelor cu dizabilități în societate și posibilitatea acestora de a-și realiza dreptul la un trai independent în comunitate" [110, p.49] și, respectiv, dreptul la un nivel de trai decent.

Pe parcursul anului 2021, petiționarii au invocat că „măsurile suplimentare de susținere a populației, întreprinse de Guvern, nu au avut un impact direct asupra nivelului de trai al persoanelor cu dizabilități" [110, p.45]. În acest context, Avocatul Poporului consideră că „statul ar trebui să reorienteze politicile de compensare a dizabilității spre politici de integrare activă a persoanelor cu dizabilități în societate ..., să întreprindă în continuare măsuri de susținere a persoanelor cu dizabilități pentru a reduce sărăcia, vulnerabilitatea și excluziunea socială a acestora și a le *asigura un nivel de trai decent* (s.n.) în societate" [111, p.18].

Sintetizând activitatea constituțională a Avocatului Poporului, identificăm utilizarea, în calitate de drept singular, a *dreptului la un nivel de trai decent*, chiar dacă acesta este utilizat în cadrul asigurării drepturilor conexe, expuse *supra*.

În acest context, actualizarea datelor, în cazul prezentei analize, ne-a permis să colectăm noi informații referitoare la respectarea drepturilor conexe și situația reală din Republica Moldova privind asigurarea dreptului la un nivel de trai decent. Astfel, conform celor menționate în *Raportul anual privind respectarea drepturilor și libertăților în Republica Moldova în anul 2023 (Versiunea preliminară (07.02.2024), neredactată, plasată pentru consultare publică),* Avocatul Poporului conclude cu privire la asigurarea **dreptului la sănătate** că, în ultima perioadă de timp, au fost înregistrate progrese, remarcând următoarele: „În conformitate cu Studiul de percepții asupra respectării drepturilor omului în Republica Moldova din anul 2023, doar 52,1% din populația chestionată consideră că dreptul la sănătate este asigurat cetățenilor de rând, iar 44,8% susțin contrariul. Cu toate acestea, în comparație cu datele din 2016, unde 20,9 % din respondenți credeau că dreptul la sănătate este respectat, Studiul din 2023 arată o tendință de îmbunătățire a situației" [123, p. 13].

La capitolul digitalizare, citând experții Comisiei Europene, Avocatul Poporului constată anumite lacune precum: dificultatea selectării datelor statistice, lipsa unei strategii de e-sănătate, regrese privind dezvoltarea unui cadru juridic referitor la e-sănătate. În pofida acestui fapt, anul 2023 este considerat unul deosebit de favorabil, ținându-se cont de adoptarea a două politici importante pentru domeniul sănătății, și anume: *Strategia Națională „Sănătatea 2030"* și *Hotărârea Guvernului nr. 129 din 15 martie 2023 cu privire la aprobarea Programului național de prevenire și control al bolilor netransmisibile prioritare în Republica Moldova pentru anii 2023-2027*. Primul act este orientat spre introducerea unor modificări majore, la nivel de sistem și „stabilește direcțiile prioritare de intervenție printr-o serie de programe naționale, care vor fi realizate până în anul 2030." [123, p. 14]. Aici, avocatul poporului a prezentat numeroase recomandări, pentru ca acest document strategic să-și extindă domeniile de intervenție, printre care menționăm: servicii medicale integrate de calitate, medicamente accesibile, măsuri de responsabilizare a angajaților medicali.

Implementarea Programului național include diverse măsuri: elaborarea de ghiduri pentru autoritățile publice locale, pentru ONG-uri, pentru specialiști din alte domenii, precum și dezvoltarea platformei online www.prosanatate.md.

Ambele documente ar necesita, în opinia Ombusmanului, completări cu măsuri referitoare la două probleme stringente depistate în ultima perioadă de timp: consumul de alcool și țigări sau derivatelor de nicotină. Prin urmare, în sarcina autoritățile publice ar fi setul de acțiuni care ar

contribui la diminuarea sau eradicarea consumului acestor produse nocive și cu efecte negative pentru sănătate.

Petițiile recepționate pe anul 2023, conform celor relatate de Avocatul Poporului, se referă la următoarele probleme: situații de agresiuni verbale și intimidări ale pacienților din partea angajaților medicali, capacitatea limitată de acțiune a autorităților pe perioadă de caniculă (asigurarea sănătății pacientului), lezarea dreptului lucrătorului medical de a primi indemnizația unică de infectare cu Covid-19 în timpul serviciului.

În consecință, în vederea asigurării dreptului la sănătate, Avocatul Poporului prezintă un set de recomandări precum: elaborarea Strategiei naționale în domeniul e-sănătate, consolidarea cadrului național în vederea interzicerii produselor de nicotină, elaborarea unei strategii de planificare familială, elaborarea legii privind malpraxisul.

În cazul **dreptului la asistență și protecție socială,** Ombusmanul conchide: „dreptul la un trai decent și protecție socială este unul din cele mai puțin respectate și asigurate drepturi." [123, p. 39]. Această realitate a fost cauzată de sărăcie și de cele două crize majore: socială și energetică. Categoriile sociale grav afectate sunt: copiii, mamele solitare, vârstnicii. Totuși comparativ cu perioada anterioară, situația pare a fi relativ mai bună. Datele statistice, prezentate în acest Raport de Avocatul Poporului, derivate din analiza rezultatelor *Studiului de percepții asupra respectării drepturilor omului în Republica Moldova din anul 2023*, justifică situația în felul următor: 44,8% dintre respondenți consideră că acest drept a fost respectat în anul 2023, în anul 2020 dreptul la asistență protecție socială a fost asigurat după părerea a 35,2% dintre participanți la sondajul de opinie în cauză, iar în 2016 – același lucru a fost afirmat de doar 15,3% dintre persoane (figura 4.1).

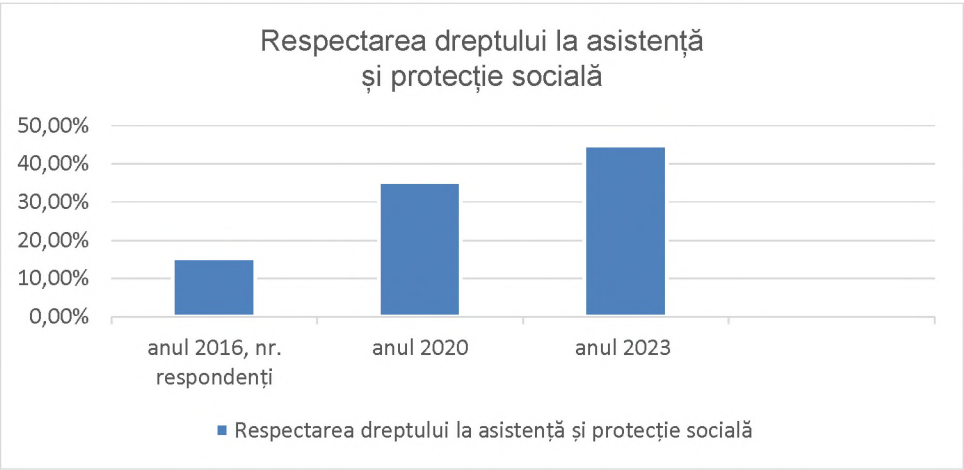

Figura 4.1. Asigurarea dreptului la asistență socială.

Sursa: elaborată de autor.

Referitor la tendințele legislative, Avocatul Poporului a menționat, în primul rând, necesitatea implicării Guvernului în vederea diminuării efectelor negative ale indexării insuficiente din aprilie 2023. În consecință, a fost adoptată *Legea bugetului asigurărilor sociale de stat pe anul 2023, nr.357/2022*, iar coeficientul de indexare - diminuat de două ori. Obiecții au fost aduse și la majorarea termenului de înregistrare a statutului de șomer de la trei la șase luni.

„Securitatea socială a populației unui stat decurge dintr-o serie de acte internaționale, care plasează omul în centrul setului de măsuri de natură să-i garanteze un trai decent în cazul existenței sau apariției anumitor riscuri (boală, invaliditate, vârstă etc.)", afirmă experții Oficiului Avocatul Poporului. Această constatare a fost urmată de adresarea cu propuneri către Parlament și Ministerul Muncii de a perfecta și a înlătura deficiențele cadrului normativ în cazul sistemului de pensii [123, p. 24]. Drept urmare, Casa Națională de Asigurări Sociale a informat că o parte din propuneri pot fi respectate, iar Ministerul Muncii și Protecției Sociale a invocat problema perfectării legislației și necesitatea identificării surselor de finanțare necesare.

Limitarea beneficiarilor de alocații lunare de stat pentru anumite merite ale cetățenilor față de stat, în cazul persoanelor cu viză de reședință în străinătate, constituie o altă problemă ce necesită a fi soluționată. În acest sens, Ombusmanul consideră: „Motivul suspendării plății alocației lunare de stat este unul incert și nu are la bază principiile legalității, legitimității și proporționalității" [123, p. 25].

Reforma sistemului de asistență socială RESTART, care prevede revizuirea *Nomenclatorului serviciilor sociale*, actualizarea datelor și clasificarea serviciilor sociale în trei categorii (primare, specializate și cu specializare înaltă) a fost, de asemenea, supusă criticii. În acest sens este evocată necesitatea unei clasificări mai reușite, mai adecvate și corespunzătoare la realitate, pentru a exprima clar natura și modalitatea de finanțare.

Ca rezultat al examinării petițiilor pe anul 2023, Avocatul Poporului a depistat problema calculării vechimii în muncă specială, derivată din motivul existenței unor divergențe la nivel de legislație.

Drept urmare a celor constatate și expuse în Raport, au fost formulate următoarele două recomandări:

Recomandarea 1: „Ministerul Muncii și Protecției Sociale să asigure ajustarea Legii privind sistemul public de pensii nr. 156/1998, a Hotărârii cu privire la aprobarea Listei locurilor de muncă încadrate în condiții deosebite, în temeiul căreia se acordă pensie pentru limită de vârstă în condiții avantajoase, precum și a Instrucțiunii privind modul de aplicare a Listei și de confirmare a stagiului special nr. 256/2018" [123, p. 25];

Recomandarea 2: "Ministerul Muncii și Protecției Sociale să adapteze normele ce limitează beneficiarii de alocații lunare de stat pentru anumite merite față de stat, care și-au stabilit domiciliul în străinătate, de a beneficia de acestea în continuare" [123, p.25].

Referitor la dreptul la muncă și protecția muncii, în Raportul realizat de Oficiul Avocatul Poporului se constată că: „în pofida dificultăților economice, piața forței de muncă s-a redresat în urma pandemiei" [123, p.26]. Sondajul de opinie realizat confirmă creșterea numărului de persoane angajate și diminuarea ratei șomajului. Cu privire la categoriile sociale, care susțin că dreptul la muncă a fost asigurat, remarcăm o favorizare a femeilor în proporție de 58,3%, fiind urmate de persoanele cu dizabilități și cetățenii din raioanele din stânga Nistrului – 38,8 % și, respectiv, 38,7%, în timp ce deținuții și ex-deținuții au acumulat în acest sens 35,3% [123].

Dinamica respectării acestui drept ne prezintă un tablou în creștere pentru anul 2023. Astfel, dacă în anul 2016 doar 19,8% din respondenți considerau că dreptul la muncă le este respectat, în anul 2020 numărul persoanelor care au afirmat acest fapt a fost de 45,1%, iar în 2023 – 63%.

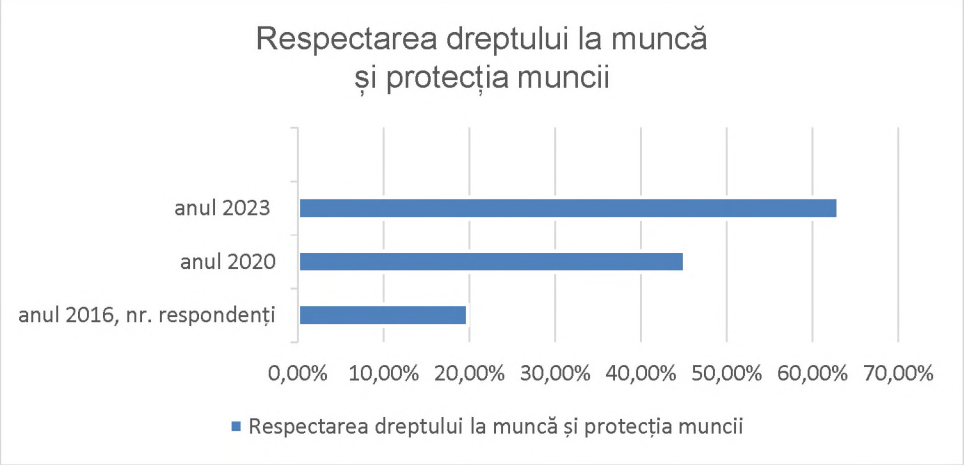

Figura 4.2. Respectarea dreptului la muncă și protecția muncii.

Sursa: elaborată de autor.

Avocatul Poporului a remarcat efortul Guvernului referitor la politica de ocupare a forței de muncă, menționând adoptarea *Programului național de ocupare a forței de muncă pentru perioada 2022-2026.* În pofida conținutului și scopului, Programul a fost dur criticat din motivul implementării lente a măsurilor preconizate, lipsa datelor cantitative, calendarul implementării Programului pentru a fi consultate online (pe website-ul Ministerului Muncii și Protecției Sociale). Ținând cont de rezultatele *Raportului Comisiei Europene pe anul 2023*, Avocatul Poporului recomandă eliminarea unor lacune referitoare la piața muncii precum: combaterea

ocupării informale a forței de muncă, instituirea unui sistem de monitorizare, consolidarea capacității instituționale a Inspectoratului de Stat al Muncii.

Din cele menționate în Raport deducem că asigurarea dreptului la un nivel de trai decent este interdependentă de respectarea dreptului la o remunerare echitabilă, fapt care „trebuie să asigure o existență umană demnă" [123, p. 28]. Dintre importante măsuri întreprinse în acest sens, Avocatul Poporului menționează stabilirea salariului minim. În acest context, în Raport se specifică: „Începând cu 1 ianuarie 2024, cuantumul salariului minim pe țară va constitui 5 000 de lei lunar, în creștere cu 25% față de anul 2023" (citat din *Hotărârea Guvernului nr. 985 din 06.12.2023*) [123, p. 28].

În urma examinării petițiilor, Avocatul Poporului a depistat probleme în cazul asigurării condițiilor de muncă de către angajator sau a remunerării corespunzătoare, invocate din motiv de stare financiară precară a întreprinderilor sau lipsa de fonduri suficiente. Din același motiv mai continuă să existe în prezent, în Republica Moldova, fenomenul reținerii salariale.

Drept rezultat al celor indicate în Raport, al carențelor depistate, Avocatul Poporului a formulat următoarea recomandare: „Ministerul Muncii și Protecției Sociale să asigure ratificarea prevederilor din articolul 4 al Cartei Sociale Revizuite referitoare la salarizarea echitabilă" [123, p. 29].

4.2.2. Curtea Constituțională – garant al asigurării dreptului la un nivel de trai decent

Premisele protecției drepturilor omului de către stat, științific, au fost identificate și argumentate de către englezul John Locke. Explicând esența statului ca instituție, J. Locke sublinia: „Omul, în starea sa naturală, este o ființă rezonabilă și liberă, dornică de a trăi în bine. Pentru aceasta el renunță voluntar, prin contract, la unele dintre pretențiile și prerogativele lui în favoarea statului care îi datorează respect și protecție" [77, p.54].

Această opinie științifică și-a găsit aplicarea pentru prima dată în jurisprudența Curții Supreme de Justiție a Statelor Unite ale Americii, în renumitul caz: „Marbory *versus* Madison". Pronunțându-se pe marginea acestui caz, Președintele Curții Supreme, John Marshall, a menționat că „domeniul de competență al Curții este exclusiv de a decide în privința drepturilor individului". Anume pe această cale s-a pus începutul instituției juridice „controlul constituționalității legilor", cu identificarea uneia dintre funcțiile Curții, și anume - „garantarea responsabilității statului față de cetățeni".

Republica Moldova, la fel precum România, a acceptat oportunitatea controlului constituționalității legilor în calitate de instituție a dreptului constituțional pe calea identificării statului de drept și democratic contemporan.

În exercitarea prerogativelor constituționale, Curtea Constituțională este abilitată și cu funcția de garant al responsabilității statului față de cetățeni (art. 134, alin. (3) din Constituție). Astfel, Curtea Constituțională se află în raport cu cetățenii pe calea „garantării exercitării drepturilor și libertăților fundamentale". Pe această cale practică, Curtea Constituțională se prezintă într-o dublă ipostază: „nu doar ia parte nemijlocit la înlăturarea piedicilor în exercitarea drepturilor cetățenești, dar și contribuie la exercitarea dreptului la apărare, consfințit în art. 26 din Constituție" [167, p.259]. Tocmai această stare este confirmată prin jurisprudența cercetată în teză.

Totodată, în acest context se impune și „principiul responsabilității statului ca exigență politico-organizațională a statului de drept" [39, p.19]. Doar cu condiția asigurării răspunderii, statul preia forma autentică de protector al drepturilor și libertăților fundamentale. Această funcție constituțional este atribuită Curții Constituționale (art. 134 alin. (3) din Constituție).

Astfel, atât pe cale științifică, cât și de drept, răspunderea statului față de cetățean este în corespundere cu statul de drept și democratic (art. 1 alin. (3) din Constituție).

În cadrul funcțiilor Curții Constituționale, ca unică autoritate de jurisdicție constituțională, un rol aparte, în condițiile statului de drept și democratic, îl ocupă funcția de protecție a drepturilor și libertăților fundamentale ale cetățenilor. Mai mult ca atât, drepturile și libertățile fundamentale sunt proclamate în Constituție „ca valori supreme și garantate". Tocmai din acest motiv, Curtea Constituțională este învestită cu „atribuții de protecție a drepturilor și libertăților omului atât prin forme și modalități inerente procedurii, … cât și nemijlocit în baza plângerilor individuale" [40, p.825], preeminență constituind controlul constituționalității legilor.

Jurisprudența Curții Constituționale a Republicii Moldova confirmă faptul că „problemele extrem de complexe, pe care le implică **protecția drepturilor și libertăților fundamentale ale omului**, pot și trebuie să fie soluționate în interiorul țării, prin eforturile și contribuția tuturor cetățenilor și autorităților statale. Garantarea drepturilor și libertăților fundamentale este chiar mai importantă decât proclamarea lor, care, la rândul său, reprezintă o problematică extrem de vastă" [102, p.149].

Așadar, sunt două aspecte a acestui raționament: a) garantarea drepturilor și b) proclamarea lor. În raport cu primul aspect, semnificația și spiritul lui își găsesc exprimare în art.16 din Declarația franceză a drepturilor omului și cetățeanului, unde se menționa: „Orice societate în

care garanția drepturilor nu este asigurată, nici separația puterilor determinată, nu are Constituție" [8, p.93].

În ce privește cel de-al doilea aspect, argumentăm științific oportunitatea identificării dreptului la un nivel de trai decent, ca drept distinct în cadrul drepturilor fundamentale. Vom recurge, în acest caz, la jurisprudența Curții Constituționale.

Pentru asigurarea operativității în procesul asigurării drepturilor fundamentale pe calea jurisdicției constituționale, ar fi normal ca cetățeanul să dispună de dreptul de sesizare. Aceasta deoarece „practica internațională demonstrează că, în țările unde cetățeanul poate sesiza Curtea Constituțională, drepturile și libertățile fundamentale ale omului sunt respectate și protejate la un nivel mai înalt" [103, p.162].

Cu atât mai mult, posibilitatea sesizării rezultă din prevederile art. 135 alin. (1) lit. a), în conformitate cu care Curtea Constituțională exercită, la sesizare, controlul constituționalității ... și g) rezolvă cazurile excepționale de neconstituționalitate.

Reglementări similare atestăm și în art. 146 din Constituția României. Astfel, potrivit lit.a), Curtea Constituțională „se pronunță asupra constituționalității ... și d) hotărăște asupra excepțiilor de neconstituționalitate ...".

Am constatat deja că dreptul la un nivel de trai decent este examinat în literatura de specialitate ca un drept distinct, de sine stătător, însă reglementările normative îl expun în context cu alte drepturi fundamentale conexe, care asigură un trai decent sau creează condiții pentru creșterea calității vieții. În circumstanțele enunțate urmează să determinăm pentru început cum se reflectă această stare în jurisprudența Curții Constituționale.

Vom analiza jurisprudența Curții Constituționale prin prisma drepturilor conexe dreptului la un nivel de trai decent. Întrucât dreptul la muncă, în acest sens și remunerarea muncii, este un element important și un drept conex al dreptului la un nivel de trai decent, vom identifica câte sesizări au constituit obiect al controlului constituționalității legilor, confirmate prin hotărârile Curții Constituționale.

Astfel, Curtea Constituțională a adoptat trei hotărâri privind dreptul la muncă [187; 189; 193] și cinci hotărâri referitoare la salarii [188; 190; 192; 203; 210].

Chestiunea privind asigurările sociale a constituit obiect de examinare în cinci hotărâri ale Curții Constituționale, începând cu anul 2015 [186; 200; 205; 211].

Incapacitatea temporară de muncă a constituit obiect al unei Hotărâri a Curții Constituționale [186].

În această perioadă, Curtea Constituțională a soluționat și cazuri excepționale de neconstituționalitate (art. 135 alin .(1), lit. g) din Constituție). Astfel, cinci hotărâri vizează

pensiile [197; 202, 204; 209], câte două - dreptul la muncă [196; 206] şi salariile [203; 207] şi două - motivele de boală, adică dreptul la ocrotirea sănătăţii [201; 205].

În acelaşi timp, în atenţia Curţii Constituţionale au fost persoanele cu dizabilităţi [198] şi elevii [200]. Aşa, de exemplu, Hotărârea nr. 34 din 11.10.2013 explică modul de executare a Hotărârii Curţii Constituţionale nr. 27 din 20 decembrie 2011 privind controlul constituţionalităţii unor legi de modificare a condiţiilor de asigurare cu pensii şi alte plăţi sociale pentru unele categorii de salariaţi (Publicată în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2013, nr.312-314, art. 52).

Totodată, Curtea Constituţională a adoptat şi o Hotărâre explicativă privind condiţiile de asigurare cu pensii şi alte plăţi sociale pentru unele categorii de salariaţi [211].

Sintetizând jurisprudenţa Curţii Constituţionale, constatăm că dreptul la un nivel de trai decent, ca drept unic, nu a reprezentat obiect de sesizare şi, respectiv, de examinare de către Curte. În acelaşi timp, drepturile fundamentale constituţionale, conexe asigurării dreptului la un nivel de trai decent, au constituit obiect de examinare cu adoptarea hotărârilor de asigurare.

Astfel, dreptul la muncă a constituit obiectul de examinare a cinci hotărâri; dreptul la un salariu minim garantat – a şapte hotărâri; dreptul la asigurare cu pensii – a 13 hotărâri şi dreptul la asistenţă în caz de boală – a trei hotărâri.

Odată ce statul este obligat să asigure un nivel de trai decent, urmează să identificăm mai întâi jurisprudenţa Curţii Constituţionale în raport cu caracteristica statului de drept şi democratic ca *stat social*. În această ordine de idei, Curtea Constituţională, în aprecierea sa, porneşte de la următoarele: „§35. Curtea Europeană în jurisprudenţa sa a menţionat că dezvoltarea drepturilor economice şi sociale depinde în mare măsură de situaţia fiecărui stat, în special de finalităţile lui, dar, pe de altă parte, Convenţia trebuie să fie citită în lumina condiţiilor de viaţă de astăzi (a se vedea Marek *v.* Belgia, Hotărârea din 13 iunie 1979; Airey *v.* Irlanda, Hotărârea din 9 octombrie 1979) [185]. Rezultă, aşadar, caracterul progresiv al asigurării dreptului la un nivel de trai decent".

Pe de altă parte: „§37. Curtea consideră că invocarea crizei economice sau a dificultăţilor financiare pentru restrângerea drepturilor şi libertăţilor fundamentale este inadmisibilă" [185].

Astfel, în toate împrejurările, statul trebuie să asigure un nivel de trai decent în conformitate cu condiţiile de viaţă.

Originalitatea Hotărârii Curţii Constituţionale nr. 12 din 16 iunie 2022 rezidă în faptul ce se pune în prim-plan, în calitate de nucleu al statului de drept şi democratic: „demnitatea omului … care este garantată" (art. 1 alin. (3) din Constituţie). Astfel, Curtea constată că „demnitatea omului reprezintă un element central al catalogului valorilor supreme stabilite în Constituţie" (§51).

Dacă jurisprudența Curții Constituționale de până la această hotărâre cuprindea elemente distincte ca obiect de sesizare cu aprecierea lor individualizată, apoi cu totul altul este cazul Hotărârii nr. 12 din 16.06.2022. Aria dimensiunilor apreciate de către Curte cuprinde: a) utilizarea distinctă a sintagmei „nivel de trai decent"; b) conținutul, elementele componente ale „nivelului de trai decent", respectiv semnificația drepturilor conexe; c) rolul decisiv al exercitării drepturilor la muncă și salarizare; d) ocrotirea sănătății; e) statutul subiectelor de drept și f) obligația statului de a garanta nivelul de trai decent, adică subiecte abordate în teză.

Însă referitor la importanța și semnificația salariului în asigurarea dreptului la un nivel de trai decent, Curtea consideră că „în domeniul salarizării, demnitatea omului trebuie interpretată sub două aspecte: aspectul valoric și aspectul social" (§51).

Respectând caracterul științific al tezei, această apreciere prezintă interes din punctul de vedere al dublului aspect invocat în Hotărâre. Astfel, aspectul valoric al demnității, perceput prin prisma salarizării, „pornește de la premisa că demnitatea umană nu este compatibilă cu sărăcia și, prin urmare, că autoritățile statale nu pot pretinde că au avut în vedere demnitatea cetățenilor săi în condițiile în care măsurile din domeniul salarizării nu au depășit pragul sărăciei" (§52). Anume din astfel de raționamente valorice Parlamentul, ca organ reprezentativ suprem al poporului și unica autoritate legislativă a statului (art. 60 alin. (1) din Constituție), la stabilirea salariului minim pe economie, „trebuie să aibă în vedere necesitățile de bază ale salariaților" (§52).

Unitatea organică a acestor două aspecte invocă realitatea în conformitate cu care „demnitatea umană nu se limitează la necesitățile de supraviețuire" (§53). Mai mult ca atât, art. 1 alin. (3) din Constituție mai stipulează că „libera dezvoltare a personalității umane reprezintă valoare supremă și este garantată". Indubitabil, aceasta implică și satisfacerea necesităților „social-culturale ale persoanelor apte de muncă" (§53), inclusiv ale familiei lui, fapt pe care ținem să-l menționăm. Totodată, satisfacerea acestor necesități trebuie să se răsfrângă asupra tuturor cetățenilor statului. Acest al doilea aspect - „aspectul social" al demnității umane – „presupune că, la stabilirea salariului minim, autoritățile statale trebuie să aibă în vedere și necesitățile social-culturale ale persoanelor apte de muncă" (§53).

Rezultă, cu certitudine și claritate, că la stabilirea salariului minim - component definitoriu în asigurarea dreptului la un nivel de trai decent, autoritățile etatice trebuie să ia în calcul ambele aspecte: „aspectul valoric și aspectul social". Doar pe această cale va fi asigurată demnitatea omului – valoare supremă garantată constituțional.

Prima chestiune, elucidată de Curtea Constituțională, se referă la identificarea principiilor constituționale de care trebuie să țină cont legiuitorul la reglementarea cuantumului salariului minim.

Aceasta deoarece, în pofida faptului că, „deși nicio prevedere din Constituție nu stabilește un cuantum exact al salariului minim care trebuie asigurat salariaților, Legea Fundamentală conține, garanții prin prisma cărora pot fi evaluate măsurile autorităților în acest domeniu" (§46) [210].

Una dintre particularitățile normelor dreptului constituțional, implicit și ale celor cuprinse în Constituție, este „proeminența normelor imperative" [4, p.28]. Această trăsătură distinctă se aplică și normelor constituționale care reglementează drepturile și libertățile fundamentale, „ca valori supreme și garantate" (art. 1 alin. (3) din Constituție), implicit dreptul la un nivel de trai decent, precum și la un „salariu minim pe economie" (art. 43 alin. (2) din Constituție).

Esența reglementărilor stabilite în art. 43 din Constituție se rezumă la faptul că, la stabilirea „cuantumului salariului minim", autoritățile, guvernanții trebuie să pornească de la criteriile de bază, unul dintre ele fiind „dreptul la condiții echitabile și satisfăcătoare de muncă" (art. 43 alin. (1) din Constituție).

În aceste circumstanțe, Curtea statuează că autoritățile competente de a stabili un salariu minim pe economie, garantat constituțional „nu sunt exonerate de obligația respectării dreptului constituțional al salariaților la condiții echitabile și satisfăcătoare de muncă" (§47). Totodată, acest drept este garantat și la nivelul reglementărilor internaționale, la care Republica Moldova este parte. Astfel, conform stipulărilor art. 7 lit. a) (II) din Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale, statele-părți, implicit și Republica Moldova, „recunosc dreptul pe care îl are orice persoană de a se bucura de condiții de muncă juste și prielnice, care să asigure îndeosebi o remunerație care să asigure tuturor muncitorilor cel puțin o existență decentă pentru ei și familia lor". Pe această cale, Curtea Constituțională apără interesul nu doar al salariatului, dar și al familiei lui, apreciere autentică a stării lucrurilor de fapt. Pe aceeași linie de gândire se încadrează și prevederile art. 1 alin. (2) din Carta Socială Europeană, care obligă statele să „protejeze de o manieră eficientă dreptul lucrătorului de a-și câștiga existența printr-o muncă liber întreprinsă".

Așadar, exercitarea dreptului fundamental la muncă implică obligația autorităților de a crea „condiții echitabile și satisfăcătoare de muncă" pentru ca lucrătorul să-și câștige „existența printr-o muncă liber întreprinsă", iar salariul „minim pe economie", instituit de guvernanți, să asigure salariaților „cel puțin o existență decentă pentru ei și familia lor".

Curtea Constituțională, respectându-și în cadrul motivației Hotărârii jurisprudența, face legătura organică dintre dreptul expus *supra* și caracterul statului social, trăsătură a statului de drept și democratic. Astfel, Curtea reiterează: „caracterul social al statului presupune instituirea unui sistem politic, care ar permite adoptarea unor măsuri adecvate pentru redistribuirea bunurilor conform principiilor echității sociale, astfel încât toți membrii societății să posede un minim

garantat de asigurare socială conform prevederilor articolului 47 din Constituție" [208]. Logica fenomenelor aduce Curtea Constituțională la elucidarea nucleului care este atât finalul, cât și începutul unei noi entități, element definitoriu al liberei dezvoltări a personalității umane, valoare garantată constituțional, adică a „dreptului la un nivel de trai decent".

Pornind de la stipulările art. 47 alin. (1) din Constituție, în conformitate cu care „statul este obligat să ia măsuri pentru ca orice om să aibă un nivel de trai decent", Curtea consideră că acest text „reprezintă un obiectiv social stabilit de Constituție, care trebuie realizat prin măsurile întreprinse de către autorități" (§49).

Așadar, „un nivel de trai decent" este calificat doar ca „un obiectiv" social stabilit de Constituție și nu ca un drept fundamental distinct în cadrul drepturilor și libertăților fundamentale. Considerăm că această abordare „permite scuze statului" privind aprecierea și asigurarea „nivelului de trai decent", situație ce afectează libera dezvoltare a personalității umane, al cărei domeniu economic îl constituie „munca liber întreprinsă" care trebuie să asigure „o existență decentă" persoanei și familiei ei.

Confirmare a faptului servește chiar constatarea Curții, în conformitate cu care „având în vedere că asigurarea unui nivel de trai decent este în strânsă legătură cu capacitățile economice ale statului, Curtea consideră că articolul 47 alin. (1) din Constituție nu stabilește un standard de viață care trebuie asigurat imediat de către autorități, ci admite o creștere treptată a acestui standard" (§49). În viziunea noastră, politica statului în acest domeniu trebuie orientată în viitor, din perspectiva „creșterii treptate a standardului de viață condiționat de un ansamblu de factori organic corelați, dar să nu rămână în urma societății".

În cadrul motivației acestei Hotărâri, Curtea antrenează și tratarea nivelului de trai decent în raport cu statutul diferitor categorii de subiecte elucidate în textul tezei. Astfel, sintagma „orice om" presupune că „de garanțiile traiului decent trebuie să beneficieze în mod nediscriminatoriu toate categoriile populației, inclusiv persoanele care primesc salariu minim" (§49).

În mod indiscutabil, nu putea fi ignorată aici nici familia salariatului. În acest context, textul „care să-i asigure [...] lui și familiei lui" presupune că, în conceptul Curții, autoritățile „trebuie să aibă în vedere dacă cuantumul salariului minim stabilit persoanelor apte de muncă este *suficient pentru un nivel de trai decent* (s.n.), având în vedere circumstanțele particulare ale acestuia, *t.e.* dacă cuantumul salariului minim asigură necesitățile de bază ale salariatului și, dacă este cazul, ale familiei sale" (§49).

Particularitățile Hotărârii Constituționale supuse cercetării se manifestă și prin dreptul abordării distincte a prevederilor art. 47 alin. (1) din Constituție, cuprinse în sintagma: „care să-i asigure sănătatea și bunăstarea [...] cuprinzând hrana, îmbrăcămintea, locuința, îngrijirea

medicală, precum și serviciile sociale necesare". Aceste prevederi „reprezintă nucleul minim de garanții sociale care trebuie asigurat cetățenilor, potrivit scopului stabilit ..." (§50).

Așadar, rezultă că suntem în prezența „conținutului" dreptului la un nivel de trai decent reflectat prin prisma a două elemente-cheie: a) „bunăstarea" – conținutul economico-material și b) sănătatea – conținutul social ce cuprinde și „serviciile sociale necesare".

În acest context, Curtea, în spiritul funcțiilor sale, este interesată dacă legiuitorul a stabilit un mecanism clar și transparent de calculare a salariului minim pe țară.

În conformitate cu art. 3 alin. (4) din Legea nr. 1432 din 28 decembrie 2000 privind modul de stabilire și reexaminare a salariului minim, „cuantumul salariului minim se reexaminează de către Guvern după consultarea prealabilă a patronatelor și sindicatelor, ținându-se cont de modificarea indicelui prețurilor de consum și de evoluția salariului mediu pe economia națională în perioada de referință, de volumul produsului intern brut, de productivitatea muncii, precum și de mărimea valorică a minimumului de existență".

Respectiv, legea „obligă Guvernul să reexamineze salariul minim în întreaga țară în funcție de, *inter alia*, mărimea valorică a minimumului de existență" (§58).

Însă „minimumul de existență" a devenit obiect de reglementare normativă doar în 2012, prin adoptarea Legii nr. 152 din 5 iulie 2012 „Cu privire la minimumul de existență" [73].

Astfel, în art. 2 al legii se stabilește că „mărimea minimumului de existență include: a) mărimea valorică a coșului alimentar; b) cheltuielile pentru procurarea mărfurilor industriale și pentru achitarea serviciilor prestate populației și c) mărimea primelor și a contribuțiilor obligatorii".

Aceste reglementări, stipulate în legile examinate, în interpretarea Curții Constituționale stabilesc că mărimea valorică a minimumului de existență „reprezintă un criteriu care reflectă necesitățile de bază ale persoanelor apte de muncă (*t.e.* aspectul valoric al demnității umane" (§60).

Prin această abordare, autoritățile „au omis să le asigure persoanelor apte de muncă posibilitatea de a participa la viața socială, în condițiile compatibile cu demnitatea umană" (§61).

În același timp, în viziunea noastră, a rămas în afara reglementărilor „familia" salariatului, întrucât art. 47 alin. (1) din Constituție garantează „sănătatea și bunăstarea, lui și a familiei lui". Respectiv, la stabilitatea „minimumului de existență" trebuie de luat în calcul și familia salariatului.

Odată ce această activitate este pusă pe seama Guvernului, în 2014 a fost adoptată Hotărârea nr. 550 din 9 iulie 2014 privind stabilirea salariului minim în întreaga țară sub valoarea minimumului de existență pentru persoanele apte de muncă [191]. Cu toate acestea, Curtea

constată: „cuantumul salariului minim în întreaga țară, stabilit de Guvern, nu este suficient nici pentru necesitățile de bază ale salariatului și, dacă este cazul, ale familiei sale" (§68).

În consecință, pornind de la prevederile art. 26 alin. (5) teza a II-a din Legea cu privire la Curtea Constituțională, Curtea stabilește că „în cazul în care Guvernul nu va stabili cuantumul salariului minim pe țară în conformitate cu raționamentele expuse în prezenta hotărâre până la data de 1 august 2022, cuantumul minim garantat al salariului în sectorul real va fi cel stabilit conform punctului 1 din Hotărârea Guvernului nr.165 din 9 martie 2010" (§71).

Respectiv, în aceste condiții, Curtea a remis o Adresă Parlamentului și Guvernului [184].

4.2.3. Justiția de drept comun – garant al respectării dreptului la un nivel de trai decent

Autoritatea judecătorească, îndeplinindu-și funcțiile constituționale de asigurare a drepturilor fundamentale, practică, totodată, și „controlul judecătoresc asupra exercitării întocmai a legii de către organele administrației publice ..." [42, p.615]. Pe această cale se extinde cercul și, totodată, complexul de măsuri juridico-statale de asigurare a drepturilor fundamentale și, implicit, a dreptului la un nivel de trai decent.

În prezent, este practic unanim recunoscut faptul că principală funcție a justiției, a puterii judecătorești, ca atribut al suveranității naționale, este de a „... apăra ordinea de drept, proprietatea, drepturile și libertățile cetățenilor prin examinarea de instanțele judecătorești ... [40, p.351] a litigiilor" și de a pedepsi infracțiunile, adică de a restabili drepturile cetățenești, periclitate, încălcate. Această funcție este încredințată autorității judecătorești, deoarece „nu poți fi judecător în propria cauză pentru că, obiectiv, nu poți fi nici independent, nici imparțial. Actul de justiție poate fi înfăptuit numai de un al treilea" [4, p.190; 87, p.147].

Anume din aceste raționamente științifice, practica statelor de drept și democratic recunoaște că doar justiția „trebuie să garanteze protejarea drepturilor cetățenilor împotriva oricăror abuzuri, sancționând pe cei vinovați de încălcarea legii și restabilind drepturile ce au fost încălcate" [40, p.459].

Pornind de la aceste constatări științifico-normative, vom cerceta jurisprudența (practica) instanțelor judecătorești ce ține de materia asigurării dreptului la un nivel de trai decent, ca drept distinct în cadrul drepturilor fundamentale, și a principiului egalității (art. 16 alin. (2) din Constituție). Deci, Constituția oferă fiecărui cetățean posibilitatea de „a cere justiției restabilirea echității și dreptății, indiferent de sfera relațiilor sociale, drepturile și libertățile lui, ceea ce face din puterea judecătorească un protector real al cetățeanului față de pericolele ce pot să pornească de la semenii săi sau de la autoritățile statului" [40, p.462].

Justiția, în fond, semnifică „actul de dreptate înfăptuit de magistrat în litigiul ce opune două părți cu interese contrarii, litigiu cu a cărui soluționare a fost sesizat" [68, p.745], potrivit procedurii legale [21].

Astfel, justiția este „o activitate de rezolvare a litigiilor, în litera și spiritul legilor, obiceiului, convențiilor și contractelor. Cel care înfăptuiește justiția caută să afle adevărul în procesul respectiv pentru a identifica exact încălcarea legii, victimele, cauzalitatea, răspunderea și responsabilii" [85, p.147].

Statul de drept și democratic implică „obligativitatea respectării și aplicării constituției și legilor …", iar „… lipsa justiției veritabile înseamnă arbitrariu și nedreptate" [4, p.330].

Astfel, funcția de bază a justiției este protecția și restabilirea drepturilor și libertăților omului în caz de încălcare a lor. Respectiv, și în cazul asigurării dreptului la un nivel de trai decent, instanțele judecătorești au obligația de a reacționa.

Mai mult ca atât, potrivit art. 26 alin. (2) din Constituție, „fiecare om are dreptul să reacționeze independent, prin mijloace legitime, la încălcarea drepturilor și libertăților sale". Totodată, conform alin. (3), „în tot cursul procesului părțile au dreptul să fie asistate de un avocat, ales sau numit din oficiu".

Inițiativa declanșării procesului judiciar privind asigurarea dreptului la un nivel de trai decent aparține în egală măsură atât cetățeanului, cât și avocatului [71].

Jurisprudența, în general, - practica instanțelor de drept comun, precum și a Curții Constituționale, trebuie să se conducă de „valorile normative fundamentale – drepturile omului, care pot fi reglementate în mod general în principiile dreptului care își au sediul în conștiința juridică" [59, p.303]. Altfel spus, în jurisprudență drepturile fundamentale consfințite constituțional trebuie interpretate atât în litera, cât și în spiritul legii, în complexitatea lor dialectică, aspect reflectat în teză.

Întrucât conform ierarhiei instanțelor de drept comun: „Curtea Supremă de Justiție, Curțile de apel și judecătoriile (art. 115 alin. (1) din Constituție), Curtea Supremă de Justiție este ultima instanță de pronunțare definitivă și irevocabilă a deciziilor", cercetării vom supune doar asemenea acte ce au tangență cu tema acestei teze.

Astfel, studiul denotă că obiect de litigiu frecvent constituie următoarele drepturi fundamentale, conexe dreptului la un nivel de trai decent: în ultimii cinci ani: a) dreptul la ocrotirea sănătății – patru cazuri; b) dreptul la pensie – opt cazuri.

a) Dreptul la ocrotirea sănătății:

1. încasarea restanței la compensațiile bănești pentru recuperarea prejudiciului cauzat sănătății; Cerere de chemare în judecată, depusă de cet. P.S. *versus* S.A. „Floare-Carpet". Dosar nr.2ra-993/22. S-a admis recursul.
2. vătămarea sănătății și recuperarea venitului ratat; Cererea de chemare în judecată, depusă de cet. T.S. *versus* N.D. Dosar nr. 2ra-398/18.
3. accident de muncă; Cerere de chemare în judecată, depusă de M.M. *versus* S.A. „BTA-5". Dosar nr.2 ra-693/16. În favoarea petiționarului.
4. prejudiciu cauzat sănătății. Cerere de chemare în judecată, depusă de cet. T.E. *versus* Cooperativa de Consum Tighina. Dosar nr.2ra-1339/15.

b) Dreptul la pensie:

1. Cerere de chemare în judecată, depusă de cet. S.T. *versus* S.I., subliniind încasarea pensiei de întreținere. Dosar nr. 2ra-581/22.
2. Cerere de chemare în judecată, depusă de cet. M.P. *versus* CNAS, cu privire la achitarea pensiei de urmaș. Dosar nr. 3ra-329/22.
3. Cerere de chemare în judecată, depusă de cet. L.P. *versus* Direcția Asistență Socială și Protecție a Familiei, cu privire la încasarea pensiei alimentare pentru întreținere.
4. Cerere de chemare în judecată, depusă de cet. L.M. *versus* CNAS, privind recalcularea pensiei. Dosar nr. 3ra-805/22.
5. Cerere de chemare în judecată, depusă de cet. V.M. *versus* CNAS, privind plata pensiei pentru vechimea în muncă. Dosar nr. 3a-1099/21.
6. Cerere de chemare în judecată, depusă de cet. N.R. *versus* CNAS, privind stabilirea și achitarea pensiei de urmaș. Dosar nr. 3ra-50/22.
7. Cerere de chemare în judecată, depusă de cet. V.B. *versus* CNAS, privind recalcularea pensiei. Dosar nr. 3ra-1130/21.
8. Drepturile, stagiul de cotizare și recalcularea pensiei. Dosar nr. 3 ra-786/20 în procedura Curții Supreme de Justiție. Recursul CNAS în cauza de contencios administrativ la cererea de chemare în judecată, depusă de cet. A.M. *versus* Casa Națională de Asigurări Sociale.

Instanța de fond și Curtea de Apel au dat câștig de cauză petiționarului, iar CSJ a lăsat în vigoare deciziile, dând câștig de cauză.

Respectiv, pe rol se mai află și alte dosare, dar dat fiind faptul ierarhiei instanțelor și procedura judiciară, o parte din dosare nu au ajuns în Curtea Supremă, fie că părțile implicate în conflict au acceptat deciziile instanțelor inferioare.

4.3. Concluzii la capitolul 4

Statul de drept, democratic contemporan se caracterizează cu o tot mai pronunțată emancipare a omului, devenit veritabil subiect de drept, demn să-și creeze condiții social-economice autentice gradului de dezvoltare a personalității sale umane. În acest proces s-au conturat clar calitățile statului care tot mai evident își manifestă calificativul de „stat social" - garant al exercitării și protecției drepturilor fundamentale cetățenești ca valori supreme.

Sintetizând activitatea instituțiilor etatice, abilitate să asigure transpunerea plenară a drepturilor omului, implicit a dreptului la un nivel de trai decent în viață, constatăm:

- cele mai des invocate drepturi conexe ale dreptului la un nivel de trai decent sunt: dreptul la ocrotirea sănătății, dreptul la asigurare socială (pensii, pe caz de boală), dreptul la un salariu minim pe economie;
- „ținta" măsurilor speciale de protecție socială sunt două categorii de subiecte de drept: persoanele cu dizabilități și pensionarii.

Indubitabil că, doar în cadrul asigurării drepturilor fundamentale garantate, se poate vorbi de un stat de drept și democratic, a cărui constituire este imposibilă fără o abordare clară științifică inclusiv a mecanismelor etatico-juridice de asigurare. Cercetarea acestor aspecte în capitolul dat invocă următoarele concluzii:

1. Literatura de specialitate operează tot mai univoc cu noțiunea de „drept la un nivel de trai decent" ca un drept distinct în cadrul drepturilor fundamentale.
2. Reglementările constituționale însă operează fie cu sintagma „nivel de trai", fie cu sintagma utilizată „nivel de trai decent" în cadrul unui articol cu alt titlu, ceea ce nu evidențiază caracterul distinct al acestui drept.
3. Pornind de la reglementările constituționale, prin care nu se subliniază statutul distinct, de unicitate al dreptului la un nivel de trai decent:
   a) Funcțiile statului social sunt mai extinse, cuprinzând într-o sferă comună toate drepturile social-economice;
   b) Jurisprudența Curții Constituționale și a instanțelor de drept comun, în aceste circumstanțe, nu au ca obiect examinarea dreptului la un nivel de trai decent, ci a drepturilor conexe.

CONCLUZII GENERALE ŞI RECOMANDĂRI

Indubitabil, stat de drept, democratic autentic este acela în care demnitatea omului, drepturile şi libertăţile fundamentale şi libera dezvoltare a personalităţii umane reprezintă valori supreme şi sunt garantate constituţional. Dreptul la un nivel de trai decent se încadrează plenar în cadrul acestor valori, suportând abordări şi interpretări specifice. În acelaşi timp, studiul efectuat în domeniu denotă faptul că acest drept este lipsit de acele reglementări normative – naţionale şi comunitare – care să-i consacre caracterul de sine stătător distinct de drept fundamental şi, implicit, de mijloacele şi garanţiile juridice necesare transpunerii sale plenare în practică.

Tocmai în acelaşi context, urmând scopul cercetării temei acestei teze, în conformitate cu obiectivele trasate, ca rezultat al investigaţiei, se impun următoarele **concluzii**:

1. Dreptul la un nivel de trai decent este un drept absolut, pe de o parte, prin natura juridică, iar, pe de altă parte, relativ, atât prin autoevaluarea lui subiectivă, personală, cât şi prin gradul de asigurare a nivelului în funcţie de dezvoltarea social-economică a statului respectiv, precum şi prin nivelul de încadrare a lui în cooperarea internaţională pentru asigurarea liberei dezvoltări a personalităţii umane, ca valoare supremă garantată.
2. Dreptul la un nivel de trai decent este un drept fundamental distinct, cu o dublă ipostază social-economică, socială - prin semnificaţie şi percepţie, economică - prin aportul individual de muncă.
3. Statul, prin caracterul său social, are obligaţia de a asigura, în colaborare cu alte state, realizarea efectivă a dreptului la un nivel de trai decent.
4. Denumirea autentică a acestui drept este „dreptul la un nivel de trai decent", iar celelalte sintagme, cum ar fi: „calitatea vieţii", „stil de viaţă" sau „mod de viaţă", sunt derivate sau aranjări subiective ale vieţii personale şi de familie.
5. Pornind de la principiul „universalităţii" şi al „egalităţii" în drepturi a omului şi cetăţeanului, nivelul minim de trai decent trebuie să fie garantat de către stat, indiferent de statutul juridic al persoanei, aplicându-se principiile „discriminării pozitive".
6. Exercitarea plenară a dreptului la un nivel de trai decent rezidă în interrelaţiile cu alte drepturi social-economice conexe, fapt ce impune cercetarea ştiinţifică a acestui drept în complexitatea sa. Prin urmare, făcându-se legătura dialectică dintre caracterul social al statului şi dreptul la un nivel de trai decent, în funcţie de statutul juridic al cetăţeanului.
7. Sursa material-financiară a nivelului de trai decent este munca ce asigură acest nivel. Obligaţia statului este de a asigura şi a garanta un nivel de trai decent pentru toţi cetăţenii

statului. Aceasta deoarece realizarea drepturilor fundamentale este garantată de principiul universalității (art. 15 din Constituție) și al egalității (art.16).

Respectiv, în funcție de statutul juridic al cetățeanului: salariat, familie, familie cu mulți copii, șomer, bolnav, invalid, văduv, bătrân, persoană cu dizabilități, el trebuie să beneficieze de un nivel de trai decent, asigurat de către stat (art. 47 alin. (1) din Constituție).

Totodată, în funcție de veniturile și sursele legale de existență, toate persoanele cu statutul nominalizat își pot crea un nivel de trai decent, care poate depăși nivelul garantat de către stat, fără a discrimina concetățenii.

8. Sub aspectul reglementărilor constituționale, dreptul la un nivel de trai decent nu este evidențiat ca un drept fundamental distinct, abordându-i-se un articol aparte, prin unicitatea sa.
9. Atât jurisprudența Curții Constituționale, cât și a instanțelor de drept comun nu au avut în examinare, ca subiect distinct, „dreptul la un nivel de trai decent", ci numai drepturile conexe, cum ar fi: dreptul la muncă, asigurarea socială, îndemnizațiile de șomaj, boală ...

Astfel, dreptul la un nivel de trai decent este un drept social-economic complex ce implică, pe de o parte, tendința subiectivă, având ca suport dezvoltarea social-economică a societății pentru asigurarea liberei dezvoltări a personalității umane, iar, pe de altă parte, obligația statului de a crea, în colaborare cu comunitatea umană, condițiile economice adecvate garanțiilor juridice de a satisface această tendință general-umană.

Recomandări:

Sintetizând concluziile generale, formulate *supra,* considerăm oportun de a prezenta recomandările de rigoare în materie de drept fundamental la un nivel de trai decent:

a) *sub aspect de concept*, dreptul la un nivel de trai decent este un drept distinct din categoria drepturilor social-economice, în unicitatea sa și aflat în strânsă corelație cu alte drepturi conexe social-economice;
b) *sub aspectul reglementării constituționale normative*, în vederea consacrării caracterului de sine stătător, distinct, al dreptului la un nivel de trai decent, cu titlu *de lege ferenda*, propunem:
    1. În art. 1 alin. (3) din Constituție, după cuvintele „... stat de drept, democratic ..." de adăugat cuvântul „social" și în continuare după text. Această caracteristică a statului este dezvoltată și garantată deja prin prevederile art. 126 alin. (1) din Constituție, în conformitate cu care „economia Republicii Moldova este o economie de piață, de orientare socială ...".
    2. Pornind de la dezideratele „interesului general" în „statul social", se impune identificarea printre drepturile fundamentale a dreptului la un nivel de trai decent ca o

categorie aparte. Astfel, propunem includerea în textul Constituției a unui nou articol - „Art. 46^1. Dreptul la un nivel de trai decent", care să prevadă următoarele:

Statul este obligat să ia măsuri de dezvoltare economică și de protecție socială a fiecărui om de natură să-i asigure sănătatea și bunăstarea lui și familiei lui, condiții pentru un nivel de trai decent, cuprinzând hrana, îmbrăcămintea, locuința, îngrijirea medicală, precum și serviciile sociale necesare.

Titlul art. 47 din Constituție urmează a fi reformulat în următoarea redacție: „Art.47. Dreptul la asistență și protecție socială" se păstrează, iar alineatul (2) devine unic.

Astfel, titlul actual al art.47 din Constituție va reflecta sub aspect normativ, atât ramura distinctă de drept „Protecția socială", cât și instituția juridică ramurală „Asistența socială". Respectiv prevederile constituționale de conținut al art.47 se regăsesc într-o reglementare detaliată în cadrul ramurii de drept autentic.

Pe această cale vor fi ridicate la nivel de identificare drepturile: a) la un nivel de trai decent și b) dreptul la asistență și protecție socială, ca drepturi social-economice fundamentale distincte, dar conexe și interdependente.

BIBLIOGRAFIE

Surse în limba română:

1. ARISTOTEL. *Etica nicomahică*. În: Opere în patru volume, vol.4. Москва: Мысль, 1983. 832 p..
2. ARISTOTEL. *Politica*. Bucureşti: IRI, 2001. 522 p. ISBN 973-9437-67-4.
3. ARSENI, A. *Drept constituțional și instituții politice. Tratat elementar*. Vol.1. Chișinău: CEP USM, 2005. 503 p. ISBN 9975-70-536-7.
4. ARSENI, A. *Drept constituțional și instituții politice. Tratat*. Ediția a 3-a revăzută. Vol.1. Chișinău: CEP USM, 2021. 225 p. ISBN 978-9975-149-39-6.
5. ARSENI, A. *Drept constituțional și instituții politice. Tratat*. Vol.2. Ed. a 2-a, rev. și adăugată conform reglementărilor normative, Chișinău: CEP USM, 2019. 320 p. ISBN 978-9975-149-39-6.
6. ARSENI, A. *Drept constituțional și instituții politice: (Instituțiile politico-etatice)*. Ed. a 3-a, compl. și restructurată. Vol.2. Chișinău: CEP USM, 2022. 281 p. ISBN 978-9975-159-25-8.
7. ARSENI, A. *Legitimitatea puterii de stat – principiu edificator al statului de drept și democratic contemporan: Argumentare științifică și confirmare practică*. Chișinău: CEP USM, 2014. 420 p. ISBN 978-9975-71-604-8.
8. ARSENI, A., IVANOV, V., SUHOLITCO, L. *Drept constituțional comparat*. Chișinău: CEP USM, 2003. 296 p. ISBN 9975-70-356-9.
9. AVORNIC, Gh. *Teoria generală a statului și dreptului. Tratat*. Vol.1. Chișinău: CE USM. 2009. 440 p. ISBN 1975-70-370-4.
10. AVRAM, L., AVRAM, A. *Scurtă istorie a Statelor Unite ale Americii*. Bucureşti, 1993. 184 p. ISBN 973-95477-0-2.
11. BEŞTELIU, R.M., BRUMAR, C. *Protecția internațională a drepturilor omului*. Bucureşti: Universul Juridic, 2009. 456 p. ISBN 978-973-127-115-6.
12. Carta Socială Europeană (revizuită), adoptată la Strasbourg la 3 mai 1996, Ratificată parțial de Republica Moldova prin Legea nr.484-XV din 28.09.2001, în vigoare din 1 ianuarie 2002. În Ediția oficială „Tratate internaționale", 2006, vol.38. 496 p. ISBN 978-9975-9669-4-8.
13. CÂRNAŢ, T. *Drept constituțional*. Ed. a 2-a (rev. și adăug.). Chișinău: Prut Caro SRL, 2010. 513 p. ISBN 978-9975-4069-3-2.
14. CÂRNAŢ, T. *Protecția juridică a drepturilor omului*. Chișinău, 2003, 380 p. ISBN 9975-932-62-2.

15. CÂRNAŢ, T., CÂRNAŢ, M. *Protecția juridică a drepturilor omului*. Chișinău, 2006, 380 p. ISBN 9975-932-62-2.
16. Centrul pentru Drepturile Omului din Moldova. *Dreptul persoanelor cu dizabilitate.* Î.S. Firma Editorial-Poligrafică „Tipografa Centrală". Chișinău, 2012. 22 p..
17. CHISARI, A. *Reglementări juridice privind asistența socială a copilului și a familiei cu copii în Republica Moldova.* Autoreferatul la teza de doctor în drept, Chișinău, 2006. 24 p..
18. CHISARI-LUNGU, O. *Competențe instituționale în domeniul serviciilor de asistență socială.* În: Conferința științifică națională cu participare internațională „Realității perspective al învățământului juridic național". Vol. 1, Chișinău: CEP USM, 2020, vol.1. 702 p. ISBN 978-9975-149-80-8.
19. CICERO, M.T. *Opere alese*. Ediție îngrijită de G.Guțu. București, 1973. 304 p..
20. CIOBANU, R. *Construcția unei teorii a drepturilor omului: între realitate și lege*. În: Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale. Materialele conferinței științifico-practice internaționale, 12-13 decembrie 2019, Chișinău: Artpoligraf. 2020. 580 p. ISBN 978-9975-3462-2-1.
21. Codul de procedură civilă. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2018, nr.285-294. 332 p. ISBN 978-9975-86-307-0.
22. CONSTANTINESCU, M., DELEANU, I., IORGOVAN, A., MURARU, I., VASILESCU, F., VIDA, I. Constituția României comentată și adnotată. București: 1992. 320 p. ISBN 973-567-017-8.
23. *Constituția Regatului Belgiei* adoptată la data de 7 februarie 1831 (cu modificările ulterioare). În: Codex constituțional: Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene. Coord.: Şt. Diaconu. București: Monitorul Oficial, 2015. 844 p. ISBN 9789735679095.
24. *Constituția Republicii Cipru* adoptată la 16 august 1960. În: Codex constituțional: Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene. Coord.: Şt. Diaconu. București: Monitorul Oficial, 2015. 844 p. ISBN 9789735679095.
25. *Constituția Republicii Croația* adoptată în anul 1990 și republicată în 2010. În: Codex constituțional: Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene. Coord.: Şt. Diaconu. București: Monitorul Oficial, 2015. 844 p. ISBN 9789735679095.
26. *Constituția Republicii Italia* adoptată în data de 22 decembrie 1947 (prin referendum, a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1948). În: Codex constituțional: Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene. Coord.: Şt. Diaconu. București: Monitorul Oficial, 2015. 844 p. ISBN 9789735679095.
27. *Constituția Republicii Moldova.* Adoptată la 29 iulie 1994. În: Monitorul Oficial al

Republicii Moldova nr.1 din 12.08.1994. Republicată în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2016, nr.78, art. nr.140.

28. *Constituția Republicii Moldova. Comentariu*. Chișinău: Arc, 2012. Imprimat la Tipografia „Europress", 576 p. ISBN 978-9975-61-700-0.
29. *Constituția Republicii Portugheze* adoptată la 2 aprilie 1976 (cu modificările ulterioare). În: Codex constituțional: Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene. Coord.: Şt. DIACONU. București: Monitorul Oficial, 2015. 876 p. ISBN 9789735679019.
30. *Constituția Republicii Slovace* adoptată în 1992 (cu modificările ulterioare). În: Codex constituțional: Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene. Coord.: Şt. DIACONU. București: Monitorul Oficial, 2015. 876 p. ISBN 9789735679019.
31. *Constituția României* adoptată în 1990, revizuită în 2004. În: Codex constituțional: *Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene*. Coord.: Şt. Diaconu. București: Monitorul Oficial, 2015. 876 p. ISBN 9789735679019.
32. *Constituția României: comentariu pe articole.*/ Coord.: I. Muraru, E.S. Tănăsescu. București: C.H. Beck, 2008. 1507 p. ISBN 978-973-115-419-0.
33. *Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale* din 4 noiembrie 1950 (Roma), Ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului privind ratificarea Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, precum și a unor protocoale adiționale la această convenție, 1298-XIII din 24.07.1997. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1997, nr.54-55/502.
34. CORJ, M. Statul de drept – un concept central pentru Republica Moldova. În: Materialele Conferinței științifico-practice internaționale, 17 septembrie, 2010. Bălți. Chișinău: Î.S.F.E.P. „Tipografia Centrală", 2010. 490 p. ISBN 9789975789172.
35. COSTACHI, Gh. *Spre o statalitate democratică și de drept*. Chișinău: Î.S. F.E.-P. „Tipografia Centrală", 2007. 212 p. ISBN 978-9975-78-574-7.
36. COSTACHI, Gh. *Cetățeanul și puterea în statul de drept*. Chișinău: Print Caro, 2019. 664 p. ISBN 978-9975-56-700-8.
37. COSTACHI, Gh. *Direcții principale ale edificării statului de drept în Republica Moldova*. Chișinău: ÎS.F.E.P. „Tipografia Centrală", 2009. 327 p. ISBN 978-9975-4078-1-6.
38. COSTACHI, Gh. *Direcțiile prioritare ale edificării și consolidării statului de drept în Republica Moldova*. În: Contribuții științifice la edificarea și consolidarea statului de drept. Materialele Conferinței științifice internaționale consacrate jubileului de 70 de ani al prof.univ. Gheorghe Costachi, 3 mai 2011. Chișinău: Î.S.F.E.P. „Tipografia Centrală",

2011., 762 p. ISBN 978-9975-53-001-9.

39. COSTACHI, Gh. *Locul și valoarea drepturilor omului în conceptul statului de drept și practica edificării acestuia în Republica Moldova.* În: Materialele Conferinței științifico-practice internaționale. 17 septembrie 2010, Bălți. / Coord. red.șt. Gheorghe Costachi. Chișinău: F.E.P. „Tipografia Centrală", 2010. 490 p. ISBN 9789975789172.
40. COSTACHI, Gh. *Rolul justiției în edificarea statului de drept.* Chișinău: Print Caro, 2021. 1071 p. ISBN 978-9975-56-894-4.
41. COSTACHI, Gh. *Statul de drept și democrația în Republica Moldova.* În: Probleme ale edificării statului de drept în Republica Moldova. Vol.2. Chișinău: Î.S.F.E.P. „Tipografia Centrală", 2006. ISBN 978-9975-78-014-8.
42. COSTACHI, Gh., HLIPCA, P. *Organizarea și funcționarea puterii în statul de drept.* Ediția a II-a, revăzută și completată. Chișinău: Î.S.F.E.P. „Tipogr.Centrală", 2011. 614-615 p. ISBN 978-9975-78-941-7.
43. COSTACHI, Gh., ZAHARIA, P. *Dezvoltarea conceptului despre drepturile omului în epoca modernă contemporană.* În: Legea și Viața, 2000, nr.1. pp.26-27. ISSN 1810-309X.
44. CREANGĂ, I., GURIN, C. *Drepturile și libertățile fundamentale. Sistemul de garanții.* Chișinău: TISH, 2005. 400 p. ISBN 9975-947-63-0.
45. CUȘNIR, V. *Garantarea drepturilor omului – condiție indispensabilă a unui stat de drept democratic.* În: Materialele Conferinței științifico-practice internaționale, 17 septembrie, 2010. Bălți. Chișinău: Î.S.F.E.P. „Tipogra. Centrală", 2010. 490 p. ISBN 9789975789172.
46. Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10 decembrie 1948. Republica Moldova a aderat prin Hotărârea Parlamentului nr.217-XII din 28.07.1990. În: Ediția Oficială „Tratate internaționale". Volumul I. 1998. 388 p. ISBN 9975730221.
47. DELEANU, I. Drept constituțional și instituții politice. Tratat. Vol.2. București: Europa Nova, 1996. 480 p. ISBN 973-9183-36-2.
48. DELEANU, I. Drept constituțional și instituții politice. Vol.1. București: Europa Nova, 1996. 480 p. ISBN 973-9183-36-2.
49. DELEANU, I. Drepturile subiective și abuzul de drept. Editura Dacia, Cluj Napoca, 1998. 227 p..
50. DELEANU, I. Instituții și proceduri constituționale. București: CH Beck, 2006. 922 p. ISBN 973-655-957-2.
51. *Dicționar explicativ al limbii române.* București: Univers enciclopedic, 1996. 1192 p. ISBN 973-9243-29-0.
52. DOGARU, I., DĂNIȘOR, D.C. *Drepturile omului și libertățile publice.* Chișinău:

ZALMOXE, 1998. 242 p. ISBN 9975-9983-0-5.

53. DRĂGANU, T. *Drept constituțional și instituții politice. Tratat elementar*. În: Drept constituțional şi instituții politice: Tratat elementar Vol.1. Lumina Lex, 2000. 368 p. ISBN 973-588-052-0.
54. SCIUCHINA, N., LISENCO, V., ZAKHARIA, S. *Drepturile sociale ale omului: reglementarea juridică națională și internațională*. Chișinău, 2018. 134 p. ISBN 978-9975-3246-2-5.
55. DUCULESCU, V. *Protecția juridică a drepturilor omului*. București, 1998. 480 p. ISBN 973-588-066-0.
56. DUCULESCU, V., CĂLINOIU, C, DUCULESCU, G. *Constituția României comentată și adnotată*. București: Lumina Lex, 1997. 479 p. ISBN 9735880148.
57. DUCULESCU, V., CĂLINOIU, C., DUCULESCU, G. Drept constituțional comparat. București: Lumina Lex, 1996. 583 p. ISBN 9739186610.
58. FRUNZĂ, Iu., BORȘEVSKI, A., SOSNA, B. *Metode practice în educația pentru drepturile omului: Recomandări metodico-didactice*. Chișinău: Pontos, 2019. 594 p. ISBN 978-9975-72-347-3.
59. FRUNZĂ, Iurie. Развитие Молдавской правовой системы как фактор построения правового государства и формирования гражданского общества. În: Materialele Conferinței științifică-practice internaționale, 17 septembrie 2010, Bălți. Chișinău: Î.S.F.E.P. „Tipogra. Centrală", 2010. 490 p. ISBN 9789975789172.
60. GROTIUS, H. *Despre dreptul la război și pace*. București: Editura Ştiințifică, 1968. 1090 p..
61. GUCEAC, I. *Constituțiile statelor lumii*. Chișinău: Cartier Juridic, 2016. 908 p. ISBN 978-9975-79-951-5.
62. GUCEAC, I. *Curs element de drept constituțional*. Vol.2. Chișinău, 2004. 494 p. ISBN 9975-70-399-2.
63. GUCEAC, I. *Drepturile omului pe înțelesul tuturor*. Chișinău: Ştiința, 2010. 158 p. ISBN 978-9975-67-742-4.
64. GUCEAC, I. *Matricea multidimensională satului social.* În: Fațete ale consolidării mecanismelor de guvernare axate pe protecția drepturilor omului. Chișinău, 2023: Lexon-Prim. 313 p. ISBN 978-9975-172-33-2.
65. HOFSTEDE, G., HOFSTEDE, G.J., MINCOV, M. *Culturi și organizații. Softul mintal. Cooperarea interculturală și importanța ei pentru supraviețuire*. /Traducere de M. Zagrafi. București: Humanitas, 2012. 510 p. ISBN 978-973-50-3570-9.

66. IANCU, Gh. *Drept constituțional și instituții politice*. Ed. a 5-a rev.și compl. București: Lumina Lex, 2007. 657 p. ISBN 978-973-758-054-2.
67. IGNATIUC, T. Reglementarea statutului juridic al persoanelor tinere. Realități și perspective ale învățământului juridic național. În: Materialele Conferinței științifice naționale cu participare internațională „Realității perspective al învățământului juridic național": Culegerea comunicărilor, 01-02 octombrie 2019. Chișinău: CEP USM, 2020. 702 p. ISBN 978-9975-149-80-8.
68. IONESCU, C. *Tratat de drept constituțional contemporan*. București: ALL Beck: 2003. 798 p. ISBN 973-655-271-3.
69. Legea cu privire la Curtea Constituțională, nr.317-XIII din 13.12.94. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1995, nr.8, art.nr.86.
70. Legea ocrotirii sănătății, nr.411-XIII din 28.03.1995. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 1995, nr.37.
71. Legea cu privire la avocatură nr.1260 din 19.07.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2002, nr.126-127, art.10001.
72. Legea cu privire la Avocatul Poporului (Ombudsmanul) nr. 52. din 03-04-2014. În: Monitorul Oficial 2014, nr. 110-114, art. 278.
73. Legea cu privire la minimul de existență, nr.152 din 05.07.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2012, nr.165, art. nr.555.
74. Legea integrității, nr.82 din 2017. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2017, nr.229-243, art. nr.360.
75. Legea cu privire la promovarea ocupării forței de muncă și asigurarea de șomaj, nr.105 din 14.06.2018. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2018, nr. 295-308, art. nr.448.
76. Legea securității și sănătății în muncă nr.186-XVI din 10.07.2008, în vigoare de la 01.01.2009. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2008, nr.143-144, art. nr.587.
77. LOCKE, John. *Al doilea tratat despre cârmuire. Scrisoare despre toleranță*. București: Nemira, 1999. 316 p. ISBN 973-569-329-1.
78. LUPAŞCU, Z., MARIAN, O. *Statul de drept – garant al respectării și promovării statutului juridic al persoanei*. În: Materialele Conferinței științifice naționale cu participare internațională. Chișinău: Cartea Juridică, 2019. 528 p. ISBN 978-9975-108-77-5.
79. MACOVEI, T. *Dreptul la muncă a femeilor: retrospectivă istorică*. În: Materialele Conferinței științifice naționale cu participare internațională. Chișinău: Cartea Juridică, 2019. 528 p. ISBN 978-9975-108-77-5.

80. MACOVEI, T. *Particularitățile raporturilor juridice de muncă ale femeilor*. Autoreferatul tezei de doctor în drept. Chișinău, 2014. 30 p..
81. MANEA, L. *Protecția socială a persoanelor cu handicap*. București: Casa de editură și presă ŞANSA SRL, 2000. 351 p. ISBN 973-9167-86-1.
82. MEDAILLE, J.C., HURDUZEU, O. *A treia forță. Economia libertății*. Logos, 2009. 352 p. ISBN 978-973-8131-66-8.
83. MIGA, R. *Drept internațional*. București: 1997. 433 p. ISBN 973-9229-70-0.
84. MONTESQUIEU, L.Ch. *Despre spiritul legilor*. București: Editura Ştiințifică, 1964.
85. MURARU, I. *Drept constituțional și instituții politice*. București: Actami, 1997. 482 p. ISBN 973-9300-01-4.
86. MURARU, I., IANCU, Gh. *Drepturile, libertățile și îndatoririle constituționale*. Institutul Român pentru Drepturile Omului, București, 1992. 36 p. ISNB 973-956142-x..
87. MURARU, I., TĂNĂSESCU, E.-S. *Drept constituțional și instituții politice*. Vol.1. Ed. a 15-a, rev. București: CH BECK, 2016. 214 p. ISBN/ISSN 978-606-18-0600-3.
88. MURARU, I., TĂNĂSESCU, E.S. *Drept constituțional și instituții politice*. Vol.2. Ed. a 15-a, rev. București: All Beck, 2017. 320 p. ISBN/ISSN 978-606-18-0673-7.
89. NEGRU, B., NEGRU, A. *Teoria Generală a Dreptului și Statului*. Chișinău: Î.S.F.E.P. „Tipografia Centrală", 2017. 632 p. ISBN 978-9975-53-924-1.
90. Ordinul Ministrului Justiției al României nr. 2055/C din 8 august 2007 pentru aprobarea Normelor metodologice privind primirea, păstrarea și restituirea bunurilor, obiectelor de valoare și valorilor, proprietate personal, ale persoanelor private de libertate. În: Monitorul Oficial al României nr. 617 din 6 septembrie 2007.
91. Pactul Internațional cu privire la drepturile civile și politice din 16.12.1966, adoptat la New York. Ratificat de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr.217-XII din 28.07.1990. În: Ediția oficială „Tratate internaționale", 1998, vol.1. 388 p. ISBN 9975730221.
92. Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale din 16.12.1966 adoptat la New York.. Ratificat de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului nr.217-XII din 28.07.1990. În: ediția oficială „Tratate internaționale", 1998, vol.1. 388 p. ISBN 9975730221.
93. PARASCHIV, R.-G. *Mecanismele internaționale de protecție a drepturilor omului*. București: ProUniversitaria, 2014. 248 p. Cod: PUN978-606-26-0026-6.
94. PĂSCĂLUȚĂ, F. *Formele controlului legislației în domeniul securității și sănătății în muncă*. Autoreferatul tezei de doctor în drept. Chișinău, 2015.

95. PIPERA, Gh. *Buna credință, echitate și pace socială în Noul Cod Civil*. [Online]. Disponibil: www.hotnews.ru/stiri_opinii_11524982_buna_credință_echitate_pace_socială_noul_cod_civil.html
96. POPA, V. *Dreptul public*. Chişinău: Secția Editare a Academiei de Administrare Publică pe lîngă Guvernul Republicii Moldova: TACIS, 1998. 460 p.
97. POPA, V. *Dreptul Public*, Chişinău: Presa, 1998, 460 p.
98. POPA, V. *Tratat de drept constituțional și instituții politice*. Ediția a doua, revăzută și revizuită. Chișinău, 2021. 1024 p. ISBN 978-9975-84-148-1.
99. POTÂNGĂ, A., BĂNĂRESCU, M. Rolul avocatului Parlamentar în procesul garantării drepturilor și libertăților constituționale. În: Materialele Conferinței științifico-practice internaționale, 17 septembrie, 2010. Bălți. Chișinău: Î.S.F.E.P. „Tipogra. Centrală", 2010, p.386.
100. POTÂNGĂ, A., COSTACHI, Gh. *Asigurarea drepturilor omului în lume*. Chișinău: Epigraf, 2003. 134 p. ISBN 9975-903-71-1.
101. Protocolul adițional la Convenția pentru apărarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, Paris, 20 martie 1952.
102. PULBERE, D. *Dezvoltarea drepturilor și libertăților fundamentale în construcția statului de drept – Republica Moldova. Jurisprudența și practica Curții Constituționale sub influența CEDO și a Cartei Drepturilor Fundamentale a UE*. Contribuții științifice la edificarea și consolidarea statului de drept. Materialele conferinței științifice internaționale consacrată jubileului de 70 de ani al prof.univ. Gheorghe Costachi. 3 mai 2011. Ch.: S.n. (F.E.P. „Tipogra. Centrală"), 2011. pp.140-157. ISBN 978-9975-53-001-9.
103. RAILEAN, P. *Recursul constituțional individual – condiție indispensabilă democratizării Republicii Moldova*. Contribuții științifice la edificarea și consolidarea statului de drept. Materialele conferinței științifice internaționale consacrată jubileului de 70 de ani al prof.univ. Gheorghe Costachi. 3 mai 2011. Ch.: S.n. (F.E.P. „Tipogra. Centrală"), 2011. pp.158-165. ISBN 978-9975-53-001-9.
104. Raport privind respectarea drepturilor omului în Republica Moldova în anul 2015. Editor: Oficiul Avocatului Poporului. 2015. 332 p. Disponibil: https://old.ombudsman.md/sites/default/files/document/attachments/raport_2015_final.pdf.
105. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2016. Chișinău: Elan Poligraf, 2017. 304 p. ISBN 978-9975-66-566-7.
106. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul

2017. Chișinău: Sinectica-Com, 2018. 447 p. ISBN 978-9975-4340-0-3.

107. Raport privind respectare drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2018. Chișinău: Print-Caro, 2019. 404 p. ISBN 978-9975-56-679-7.
108. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2019. Chișinău: Tipografia Centrală, 2020. 317 p. ISBN 978-9975-151-38-2.
109. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2020. Chișinău: Tipografia Centrală, 2021. 224 p. ISBN 978-9975-56, 897-5.
110. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2021. Chișinău: Print-Caro, 2022. 248 p. ISBN 978-9975-164-20-7.
111. Raport privind respectarea drepturilor și libertăților omului în Republica Moldova în anul 2022. Chișinău: Print-Caro, 2023. Disponibil: http://ombudsman.md/wp-content/uploads/2023/06/Raport-DO_net_machetat.pdf.
112. Raportul Centrului pentru Drepturile Omului din Moldova din 2012. Web: www.ombudsman.md. E-mail: epdom@mdl.net.
113. Raportul Centrului pentru Drepturile Omului din Moldova din 2013. Web: www.ombudsman.md. E-mail: epdom@mdl.net.
114. Raportul Centrului pentru Drepturile Omului din Moldova din 2014. Web: www.ombudsman.md, e-mail: epdom@mdl.net.
115. Raportul Centrului pentru Drepturile Omului din Moldova din 2015. Web: www.ombudsman.md. E-mail: epdom@mdl.net.
116. Raportul Centrului pentru Drepturile Omului din Moldova din 2016. Web: www.ombudsman.md. E-mail: epdom@mdl.net.
117. Raportul Centrului pentru Drepturile Omului din Moldova din 2017. Web: www.ombudsman.md. E-mail: epdom@mdl.net.
118. Raportul Centrului pentru Drepturile Omului privind respectarea drepturilor și libertăților omului în RM în anul 2018. Disponibil: http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=9b%2BBlbWz7Eo%3D&tabid=202&language=ro-RO
119. Raportul Centrului pentru Drepturile Omului privind respectarea drepturilor și libertăților omului în RM în anul 2019. Disponibil: http://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=sx77oQxNwU4%3d&tabid=202&language=ro-RO
120. Raportul Centrului pentru Drepturile Omului din Moldova din 2020. Web: www.ombudsman.md. E-mail: epdom@mdl.net.

121. Raportul Centrului pentru Drepturile Omului din Moldova din 2021. Web: www.ombudsman.md. E-mail: epdom@mdl.net.
122. Raportul Centrului pentru Drepturile Omului din Moldova din 2022. Web: www.ombudsman.md. E-mail: epdom@mdl.net.
123. Raportul anual privind respectarea drepturilor şi libertăţilor în Republica Moldova în anul 2023 (Versiunea preliminară (07.02.2024), neredactată, plasată pentru consultare publică). Web: www.ombudsman.md.
124. Recomandarea Conferinţei statisticilor europeni pentru determinarea dezvoltării durabile. Disponibil: http://cisstat.com/sdgs/ECE_CES_31_Rus.pdf
125. ROUSSEAU, J.J. *Discurs asupra originii şi fundamentelor inegalităţii dintre oameni.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1958.
126. SADOVEI, N. *Reglementarea dreptului persoanei fizice la ocrotirea sănătăţii în Codul civil modernizat: calităţi şi deficienţe*. În: Realităţi şi perspective ale învăţământului juridic naţional. Conferinţa ştiinţifică naţională cu participare internaţională, 01-012 octombrie 2019. Chişinău: CEP USM, 2020, vol.1. 319-324 p..
127. ***SANDU, V. Dreptul de a nu fi supus torturii în sistemul drepturilor fundamentale ale omului.*** În: Гражданское общество против пыток. Материалы научно-практической конференции с международным участием, от 20 ноября 2020 года. Кишинев: Print-Caro, 2021. pp. 117-123 (0,6 c.a.). ISBN 978-9975-56-872-2
128. ***SANDU, V. Dreptul la un nivel de trai decent: concept şi reglementare.*** În**:** Jurnal Juridic Naţional: teorie şi practică, 2020, nr.6. pp.24-28 (0,6 c.a.). Categoria C. ISSN 2345-1130
129. ***SANDU, V. Dreptul de a nu fi supus torturii în sistemul drepturilor fundamentale ale omului.*** În: Гражданское общество против пыток. Материалы научно-практической конференции с международным участием, от 20 ноября 2020 года. Кишинев: Print-Caro, 2021. pp. 117-123 (0,6 c.a.). ISBN 978-9975-56-872-2.
130. ***SANDU, V. Drepturile şi libertăţile fundamentale ale omului şi cetăţeanului: abordări conceptuale.*** În: Rolul instituţiilor democratice în asigurarea protecţiei drepturilor şi libertăţilor fundamentale ale omului. Materialele mesei rotunde cu participare internaţională din 8 decembrie 2020. Chişinău: Academia de Administrare Publică, 2021. pp.144-149 (0,6 c.a.). ISBN 978-9975-3492-4-6
131. **SANDU, V.** *Dreptul la un nivel de trai decent - drept social-economic fundamental.* În: Metodologii contemporane de cercetare şi evaluare. Materialele Conferinţei ştiinţifice naţionale a doctoranzilor dedicate aniversării a 75-a a USM, 22-23 aprilie 2021. Chişinău: CEP USM, 2021. pp.308-312 (0,4 c.a.). ISBN 978-9975-159-17-3 (PDF).

132. **SANDU, V.** ***Statul social - garanție juridico-economică de asigurare a dreptului la un nivel de trai decent.*** În: Studia Universitatis Moldaviae, 2021, nr. 11, Seria „Științe Sociale", pp.93-98 (0,7 c.a.). Categoria B. ISSN online 2345-1017.

133. **SANDU, V.** *Analiza dreptului la un nivel de trai decent prin prisma teoriei dreptului subiectiv.* **În:** *Scientific Collection «InterConf»,* (76): with the *Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Progressive Science and Achievements»* (September 26-28, 2021). Doha, Qatar: Katara, 2021. pp. 153-162 (0,7 c.a.). ISBN 978-9927-156-34-2

134. ***SANDU, V. Natura juridică a drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.*** *În*: Scientific Collection «InterConf», (86): with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Scientific paradigm in the context of technologies and society development» (*November 18-19, 2021).* Geneva, Switzerland: Protonique, 2021, pp. 381-388. ISBN 978-2-881362-34.

135. ***SANDU, V.*** COSTACHI, Gh. ***Reflecții asupra tipologiei drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.*** În: Scientific Collection «InterConf», (94): with the Proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference «Science, Education, Innovation: Topical Issues and Modem Aspects» (December 25-26, 2021). Tallinn, Estonia: Uhingu Teadus juhatus, 2021, pp. 351-360 (0,6 c.a.) ISBN 978-5-7983-4322-5.

136. **SANDU, V.** ***Dreptul la un trai decent - dificultăți de asigurare social-economică și juridică.*** În: Studia Universitatis Moldaviae. Seria „Științe Sociale", 2022, nr.8 (158), pp.172-179 (0,4 c.a.). Categoria B. ISSN 1814-3199.

137. ***SANDU, V. Dreptul la un nivel de trai decent ca drept subiectiv al persoanei.*** în: Justiția - pilon fundamental al edificării statului de drept. Materialele conferințe științifice cu participare internațională din 19 octombrie 2022, Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți. Bălți: S.n., 2023. pp. 51-55 (0,3 c.a.) ISBN 978-9975-50-300-6 (PDF).

138. ***SANDU, V. Garantarea dreptului la un nivel de trai decent în sistemul instrumentelor internaționale și naționale.*** În: Drepturile omului și justiția în Republica Moldova în contextul integrării europene. Materialele Conferinței științifico-practice cu participare internațională din 10 decembrie 2022, mun.Chișinău. Chișinău: S.n., 2023. pp. 140-145 (0,5 c.a.). ISBN 978-9975-3509-0-7 (PDF).

139. ***SANDU, V. Reflecții asupra titularilor dreptului constituțional la un nivel de trai decent.*** În: Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală, materiale ale conferinței științifice internaționale din 8-9 decembrie 2022, Universitatea de Stat din Moldova. Chișinău: CEP

USM, 2023. pp. 329-335 (0,5 c.a.). ISBN 978-9975-62-531-9.

140. SMOCHINĂ A., VLĂESCU Ge. *Dificultățile asigurării dreptului omului la un trai decent din perspectiva drepturilor încălcate*. Comunicare științifică susținută în cadrul Conferinței științifice cu participare internațională, dedicată aniversării a 27 de ani de la fondarea ULIM, 16-18 octombrie 2019.
141. SMOCHINĂ, A., VLĂIESCU, G. *Educația - determinant primordial al asigurării dreptului constituțional la un trai decent*. În: Revista de studii juridice universitare, nr.3-4. Chișinău, 2018. 85-94 p. ISSN 1857-4122.
142. ŞCIUCHINA, N. *Drepturile sociale ale omului și cetățeanului în Republica Moldova: garanții constituționale*. Autoreferatul tezei de doctor habilitat în drept. Chișinău: 2019.
143. *Studiul de percepții asupra respectării drepturilor omului în Republica Moldova din anul 2023.*Disponibil: https://ombudsman.md/studiu-perceptii-asupra-drepturilor-omului-in-republica-molodva-in-2023/
144. IANCU, Gh. *Drept constituțional și instituții politice*. București: Lumina Lex, 2007. 568 p. ISBN 978-973-758-108-2.
145. TĂNĂSESCU, S.E. *Principiul egalității în dreptul românesc.* București: All Beck, 1999. 367 p. ISBN 9739435394.
146. VLĂIESCU, G. *Asigurarea dreptului omului la un nivel de trai decent.* Autoreferatul la teza de doctor în drept, specialitatea 552.01 – Drept constituțional. Chișinău, 2021.
147. VRABIE, G. *Organizarea politico-etatică a României. Drept constituțional și instituții politice*. Vol.2. Iași: Cugetarea, 1999. 555 p. ISBN 9739819931.
148. ZAMFIR, C., VLĂSCEANU, L. *Dicționar de sociologie.* București: Babel, 1993. 770 p. ISBN 973-48-1011-1.

Surse în alte limbi:

149. BERNARD, L. *La politique d'action sociale*. Paris: Édouard Privat, 1975. 302 p. ISBN-10 270892317X, ISBN-13 978-2708923171.
150. BOURDEAU, G. *Les libertes publiques*. Paris: LGDJ, 1966. 422 p. ASIN B0014XZ00M.
151. CADOUX, Ch. *Droit constitutionnel et institutions politiques*, 1, 3e éd. Cujas, Paris, 1987. 342 p. ISBN 2-254-88050-5 (erroné) (br.) 140 F.
152. COULIN, J.R. *The Morrow Book of Quotations in American History*. New York, 1984. 352 p. ISBN 10: 0688020682; ISBN 13: 9780688020682
153. CVRLJE, Dajana, COVIĆ. Tomislav. *Macro&micro aspects of standard of living and quality of life in a small transition economy*: The cas of Croatia University of Zagreb Working paper series. Paper No.10-02. http://web.efzg.hr/repec/pdf/Clanak%2010-02.pdf.

154. DUGUIT, L. *Manuel de Droit constitutionnel*. Paris, 1923. 605 p..
155. DUPEUREUX, J.J. *Droit de la sécurité sociale*. 6e ed. Paris: Dalloz, 1975. 1102 p. ISBN-10 224701092X. ISBN-13 978-2247010929.
156. EMER de VATTEL. *Le droit de gens au principes de la loi naturelle*. Vol.1. Paris, 1830. 453 p.
157. FAVOREU, L. *Rapport generale introductif.* In: Cours constitutionnelles europeenes et droits fondamentaux. Actes du colloque d'Aix en Provence 1981, Paris: PUAM, 1982. 540 p. ISBN 2-7178-0519-2 (br.) 125 F.
158. MORANGE, J. *Libertes publiques*. Paris: PUF, 1985. 384 p. ISBN 9782130389811.
159. MOREIM, Haavi E., *Computing the Quality of Life*. In vol.: The Price of Healthy (eds.) G.I Agich & C.E. Beghey. Cambridge: D.Reidel Publishing Company. 1986.
160. RICHER, L. *Les droit de l'homme et du citoyen*. Paris : Economica, 1982. 406. ISBN 2-7178-0544-3.
161. OLIVER, M. *The Politics of Disablement*. Macilian-London, 199094, 1990. 152 p. ISBN-10 0333432932; ISBN-13 978-0333432938.
162. PACTET, P. *Institutions politiques. Droit constitutionnel*. Masson, 1991. 550 p. ISBN-10 2225822735. ISBN-13 978-2225822735.
163. PHILIPPE, G. *Droit public*. Paris: Sirey, 1992. 472 p. ISBN 2247013546.
164. RIVERO, J. *Les libertés publiques*. 2e édition. Paris : PUF, 1983.
165. ROBERT, J. *Droit de l'homme et libertes fundamentales (avec la collaboration de J. Duffar)*. Paris: Montchrestien, 1994. 808 p. ISBN 2-7076-0573-5.

Surse în limba rusă:

166. БАГЛАЙ, М.В. *Конституционное право Российской Федерации. Учебник*. Москва, 2007. 784 с. ISBN 978-5-468-00078-6 (в пер.).
167. БАЦАЛАЙ, И. *Защита прав и свобод человека – основное направление деятельности Конституционного суда Республики Молдова*. În: Respectarea drepturilor omului – condiție principală în edificarea statului de drept în RM. Materialele conferinței internaționale științifico-practice, 17 septembrie 2010. Bălți, 2010. 259 c..
168. ТРОШКИН, Ю.В. *Права человека*. Упрполиграфиздат Администрации Моск. обл., 1997. 245 с..
169. ЕЛЛИНЕК, Г. *Общее учение о государстве*. Спб.: Юридический центр-Пресс, 2004. 752 с. ISBN 5942013101.
170. ИВАНОВ, В. Конституционное право Республики Молдова. Кишинев, ULIM, 2000. 434 с.

171. КИСЛОВ, А.Г., КРОПАНЕВА, Е.М., МОСКАЛЕНКО, М.П. *Идея права на достойное человеческое существование: социально-философский анализ. Монография.* Екатеринбург, Издатель: Российский государственный профессионально-педагогический университет., 2013. 166 с. ISBN 978-5-8050-0505-4.
172. *Конституционное законодательство России* / Под ред. Тихомирова Ю.А. Москва: 1999. 170 с. ISBN 5893910451.
173. *Конституция Российской Федерации. Проблемный комментарий* / Отв.ред. А.А. Четвернин. Москва: 1997. 702 с. ISBN 5895540082.
174. КОСТАКИ, Г. НОВРУЗОВ, В. *Демократические преобразования общества и власти в переходном периоде*. Кишинэу: Tipogr. Centrala, 2011. 392 с. ISBN 978- 9975-78-967-7.
175. НОВИЦКИЙ, М. *Что такое права человека*? În: Закон и Жизнь, 2001, №1. ISSN 1810-309X
176. *Права человека. Учебник для вузов* / Отв.ред. Е.А. ЛУКАШЕВА. Москва: Норма, 2000. 560 с. ISBN 5891233525.
177. ЩУКИНА, Н. *Качество жизни как правовая категория. Стратегия социально-экономического развития общества: правовые аспекты*. În: Материалы научно-практического семинара. Тирасполь. 5 ноября 2019. Тирасполь: Изд-во Приднестр. ун-та, 2019. 132 с.
178. ЩУКИНА, Н. *Социальные права человека и гражданина в Республике Молдова*. Кишинэу: Tipografia Centrală, 2018. 328 с. ISBN 978-9975-53-947-0.
179. ЭБЗЕЕВ, Б.С. *Личность и государство в России: взаимная ответственность о концептуальные обязанности*. Москва: Норма, 2007. 383 с. ISBN 5468001195.

Surse electronice:

180. http://www.ombudsman.md/file/RAPOARTE%20PDF/Raport%20TBC.pdf .
181. https://monitorul.fisc.md/editorial/salariul-minim-garantat-in-sectorul-real-va-constitui-2935-lei-lunar.html.
182. https://msmps.gov.md/comunicare/comunicate/pensiile-vor-fi-indexate-cu-483-incepand-cu-1-aprilie-curent/. Ministerul Sănătății al Republicii Moldova / Comunicate.
183. https://statistica.gov.md/newsview.php?l=TO&idc=168&id=6761.Biroul Național de Statistică al Republicii Moldova
184. Adresa Parlamentului şi Guvernului: PCC-01/18a/240. Disponibil: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/adrese/a_h_18a_2021_rou.pdf

Practica judiciară:

185. Hotărârea Curții Constituționale pentru Controlul constituționalității unor prevederi din Legea pentru modificarea și completarea unor acte legislative nr.48 din 26 martie 2011. Publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova Nr.182-186 din 28.10.2011, Art. 28.
186. Hotărârea Curții Constituționale nr.5 din 10.04.2012 privind controlul constituționalității prevederilor articolelor 4 alin.(2) lit.a) și b), 9 alin.(1) și 13 alin.(1) lit.c) din Legea nr.289-XV din 22 iulie 2004 privind indemnizațiile pentru incapacitatea temporară de muncă și alte prestații de asigurări sociale, cu modificările și completările ulterioare. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2012, nr.76-80, art. nr.11.
187. Hotărârea Curții Constituționale nr.5 din 23.04.2013 privind controlul constituționalității articolului 301 alin.(1) lit.c) din Codul Muncii al Republicii Moldova nr.154-XV din 28 martie 2003, în redacția Legii nr.91 din 26 aprilie 2012 pentru modificarea și completarea unor acte legislative. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2013, nr.110-113, art. nr.10;
188. Hotărârea Curții Constituționale nr.24 din 10.09.2013 pentru controlul constituționalității unor prevederi ale Anexei nr.2 la Legea nr.48 din 22 martie 2012 privind sistemul de salarizare a funcționarilor publici. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2013, nr.291-296, art. nr.47.
189. Hotărârea Curții Constituționale nr.12 din 20.05.2014 pentru controlul constituționalității unor prevederi din alineatul (4) al articolului 87 din Codul Muncii nr.154-XV din 28 martie 2003. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.223-230 din 08.08.2014. art.nr.26;
190. Hotărârea Curții Constituționale nr.25 din 06.11.2014 privind controlul constituționalității unor prevederi ale Legii nr.146 din 17 iulie 2014 pentru modificarea și completarea unor acte legislative (salarizarea funcționarilor publici din cadrul instanțelor judecătorești și a judecătorilor). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2014, nr.345-351, art. nr.41.
191. Hotărârea Guvernului privind stabilirea cuantumului salariului minim pe țară, nr.550 din 9 iulie 2014. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2014, nr.185-199, art.596.
192. Hotărârea Curții Constituționale nr.30 din 11.12.2014 pentru controlul constituționalității articolului 9 alin.(6) din Legea nr.48 din 22 martie 2012 privind sistemul de salarizare a funcționarilor publici (stimularea financiară a colaboratorilor vamali). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2015, nr.29-32, art.nr.2.
193. Hotărârea Curții Constituționale nr.8 din 11.05.2015 pentru controlul constituționalității articolului 153 din Codul educației (încetarea contractului individual de muncă cu

directorii unor instituții de învățământ publice). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2015, nr.241-246, art. nr.17.

194. Hotărârea Curții Constituționale nr.18 din 19.05.2015 pentru controlul constituționalității punctului 3 din Anexa nr.2 la Legea nr.1593-XV din 26 decembrie 2002 cu privire la mărimea, modul și termenele de achitare a primelor de asigurare obligatorie a de asistență medicală. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2015, nr.224-238, art. nr.15.
195. Hotărârea Curții Constituționale nr.20 din 23.06.2015 pentru controlul constituționalității unor prevederi din articolul 32 alin.(1) al Legii nr.544-XIII din 20 iulie 1995 cu privire la statutul judecătorului (asigurarea cu pensie a judecătorilor Curții Constituționale). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2015, nr.332-339, art. nr.34.
196. Hotărârea Curții Constituționale nr.6 din 03.03.2016 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 53 lit. c) din Legea nr.158-XVI din 4 iulie 2008 cu privire la funcția publică și statutul funcționarului public și articolului 76 lit. g) din Codul Muncii (suspendarea raporturilor de serviciu). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2016, nr.123-127, art. nr.37.
197. Hotărârea Curții Constituționale nr.19 din 19.07.2016 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din Legea nr.156-XIV din 14 octombrie 1998 privind pensiile de asigurări sociale de stat și Regulamentul privind modul de plată a pensiilor stabilite în sistemul public de asigurări sociale de stat și a alocațiilor sociale de stat, adoptat prin Hotărârea Guvernului nr.929 din 15 august 2006 (plata retroactivă a pensiei). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2016, nr.430-440, art.nr.106.
198. Hotărârea Curții Constituționale nr.33 din 17.11.2016 pentru controlul constituționalității unor prevederi din Codul civil și codul de procedură civilă al Republicii Moldova (capacitatea juridică a persoanelor cu dizabilități mintale). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2017, nr.30-39, art. nr.7.
199. Hotărârea Curții Constituționale nr.6 din 9.02.2017 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 16 alin.(5) din Legea nr.289 din 22 iulie 2004 privind indemnizațiile pentru incapacitatea temporară de muncă și alte prestații de asigurări sociale, precum și punctul 49 din Regulamentul aferent, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr.108 din 3 februarie 2005 (îndemnizația de maternitate). În Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2017, nr.92-102, art. nr.40.
200. Hotărârea Curții Constituționale nr.7 din 16.02.2017 pentru controlul constituționalității articolului 41 alin. (1) din Codul educației a Republicii Moldova nr.152 din 17 iulie 2014 (asigurarea elevilor cu manuale școlare). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova,

2017, nr.201-213, art.nr.71.

201. Hotărârea Curții Constituționale nr.20 din 6.06.2017 privind excepția de neconstituționalitate a art. 7 alin. (17) din Legea nr.289 din 22 iulie 2004 privind îndemnizațiile pentru incapacitatea temporară de muncă și alte prestații de asigurări sociale, precum și a punctului 89 din Regulamentul cu privire la condițiile de stabilire, modul de calcul și de plată a îndemnizațiilor pentru incapacitatea temporară de muncă, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr.108 din 3 februarie 2005 (recalcularea îndemnizațiilor de asigurări sociale). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2017, nr.244-251, art. nr.78.
202. Hotărârea Curții Constituționale nr.10 din 8.05.2018 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 36 alin. (1) din Legea nr.156 din 14 octombrie 1998 privind sistemul public de pensii (plata pensiei asiguratului cu domiciliu stabilit în străinătate). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2018, nr.167-175, art. nr.87.
203. Hotărârea Curții Constituționale nr.24 din 2.10.2018 pentru controlul constituționalității unor prevederi ale articolelor 3 și 4 din Legea nr.328 din 23 decembrie 2013 privind salarizarea judecătorilor și procurorilor și a unei sintagme din articolul 13^1 alin.(1) din Legea nr.544 din 20 iulie 1995 cu privire la statutul judecătorilor). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2019, nr.38-47, art. nr.16.
204. Hotărârea Curții Constituționale nr.29 din 22.11.2018 privind excepția de neconstituționalitate a tabelului nr.1 din alineatul (1) al articolului 20 din Legea nr.156 din 14 octombrie 1998 privind sistemul public de pensii (condițiile de stabilire a pensiei de dizabilitate). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2018, nr.513-525.
205. Hotărârea Curții Constituționale nr.3 din 18.01.2019 pentru controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr.1585 din 27 februarie 1998 cu privire la asigurarea obligatorie de asistență medicală și din Regulamentul privind acordarea (suspendarea statutului de persoană asigurată în sistemul asigurării obligatorii de asistență medicală (tratament egal la asigurarea obligatorie de asistență medicală în cazul părintelui care îngrijește patru sau mai mulți copii). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2019, nr.30-37, art. nr.3.
206. Hotărârea Curții Constituționale nr.3 din 04.02.2020 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 87 alin. (2) și alin. (3) din Codul muncii (obligativitatea acordului organului sindical la concediere). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2020, nr.63-68, art.nr.37.
207. Hotărârea Curții Constituționale nr.6 din 10.03.2020 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi ale articolului 27 alin.(5) din Legea nr.270 din 23

noiembrie 2018 privind sistemul unitar de salarizare în sectorul bugetar și ale punctului 8 din Anexa nr.6 la Hotărârea Guvernului nr.1231 din 12 decembrie 2018 pentru punerea în aplicare a prevederilor Legii nr.270/2018 privind sistemul unitar de salarizare în sectorul bugetar (garanțiile salariale în cazul suspendării raporturilor de muncă). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2020, nr.102, art. nr.52.

208. Hotărârea Curții Constituționale nr.16 din 20.05.2021 privind excepția de neconstituționalitate a unor prevederi din articolul 27 alin.(5) din Legea nr.270 din 23 noiembrie 2018 privind sistemul unitar de salarizare în sectorul bugetar și a punctelor 21 și 8 din Anexa nr.6 la Hotărârea Guvernului nr.1231 din 12 decembrie 2018 pentru punerea în aplicare a prevederilor Legii nr.270/2018 privind sistemul unitar de salarizare în sectorul bugetar (asigurarea menținerii salariilor personalului din unitățile bugetare). În Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2021, nr.137-141, art. nr.83.
209. Hotărârea Curții Constituționale nr.30 din 23.09.2021 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 33 alin.(1) lit.e) din Legea nr.156 din 14 octombrie 1998 privind sistemul public de pensii (reexaminarea pensiei de dizabilitate). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2021, nr.264-265.
210. Hotărârea Curții Constituționale nr.12 din 16.06.2022. Pentru controlul constituționalității articolului 3 alin. (2) din Legea nr.1432 din 28 decembrie 2000 privind modul de stabilire și reexaminare a salariului minim. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 27.02.2001. Nr. 21-24 art. 79
211. Hotărârea Curții Constituționale nr. 27 din 20.12.2011 privind controlul constituționalității unor legi de modificare a condițiilor de asigurare cu pensii și alte plați sociale pentru unele categorii de salariați. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2012, nr.1-6/1.

CURRICULUM VITAE AL AUTORULUI

INFORMAȚII PERSONALE **Sandu Victor Anatolii**

Republica Moldova

sanduvictor24@gmail.com

Naționalitatea moldovean

Data nașterii 24.10.1988

Sex: M

LOC DE MUNCĂ VIZAT / DOMENIU OCUPATIONAL	
EXPERIENȚA PROFESIONALĂ	Avocat stagiar, Judecător
Perioada	25.11.2011-01.10.2012, 28.03.2014-28.05.14
Funcția sau postul ocupat	Avocat stagiar
Numele și adresa angajatorului	BAA „ Avocații Publici”, Mîrza Daniela
Tipul activității sau sectorul de activitate	Avocatură
Perioada	Iulie 2013- ianuarie 2014
Funcția sau postul ocupat	Audient al Judecătorului Liuba Pruteanu
Numele și adresa angajatorului	Judecătoria Buiucani, mun. Chișinău, str. M. Viteazu nr. 2
Tipul activității sau sectorul de activitate	Stagiul de practică din cadrul Institutului Național de Justiție al candidaților la funcția de Judecător
Perioada	04 februarie 2015 - până în prezent
Funcția sau postul ocupat	Judecător
Numele și adresa angajatorului	Judecătoria Centru, mun. Chișinău, str. Bulgară 43, bd. Ştefan cel Mare și Sfânt, 162
Tipul activității sau sectorul de activitate	Judecător
Perioada	2016 - prezent Membrul Asociației Internaționale a Judecătorilor în domeniul Refugiaților(IARLJ) 2015-prezent Membrul Asociației Judecătorilor din Republica Moldova
Educație și formare	
Perioada	2004-2008
Calificarea/diploma obținută	Jurist
Numele și tipul instituției de învățământ/furnizorului de	Colegiul Național de Comerț al ASEM, Facultatea de Drept

formare	
Perioada	2007-2011
Numele și tipul instituției de învățământ/furnizorului de formare	USM, Facultatea de Drept , Licențiat în drept
Perioada	2011-2013
Calificarea/diploma obținută	Master în Drept, USM, Masterat specializarea Drept Penal
Perioada	2012-2014
Calificarea/diploma obținută	Candidat la funcția de Judecător
Numele și tipul instituției de învățământ/furnizorului de formare	Institutul Național al Justiției R.M.
Perioada	2014 - prezent
Calificarea/diploma obținută Numele și tipul instituției de învățământ/furnizorului de formare	Studii Doctorale USEM, Facultatea de Drept
Cursuri internaționale	„Training session on human right", France
Perioada	2013
Cursuri internaționale	„Advanced Seminar on International Criminal Justice Cooperation", China
Perioada	2016
Cursuri internaționale	„Economics Institute for Judges" USA
Perioada	2016
Cursuri internaționale	„Elements of Refugee Law and Evidence Assessment in Asylum Context" Georgia
Perioada	2017
Cursuri internaționale	„Legal Personnel of B8iR Countries" China
Perioada	2017
Conferințe internaționale	„Legal Risks and Countermeasures of International Investment and
Perioada	Trade" China 2017
Cursuri internaționale	„Matra Rule of Law Training - Administration of Justice", Netherlands,
Perioada	2019
Cursuri internaționale	„ 35th International Training Programme in Legislative Drafting",
Perioada	India, 2020
Cursuri internaționale	„Perspectives on Multi-Level Governance, Decentralisation and Human Rights" Lund University, Sweden 2021
Perioada	2021

Autoevaluare

Limba maternă: Limba română

Alte limbi străine cunoscute	INTELEGERE		VORBIRE		SCRIERE
	Ascultare	Citire	Participare la conversație	Discurs oral	
Limba Engleză	✓	✓	✓	✓	✓
Limba Rusă	✓	✓	✓	✓	✓

Competențe și abilități sociale

- Spiritul de echipă;
- Capacitate de adaptare la medii multiculturale
- Capacitate analitică.
- Excelențe abilități comunicaționale, fire dinamică, sociabilă, ușor adaptabilă.

Competențe și aptitudini organizatorice

- Leadership (conducător);
- Spirit organizatoric;
- Experiență bună a managementului echipei;
- Mă adaptez ușor la condițiile de muncă;
- Învăț lucruri noi și îmi formez ușor noi deprinderi profesionale;

Competențe și aptitudini tehnice

- O bună cunoaștere a proceselor de control al calității.

Competențe și aptitudini de utilizare a calculatorului

- Windows, MS Office applications: Word, Excel, Power Point; Internet, Sisteme Informaționale Automatizate

Competente si aptitudini artistice

- Muzica;
- Designul;
- Cititul.
- Auto§Moto Sport;

PERMIS DE CONDUCERE: Cat. A, B

COMPETENTE PERSONALE

- Responsabilitate
- Punctualitate

DECLARAȚIE PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul, Victor Sandu, declar pe propria răspundere că materialele prezentate în teza de doctorat „Dreptul la un nivel de trai decent: garanții constituționale" sunt rezultatul propriilor cercetări și realizări științifice. Conștientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecințele în conformitate cu legislația în vigoare.

Data: 21.05.2024 Semnătura: